

3

**Millî Mücadele
Döneminde
Trabzon**

**Trabzon
During
the National Struggle**

Hikmet Öksüz

Millî Mücadele Döneminde Trabzon

*Hikmet Öksüz**

Özet

Trabzon vilayeti, zaman zaman sınırları değişiklik gösterse de Trabzon, Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane Sancakları'ndan oluşuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sancılı süreç ülkenin her köşesinde hissedilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'ni çıkartan ve silahların susturulmasına vesile olan antlaşma 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros limanında imzalanmıştı. Mütarekenin imzalanmasından sonra bunun tatbiki için gayret gösteren Müttefik güçlerden cesaret alan Doğu Karadeniz Rumları etnik kimliklerini siyasi bir çatı altında sürdürebilmek için Pontus Devleti kurma hayaline kapılmışlardı. Trabzon Vilayeti'ndeki Rumların sayısı hakkında Pontus meselesini destekleyenler spekülatif bilgiler yaymıştır. Millî Mücadele'nin başlangıç safhasında Trabzon değişik alanlarda ön plana çıkmış şehirlerden birisidir. Bu bağlamda mücadele ruhunun tabana yayılmasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti örgütlenme bazlı katkı sunmuş ve siyasi düzlemde kendine önemli bir konum elde etmiştir. Bunun yanında Trabzon şehri konumu itibarıyla Millî Mücadele'nin ana lojistik üs merkezi olmuştur. Hem Sovyet Rusya'dan gelen askeri teçhizatın hem de Doğu Cephesi'nin kapanmasından sonra buradan Batı Cephesi'ne yapılan imalin ana üssü Trabzon limanıydı. Millî Mücadele yıllarında Trabzon şehri sadece askeri ve siyasi yönlerle ön plana çıkmamış bunun yanında Mütarekenin hemen arkasından Aralık 1918'de yayın hayatına giren *İstikbal* gazetesi üzerinden de Türk milletinin yürütmeye başlattığı ulusal mücadelesinin Anadolu'daki en gür seslerinden biri olmuştur. Bu gazete bir yandan bölge insanını Millî Mücadele kadrolarının arkasına yığarken diğer taraftan kendisini bekleyen en yakın tehlike olarak Pontuşçuluğa karşı da halkı zinde tutmaya çalışıyordu.

Anahtar Kelimeler

Trabzon, Millî Mücadele, Pontus Meselesi, İstikbal Gazetesi, Askeri Yardımlar

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, h.oksuz[at]ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3957-9174

Trabzon During the National Struggle

Abstract

During the Ottoman administration the vilayet of Trabzon consisted of the sanjaks of Trabzon, Rize, Giresun, Ordu and Gümüşhane, albeit the borders of the vilayet and the sanjaks shifted from time to time. Like all regions of the Ottoman Empire that felt the precarious situation of the State after the First World War, the vilayet of Trabzon was also in expectation of what to come. The Armistice of Mudros, which ended the Great War for the Ottoman Empire was signed in the Mudros harbor of the Limnos island. After the conclusion of the Armistice, in order to fully execute the heavy clauses of the agreement the Allied Powers encouraged the Greek populations of the Eastern Black Region to establish a Pontos Greek state in a claim to reassert their ethnic identity under a new political establishment. Those who advocated the Pontos cause spread speculative information about the number of the Greek people living in the vilayet of Trabzon during this time. In the initial stages of the National Struggle Trabzon led the way in various areas of resistance. For establishing a popular front the National Society for the Defense of Legal Rights in Trabzon (Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti) was pioneering in terms of contribution to the national cause especially in terms of organizational efforts, thus earning a significant status politically. Because of its location the city of Trabzon became one of the main logistical centers of the National Struggle. The port of Trabzon was the primary base of transporting the Soviet arms after the Russian Revolution as well as sending the military personnel and equipment to the Western Front after the Eastern Front was closed. Besides its military and political significance the city of Trabzon also campaigned hard for the dissemination of news and propaganda for the national cause especially with the vociferous and effective newspaper *İstikbal*, which began to be published in the city right after the Armistice of Mudros, in December 1918. This newspaper was not only instrumental in leading the masses behind the leaders of the National Struggle but also in keeping them alert and aware against the Pontos irredentist claims and activities.

Keywords

Trabzon, the National Struggle, Pontus Issue, İstikbal Newspaper, Military Aid

1. Giriş

Trabzon vilayeti, zaman zaman sınırları değişiklik gösterse de Trabzon, Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane Sancakları'ndan oluşuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sancılı süreç ülkenin her köşesinde hissedilmekteydi. Gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra kaybedilen ya da işgal edilen topraklarda sadece askerî ve idari bir değişiklikten söz etmek yetersizdir. Bu bölgelerde toplumun sosyal ve kültürel tabakaları arasında da ciddi deformasyonlar ortaya çıkmıştır. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti sınırları içerisinde birçok etnik kökene mensup insanlar yaşamaktaydı. Vatandaşlık bağından çok etnik aidiyetlerin ön plana çıktığı Fransız Devrimi'nden sonra Osmanlı topraklarındaki azınlıklar da bağımsızlık için çalışmaya başlamıştır. Bu azınlıklardan birisi de Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Rumlardır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'ni çıkartan ve silahların susturulmasına vesile olan antlaşma 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros limanında imzalanmıştı.

Mütarekenin imzalanmasından sonra bunun tatbiki için gayret gösteren Müttefik güçlerden cesaret alan Doğu Karadeniz Rumları etnik kimliklerini siyasi bir çatı altında sürdürebilmek için Pontus Devleti kurma hayaline kapılmışlardı. Trabzon Vilayeti'ndeki Rumların sayısı hakkında Pontus meselesini destekleyenler spekülatif bilgiler yaymıştır. Canik Sancağı da dâhil edilerek öne sürülen nüfus verileri 523 bin ile 3,5 milyon arasında değişmekteydi. Fakat bizzat Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Paris Konferansı'na sunduğu verilere göre Trabzon Vilayeti'nde 354 bin Rum'a karşılık 958 bin Türk yaşamaktaydı. Türk tarafının kaynaklarına göre Millî Mücadele'nin başlarında vilayetin merkez sancağı konumunda olan Trabzon'da ise 20 bin Hristiyan'a karşılık 317 bin Müslüman vardı.¹ Bunlarla birlikte bölgedeki İngiliz kontrol subaylarının 12 Aralık 1919'da Londra'ya gönderdikleri raporda Trabzon Vilayeti'nde 200 bin civarındaki gayrimüslim nüfusa karşılık 900 binin üzerinde Müslüman nüfus bulunmaktaydı.²

Millî Mücadele'nin başlangıç safhasında bölgenin demografik yapısı böyle bir görüntü veren Trabzon süreç boyunca çok değişik alanlarda ön plana çıkmış şehirlerden birisidir. Bu bağlamda mücadele ruhunun tabana yayılmasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti örgütlenme bazlı katkı sunmuş ve siyasi düzlemde kendine önemli bir konum elde etmiştir. Bunun yanında Trabzon şehri konumu itibarıyla Millî Mücadele'nin ana lojistik üs merkezi olmuştur. Hem Sovyet Rusya'dan gelen askeri teçhizatın hem de Doğu Cephesi'nin kapanmasından sonra buradan Batı Cephesi'ne yapılan imalin ana üssü Trabzon limanıydı. Millî Mücadele yıllarında Trabzon şehri sadece askeri ve siyasi yönlerle ön plana çıkmamış bunun yanında Mütarekenin hemen arkasından Aralık 1918'de yayın hayatına giren *İstikbal* gazetesi üzerinden de Türk milletinin yürütmeye

¹ Mesut Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993, s. 7-12.

² Nurettin Çakıcı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6 (2018), s. 333.

başlattığı ulusal mücadelesinin Anadolu'daki en gür seslerinden biri olmuştur. Bu gazete bir yandan bölge insanını Millî Mücadele kadrolarının arkasına yığarken diğer taraftan kendisini bekleyen en yakın tehlike olarak Pontusçuluğa karşı da halkı zinde tutmaya çalışıyordu.

2. Mütareke Döneminde Trabzon

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması ile Yunanistan, *Megali İdea* düşüncesini gerçekleştirmek için Rumların en büyük destekçisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde teşkilatlanmaya başlayan *Filiki Eteryä*, *Etniki Eteryä* gibi Rum örgütleri Makedonya, Batı Anadolu, Girit ve Kıbrıs gibi yerleri Yunanistan'a ilhak isterken Karadeniz Bölgesi'nde de Pontus Rum Devleti kurma çabası içerisindeydi.³ Atina'daki Etniki Eteryä'nin şubeleri olan Küçük Asya ve Pontus Cemiyetleri silah taşıma konusunda çalışırken kapitülasyonlardan faydalanan Yunan gemilerini kullanıyordu.⁴ Özellikle temeli 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji öğrencileri tarafından atılan ve 1909'da Trabzon Metropolitisi Hrisantos tarafından Küçük Asya Cemiyetine bağlanan Pontus Cemiyeti⁵ Doğu Karadeniz Bölgesi için kanlı bir örgüt olmuştur.

Şubat ve Kasım 1918'de Fransa'nın Marsilya şehrinde iki kez Pontus Kongresi toplanmıştır.⁶ II. Pontus Kongresi'nde Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden Rumların ne isteyeceği kararlaştırılmış, bu talepler kongrenin başkanı olarak Konstantin Konstantinidis tarafından 17 Şubat 1919'da İngiltere'ye sunulmuştur. Bu taleplere göre Rumlar, toplamda 1.3 milyon civarında olduğunu iddia ettikleri nüfuslarıyla eski Kommenos Hanedanlığı'nın topraklarında yani Sinop'la Batum arasındaki bölgede bağımsız olarak yaşamak istiyordu.⁷ Ayrıca Yunan Dışişleri Bakanı Politis'in de 17 Aralık 1919'da Londra Büyükelçiliği'ne bildirdiğine göre Pontusçuların amacı, bağımsız bir Pontus Devleti kurmak için Türklerden olabildiğince büyük toprak koparmak ve Yunanistan'dan taşıdıkları gönüllülerle birlikte bir Pontus ordusu kurmaktır.⁸

Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik emrine karşı çıkıp askerden firar eden Karadeniz Bölgesi Rumları Pontus çeteleri kurmuş ve Müslüman nüfusu azaltmak için köyleri yakıp Müslümanları öldürmeye başlamıştı. Bu sırada Trabzon'da yaklaşık iki yıl süren bir Rus işgali başlamıştı. Trabzon'da Pontus hareketinin yoğunlaşması şehrin Ruslar tarafından işgalinden sonra gerçekleşmiştir. Kısmen silahlı olan Rum köylüleri daha fazla silahlanmış ve Rusların desteğiyle cinayet, yağma ve yakma faaliyetlerini

³ Gülbadi Alan, "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s. 175-176.

⁴ Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 58.

⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997, s. 26.

⁶ Tuğba Eray Biber, "Millî Mücadele Döneminde 'Pontus Cumhuriyeti' Kurma Çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/245(2020), s. 427.

⁷ Hikmet Öksüz ve Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s. 315.

⁸ Yücel Özkaya, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 107.

yoğunlaştırmıştır.⁹ 4 Mart 1919'da İstanbul'da *Pontus* adıyla yayımlanan bir gazetede Trabzon ilinde Rum Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine yazılar yazılmıştır.¹⁰ Trabzon'da da Pontus yanlısı gazeteler yayımlanmış, bunlardan *Epohi* gazetesi başyazarı Nikos Efendi'nin yanında Pontuşçuluğa ait bir çuval evrak bulunmuştur.¹¹

İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin ciddi desteği ile güç kazanan Pontus faaliyetlerinde iki metropolit ön plana çıkmıştır. Bunlardan biri Trabzon Metropoliti Hrisantos Flippidis diğeri ise Amasya ve Samsun Metropoliti Germanos Karavengelis'tir. Bunlardan Germanos silahlı mücadeleyi desteklerken Hrisantos siyasi alanda faaliyet göstererek yurtdışında Karadeniz Rumları lehine çalışmaktaydı.¹²

İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin 1913 yılında Trabzon'a metropolit olarak görevlendirdiği Hrisantos,¹³ Patrikhane tarafından Türkiye Rumlarının millî gayelerini savunması amacıyla 18 Ocak 1919'daki Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin üyelerinden biriydi.¹⁴ Hrisantos, 2 Mayıs 1919'da konferansa bir muhtıra¹⁵ sunmuştur. Bu muhtırada Pontus coğrafyası olarak nitelediği bölgede yaşayanların çoğunun Rum olduğunu iddia etmiş, bu bölgedeki Rumların bağımsız bir devlet kurma isteğinin haklı ve doğru bir talep olduğunu savunmuştur.¹⁶ Fakat Paris Barış Konferansı'ndaki Rum tekliflerine Yunan Başbakanı Venizelos'un da sahip çıkmamasıyla Hrisantos'un girişimleri sonuçsuz kalmıştır.¹⁷ Paris'te yaşananları dışarıya çok yansıtmayan Hrisantos, Venizelosçu ve Konstantinci olarak ikiye ayrılan Trabzon Rumlarını birleştirmek için Trabzon'a bir Rum vali yardımcısının geleceğini, Rumların haklarının korunması için Paris Barış Konferansı'ndan söz aldığını söylemiştir.¹⁸ Bu sırada destek bulmak için *Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile görüşmeler yaparak iç işlerinde bağımsız dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Pontus Devleti kurma fikrini yaymıştır. Hatta bölgenin Ermenilere verilmesine karşı Türklerle Rumların ortak çalışması gerektiğini bile savunmuştur.¹⁹ Trabzon'a döndükten sonra *İstikbal* gazetesine bir demec veren Hrisantos, Avrupa'daki çalışmalarını sırasında Trabzon'un Ermenilerin idaresi altına girmemesi için uğraştığını ve bölgede yaşayanların Türkler ve Rumlardan

⁹ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 53.

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2020, s. 905-908.

¹¹ Mesut Çapa ve Veysel Usta, *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon: T. C. Trabzon Valiliği Yayınları, 1995, s. 78.

¹² Biber, "Millî Mücadele Döneminde 'Pontus Cumhuriyeti' Kurma Çalışmaları", s. 421.

¹³ Yüksel Küçük - Hikmet Öksüz, *Tarihi Arka Planıyla Pontus Meselesi*, Ankara: Avrasya İncelemeleri Merkezi Yay., 2017, s. 14, 26.

¹⁴ Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, s. 28.

¹⁵ Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, İstanbul: Yap Kredi Yayınları, 2010, s. 29-31.

¹⁶ Küçük ve Öksüz, *Tarihi Arka Planıyla Pontus Meselesi*, s. 14, 26.

¹⁷ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 63.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi-VI'ncı Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1974, s. 31.

¹⁹ İsmail Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, s. 260-261.

ibaret olduğunu savunduğunu ileri sürmüştür.²⁰ Bu mülakatın yayımlanmasının ardından aynı gazetede "Hrisantos'a Açık Mektup" adıyla yayımlanan bir cevapta Hrisantos'un sözlerinde samimi olmadığı ve bütün çalışmalarını Pontus hayalini gerçekleştirmek uğruna yaptığı belirtilmiştir.²¹ Başyazar Faik Ahmet (Barutçu) Bey bu hayali Rum Devleti projesinin imkânsız olduğunu, eğer imkân olsaydı İtilaf devletlerinin bu konuda zaten bir şeyler yapmış olması gerektiğini vurgulamıştır.²²

Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında müfettişlik mıntıkası olarak kendisine Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil sancakları bağlanmıştı. Emrindeki birliklerden Karadeniz sahillerinde ve sahile yakın bölgelerde konuşlanan 3. Kolordu ise o sıralarda İtilaf devletleri tarafından desteklenen Pontus Devleti'nin kurulması projesi kapsamında göçmen sıfatıyla Trabzon ve Samsun'a gelen silahlı Rum çetelerini takiple meşguldü.²³ Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan gördüğü durumu aktarırken İstanbul Rum Patrikhanesi'nin desteklediği Mavri Mira Cemiyeti'nin illerde çeteler kurmak ve propagandalar yapmakla meşgul olduğundan bahsetmiş, İstanbul'daki merkeze bağlı olarak Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan Pontus Cemiyeti'nin de buralarda rahat çalıştığını vurgulamıştır.²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden sonra bütün Rumların Yunanlılık gayesiyle hareket ettiğini, Pontus Hükümeti kurma fikri etrafında birleşen hareketin siyasi bir şekle büründüğünü belirtmiştir. Bu siyasi hareketlerin yıkıcılığı ile muhatap olan Canik Sancağı'ndaki Müslüman halk telaş içine düşerek, Müslüman çetelerden yardım istemiş, hatta mal ve nüfuslarını koruması için para karşılığında Trabzon civarından Laz çetelerini getirtmiştir. Sonuç olarak Rum çetelerinin Müslüman ahaliyi tehdit ettiğini, cezalandırdığını ve buna karşılık da Müslüman çeteleri ile bazı Müslüman köy ve bölgelerinin savunma pozisyonu aldığını vurgulamıştır.²⁵ Sadaret'e yazdığı yazıda Trabzon Vilayeti'nde de birkaç Müslüman çete olduğundan bahseden Mustafa Kemal Paşa, bu bölgedeki Rumların da Canik Sancağı'ndaki gibi siyasi teşkilatlar kurduğunu fakat çıkarılan olay ve çete faaliyeti sayısının Trabzon halkının uyanıklığından dolayı daha az olduğunu bildirmiştir.²⁶

Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırasındaki iddiaların gerçek olmadığı başka ülkelerde yaşayan Rumların da bölgeye taşınması çabalarından anlaşılmaktadır. Nitekim 15. Kolordu Kumandanlığının 27 Temmuz 1335 tarih ve 177/884 numaralı tezkiresinde şöyle denmekteydi:

²⁰ Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, s. 34-35.

²¹ Rahmi Çiçek, "Trabzon Vilayeti'nde Rum Faaliyetleri ve Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu", *Karadeniz'de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek ve Mehmet Okur, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 226.

²² Faik Ahmed, "Yılan Hikâyesi", *İstikbal*, 8 Eylül 1920, s. 1.

²³ *Türk İstiklal Harbi-II Batı Cephesi 1'nci Kısım*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1994, s. 87.

²⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 44.

²⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 314-316.

²⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, s. 361.

Muhtelif hükümetler tarafından yapılan istatistiklerin tetkiki neticesinde Trabzon Vilayeti'ndeki Rum nüfusunun miktarı azami yüzde 30'dan fazla olmadığı ve binaenaleyh Rumların arzu ettikleri Pontus hükümetini teşkil edemeyeceği anlaşılması üzerine Rum Patrikhanesi güya elli seneden beri Hükümet-i Osmaniye'nin Rumları hicrete icbar ettiğinden ve bunların memleketine avdetlerine müsaade edilir ise yüzde 70 derecesinde Rumların haiz-i ekseriyet olduğu görüleceğinden bahsetmiş bir taraftan da Rusya dâhilindeki Rumlar arasında propaganda yaptırarak ve para ile ikna ederek muvakkaten bir kısım Rumun Trabzon'a hicretini temin etmiş olduğu, bu maksatla Rumların Trabzon Vilayeti'ne gelmekte oldukları mevsuk bir membadan alınan malumatla teyit etmiştir. Trabzon'daki İngiliz mümessili Crawford'un hararetli bir Rum taraftarı olduğu bildirilmektedir.²⁷

Rumlar, kurmayı tasarladıkları Pontus Devleti için göç hareketleri ile uğraşırken, Trabzon Vilayeti'nin hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan Rum göçmenleri kabul etmesi ve bu kapsamda Trabzon Valisi Mehmet Galip (Gönç) Bey'in İtilaf devletlerinin mümessillerinden çekinerek tepkisiz kalması Rum göçmenlerin Trabzon'a vilayet sınırlarına girmesini sağlamıştı. Göçmen kılığındaki bu Rum çeteleri, Yunan Kızılhaçı içerisinde bulunan Yunan subayları tarafından yönetiliyordu. Sadece Mütareke'nin ilk altı ayında, çoğu silahlı 8.000'den fazla Rum Trabzon'a gelmişti.²⁸ Hatta Sadaret'e yazılan bir yazıda Amerika'dan toplanan 5.000 Yunanlının vapurlarla Yunanistan'a getirildiği ve hedefin, tıpkı Rusya'dan getirilenler gibi, bu insanları da İstanbul ve Trabzon vilayetlerine taşımak olduğu bilgisi vardı. Ayrıca bu göç hareketinin Mısır'da yaşayan Rumlara da sirayet edebileceğinden endişe ediliyor ve tedbir alınması gerekliliği vurgulanıyordu.²⁹ Bu duruma dikkat çeken Kâzım Karabekir Paşa da Sivas Kongresi'nden önce İstanbul'daki Harbiye Nezareti ile gerçekleştirdiği yazışmalarda Rumların, Pontus Hükümeti kurmak amacıyla çalıştıkları ve hedefe ulaşmak için Trabzon ve Samsun civarına akın akın geldiklerini belirtmiştir. Gelen Rumlar çetelerden müteşekkildi ve silah ve cephane nâkiliyle meşgul oluyorlardı. Yine Kâzım Karabekir Paşa'nın kaleme aldığı bir raporda Etniki Eterya Cemiyeti'nin çabalarıyla oluşturulan Rum çetelerinin Maçka Kazası dâhilinde faaliyet gösterdiği, alınan önlemlerle Santa'da bulunan çetelerin temizlendiği bildirilmiştir.³⁰ Şark Cephesi Kumandanı olarak Kâzım Karabekir Paşa'nın aldığı tedbirlerden biri de Yunan gemilerinin Trabzon'u bombalama durumuna karşı eli silah tutabilecek Rumların iç kısımlara sevk edilmesidir. Bu kapsamda Trabzon Fırka Kumandanlığına 15 ila 50 yaş aralığında olup askerlik yapabilecek durumdaki Rum

²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Kalem-i Mahsus(DH.KMS.) Kutu:53, Gömlek: 92, H.25.11.1337 (1919).

²⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika: 177, 3/8, 1954; Türk İstiklal Harbi-i Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1998, s. 249-251.

²⁹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika: 317, 4/12, 1955.

³⁰ Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 120, 170-171; Hadiye Yılmaz, Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 97.

nüfusun iç kesimlere gönderilmesi tebliğ edilmiştir. Böylece toplamda 439 askerliğe elverişli Rum yakalanmış ve 256'sı kamyon 173'ü de yaya olarak iç kesimlere gönderilmiştir.³¹

Hrisantos Paris'ten gönderdiği gizli bir mektupta Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğinin alınması için Pontusluların düzenli taburlarının Amerikan birlikleriyle birlikte hareket edebileceğini yazmıştır. Batum, Samsun, Trabzon Rumlarının da bu işte öncü olacağından emin olduğunu belirtmiştir. Hrisantos'un Trabzon'da kaldığı süre boyunca Kuva-yı Milliye hakkında bilgiler toplayıp Pontus hükûmetine bildirmek, isyanda kullanılacak silahların saklanması ve dağıtılması hususunda görüşmek ve ayaklanmanın başında bulunmak üzere Venizelos'un bilgisi dâhilinde Batum'a gittiği ve burada bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra Ermenilerin desteğini almak üzere Ardahan ve Kars bölgesine geçtiği bilinmektedir.³²

Rumların özellikle Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde ciddi asayiş olaylarına yol açtığı TBMM görüşmelerine de yansımıştır. Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey'in yaptığı izahata göre konuyla ilgili aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:³³

Tablo 1: Rumların Yol Açtığı Asayiş Olayları

Tarih	Yakılan Bina	Cinayet	Yaralama	Dağa Kaçırma	Dağa Kaldırma	Toplam
15 Eylül 1921'den önce	3.300	1.700	148	1037	145	6.330
15 Eylül 1921-31 Aralık 1921	415	69	51	-	-	535
1 Ocak 1922-15 Mayıs 1922	151	82	26	-	5	264
Toplam	3.866	1.851	225	1037	150	7.129

Bu olaylar neticesinde yapılan kovuşturmalarda yakalanan Rum eşkıyalarının sayısı ise aşağıdaki gibidir:³⁴

³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, 10 Haziran 1338 (1922), s. 369-370.

³² Ahmet Tetik, "Çeteler, Venizelos ve Patrikhane", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s. 214-215.; Bu konunun izi Amerikan belgelerinden de izlenebilir. Bkz.: *Archives, National Archives and Research Administration of the United States of America (NARA)*, Microcopy: 363, Roll: 3, 767.68/0-50.

³³ TBMM GCZ, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, 10 Haziran 1338 (1922), s. 369-372.

³⁴ TBMM GCZ, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, 10 Haziran 1338 (1922), s. 369-372.

Tablo 2: Rum Eşkîyalarının Sayısı

Tarih	Teslim Olan	Canlı Yakalanan	Yaralı Yakalanan	Etkisiz Hale Getirilen	Toplam
15 Eylül 1921'den öncesi	638	332	24	53	1.047
15 Eylül 1921- 29 Ocak 1922	?	?	?	588	1.397
29 Ocak 1922- 20 Mart 1922	2.238	33	3.136	1.275	6.682
20 Mart 1922- 15 Mayıs 1922	1150	1556	8	3.777	6.491
Toplam	4.026	1921	3.168	5.693	15.617

Pontus yanlıların kovuşturulması ve isyanın bastırılması işiyle 3. Kolorduya bağlı birlikler ilgileniyordu. Fakat bu birlikler Pontus yanlılarının çıkardığı olayların bastırılmasında yetersiz kalınca 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusunun kurulması yoluna gidilmiştir. Bu sırada Giresun'daki Topal Osman Ağa'nın birliklerinden de faydalanılmış ve burada kurulan 47. Piyade Alayı Merkez Ordusuna dâhil edilmiştir. Yaklaşık 10 bin askerden oluşan Merkez Ordusu, sayıları 25 bini bulan isyancı Rumlar karşısında yeterli değildi. Bu yüzden çeşitli adli ve idari tedbirler alınmış ve bölgede faaliyet yürütmek üzere İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. 1922 yılına gelindiğinde ise askere yeni alınanlarla birlikte Merkez Ordusunun mevcudu 20 bini bulmuştur. Tüm bu tedbirlerden sonra 1922 yılının başlarında kapsamlı bir harekât başlatılmış, asi Rum köyleri teker teker taranıp temizlenmiştir.³⁵

Pontus çetelerinin takibatı ve imhası için düzenli birliklerin yanı sıra halk arasından çıkan silahlı birliklere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda tehcir suçundan aranan Giresunlu Topal Osman Ağa'nın müfrezesi bölgedeki en önemli unsurdu. Giresun'da Topal Osman Ağa'nın varlığı nedeniyle burada istedikleri gibi tutunamayan Pontus çeteleri bu durumu İtilaf devletlerine sıklıkla şikâyette bulunarak göstermiştir.³⁶ 3.000 kişilik piyade ve 150 kişilik süvari birliğine sahip olan Giresunlu Topal Osman Ağa'nın isnat edilen suçtan affedilmesinden sonra Rum çetelerine karşı daha kapsamlı bir mücadeleye giriştiğini görmekteyiz. Samsun'daki çatışmaların bitirilmesinde ve Rumlara karşı tedbirlerin uygulanmasında idare ettiği birliklerle aktif rol alan Osman Ağa aynı zamanda Koçgiri İsyanı ve Sakarya Savaşı'nda da çok önemli sorumluluklar üstlenmiştir³⁷

³⁵ *Türk İstiklal Harbi-VI'ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 289-294.

³⁶ Süleyman Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Topal Osman Ağa*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2009, s. 129-135.

³⁷ Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, s. 158-163; Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, s. 79-80.

Rum isyanına karşı verilen mücadele 6 Şubat 1923'te tamamen bitmiş, Rum çetelerinin bir kısmı Yunanistan'a dönmüştür.³⁸ Millî Mücadele'nin askeri safhası bittikten sonra Rumların önemli bir kısmı İtilaf devletlerinden de destek alarak bölgeden çekilmiş ve Yunanistan'a gitmişti. Pontus isyanı ile gelişen süreç Anadolu coğrafyasında Türklerle Rumların asırlardır oluşturmuş oldukları bir arada yaşama kültürünü de tahrip etti. Bu yüzden Lozan Barış Konferansı'na gidilirken bu hususta radikal çözümlerin üretilmesi kaçınılmazdı. Nitekim bu doğrultuda 30 Ocak 1923'te Türk ve Yunan halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı. Buna göre; istisna edilen yerler hariç Türk topraklarında ikamet eden Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında ikamet eden Müslüman Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923'ten itibaren mübadelesine başlanacaktı.³⁹

Ancak sözleşme gereği mübadeleye nezaret edecek karma komisyonun kuruluşunda yaşanan gecikmeler ve barış antlaşmasıyla birlikte buna bağlanan diplomatik belgelerin imza ve onanma süreçlerinin Temmuz- Ağustos aylarına sarkması mübadelenin tatbikini Ekim ayına kadar sarkıttı. Bu nedenlerden dolayı Karma Mübadele Komisyonu⁴⁰ çalışmalarına ancak 7 Ekim 1923'te başlayabildi. Mübadelenin Doğu Karadeniz'de tatbik edilmesinde üç önemli istasyon vardı. Bunlar Trabzon, Giresun ve Samsun limanlarıydı. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rumların nakil işlemlerinde ilgili devletlerin, Karma Komisyon üyelerinin yansıra ABD kökenli Yakındoğu Yardım Cemiyeti de aktif rol almaktaydı. Bu cemiyetin Türkiye'deki üyeleri ile Yunanistan'dakiler arasında yapılan yazışmalar mübadelenin tatbik sürecinde yaşanan zorluklar, ortaya konan tutumlar ve nakledilenlerin miktarıyla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu durum ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol tarafından yakından takip edilmekte ve Dışişleri Bakanlığına rapor edilmekteydi. Bu bağlamda 1923 sonlarında Trabzon ve Samsun'da mübadelenin görünümü şöyleydi:⁴¹

Trabzon'un tahliyesi: Yunan Hükûmeti tarafından kiralanan Okeanos, 2 Kasım'da saat 1 buçukta Trabzon'a geldi. Kötü hava koşulları nedeniyle gemiye biniş 3 Kasım sabah saat 7.30'a ertelendi ve aynı gün öğleden sonra saat 3.30'da tamamlandı. Gemi hemen Samsun'a hareket etti. Trabzon Rum mültecilerinin tahliyesine Yakın Doğu Yardım Temsilcileri Bay Grant, Bay Adams ve Bay Crutcher nezaret etti. Trabzonlu mültecilerin, tüm taşınır mallarını yanlarına almalarına izin verildi. Bu mültecilerin Anadolu'nun iç kesimlerinden aylar önce gelmiş olmaları nedeniyle yanlarında hiçbir ev eşyası veya hayvan yoktu. Bazılarının kişisel eşyaları Trabzon'a gitmeden önce ya satılmıştır ya da

³⁸ Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, s. 86

³⁹ Nurettin Çakıcı, "Trabzon'da Nüfusun Gelişimi ve Dönüşümü", *Trabzon Tarihi*, C. 2, ed. Hikmet Öksüz, Veynel Usta ve Kenan İnan, Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022, s. 24.

⁴⁰ Bu karma komisyon Türk ve Yunan taraflarından 4'er üye ve Milletler Cemiyeti tarafından Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş/tarafsız devletlerin vatandaşlarından seçilmiş üç temsilciden oluşacak ve komisyon başkanlığını dönüşümlü olarak bunlar yürütecekti. Gerektiğinde bu komisyon alt komisyon da kurabilecekti.

⁴¹ *Archives, National Archives and Research Administration of the United States of America (NARA)*, Microcopy: 363, Roll: 6, 767.68115/15.

yoldayken çalınmıştır. Yerel yetkililer tahliye sırasında her türlü imkânı sağladı. Vali gemiye biniş sırasında iskeleyi ziyaret etti. Polis şefi ve Sağlık müdürü yakın doğu yardım görevlilerine her şekilde yardım etti. Tüm gümrük formalitelerinden feragat edildi ve çıkış yapan Rumlara herhangi bir vergi uygulanmadı. İnsanlar ve valizler aranmadı. Trabzon'daki yerel yönetim, Rumların bagajlarıyla birlikte iskeleden gemiye taşınması için kayıklar sağladı. Çıkış yapan Rumlar, mevcut olabilecek herhangi bir bulaşıcı hastalığın taşınmasını önlemek için Yakın Doğu Yardım Cemiyeti doktoru tarafından dikkatle muayene edildi. Trabzon'un tahliyesi düzenli bir şekilde tamamlandı ve başarının büyük bir kısmı vali, emniyet müdürü ve sağlık müdürü tarafından gösterilen yakın işbirliği sayesinde oldu.

"Okeanos" Samsun'a 4 Kasım'da saat 14.00'te ulaştı. Samsun Rum mültecilerinin tahliyesine Yakın Doğu Yardım Temsilcileri Bay Grant, Bay Adams ve Bay Crutcher nezaret etti. Samsun Rum mültecilerinin tahliyesinin geminin gelmesiyle hemen başlaması gerekiyordu, çünkü yerel yetkililer tüm hazırlıkların yapıldığını ve herhangi bir gecikme ve tatsız bir olay olmayacağını Yakın Doğu Yardım Cemiyetine bildirmişlerdi. Tahliye hemen başladı, ancak iskeledeki baş komiser, giden Rumların ve bagajlarının aranması gerektiğinde ısrar etti. Yakın Doğu Temsilcileri bu talebi kabul etmeyi kesinlikle reddettiler ve bu konuyu vali ile müzakere edene kadar tahliyeyi bir saat ertelediler. Vali, yakın doğu yardım görevlilerinin talebini kabul etti ve gümrük görevlilerine tüm formalitelerden feragat etmelerini emretti. Öğleden sonra gemiye binen 1500 Rum vardı ve daha fazlası da alınabilirdi. Daha fazlası da gemiye binebilirdi, ancak Yakın Doğu Yardım temsilcilerine kayıkların mültecileri iskeleden gemiye taşırken mültecilerden para topladıklarına ve bazı durumlarda sahip oldukları şeyleri çaldıklarına dair raporlar gelmişti. Raporlar Yakın Doğu Yardım temsilcilerine hava karardıktan sonra gelmeye başladı. Samsun'daki liman tesisleri nedeniyle güzel havadan yararlanmanın uygun olduğunu düşündük ve 4 Kasım'da tahliyeye mümkün olduğu sürece devam edebilmemiz için Amerikan Muhribi "Simpson"ın ışıldığını iskeleye yansıtmasını sağladık. Ancak mültecilerin soyulduğuna dair ihbarlar alınca tahliyeyi hemen durdurduk. Yakın Doğu Yardım Temsilcileri daha sonra valiye, bu soygunları durduramazsa ve giden Rumların korumasını sağlayamazsa tahliyeyi durduracağını bildirdi. Vali bize bu tür olayların olmayacağını bildirdi ve 5 Kasım sabah 7'de tahliyeye yeniden başlandı. Bu arada vali gümrükteki polis gücünü iki katına çıkardı ve Rumlardan para veya herhangi bir şey alan ilk kayıkçının tutuklanması için kesin emir verdi. Tahliye, 5 Kasım öğleden sonra saat 5'te başka bir olay yaşanmadan tamamlandı. Samsun Rum mültecilerinin tüm taşınır mallarını yanlarına almalarına izin verildi, ancak malları çoğunlukla çarşafardan oluşuyordu. Giden Rumların hiçbiri herhangi bir ev eşyasına veya hayvana sahip değildi. Bu Rumlar Anadolu'nun çeşitli bölgelerindendi ve ellerinde kalan az miktardaki mülkü hayatta kalmak için elden çıkarmışlardı. Çıkış yapan Rumlar, mevcut olabilecek herhangi bir bulaşıcı hastalığın taşınmasını önlemek için Yakın Doğu Yardım Cemiyeti doktoru tarafından dikkatle muayene edildi. "Okeanos"taki her mülteci,

bitlerden tamamen arındırıldı, çiçek hastalığına karşı aşılandı, gazyağı şampuanı verildi ve saç kesimi yapıldı. Tüm gümrük formalitelerinden feragat edildi ve çıkış yapan Rumlara herhangi bir vergi uygulanmadı. İnsanlar ve valizler aranmadı.

Samsun yerel yönetimi, Rumları iskeleden gemiye kadar ücretsiz taşımayı reddetti. Vali, Yakın Doğu Yardım Temsilcilerine Ankara'nın bu tür masrafları karşılamak için bir ödenek vermeyi reddettiğini bildirdi. Beklediğimiz işbirliğini görememekle beraber, Samsun'un tahliyesi düzenli bir şekilde tamamlandı ve başarının büyük bir kısmı vali, emniyet müdürü ve sağlık müdürü tarafından gösterilen yakın işbirliği sayesinde oldu. Tahliyenin hızlandırılması, Yakın Doğu Yardım temsilcisinin Samsun'dan Trabzon'a ulaşımını ve dönüşünü sağlayan ve ayrıca 4 Kasım akşamı projektörünü iskeleye ve gemiye yansıtan "Simpson"ın yardımı sayesinde olmuştur.

Samsun'daki Yakın Doğu Yardım Temsilcisi'nin valiye yazdığı 13 Kasım 1923 tarihli mektup aşağıdadır:

Ekselansları Samsun Valisine,

İstatistiklerime göre, 4 ve 5 Kasım'da Yunan bayrağını taşıyan "Okeanos" a binen 4799 Rum mülteci vardı. Gemi, Yunan Hükûmeti tarafından bu özel amaç için gönderildi. Yakın Doğu Yardım Komitesi kayıkçılara her bir mülteci için iskeleden gemiye ulaşım için kişisel eşyaları da dâhil olmak üzere 15 kuruş ödedi.

"Okeanos" Samsun limanındayken tüm vergilerden muaf tutuldu. Mültecilerin taşınabilir tüm mallarını yanlarına almalarına izin verildi. Gümrük makamları tüm bagaj ve mülteci aramalarından feragat etti. Çıkış yapan mültecilere uygulanan herhangi bir vergi yoktu. Tüm pasaport formalitelerinden feragat edildi. 4 Kasım öğleden sonra, gemiye yükleme yapılırken, Yakın Doğu Yardım Teşkilatı temsilcileri, kayıkçıların kendilerini iskeleden gemiye taşımaları için tarifeyi aşan bir ücret ödemeye zorladıklarına dair birkaç rapor aldı. Bu, mülteciler gemiye giderken meydana geldi.

Yakın Doğu Yardımı Temsilcisi Bay Crutcher, bazı soygunların yanı sıra bu konuyu polis ve Doktor Osman Bey'in dikkatine sundu. 5 Kasım'da gemiye binış yeniden başladığında, mültecilerden daha başka şikâyet gelmedi. Polis tüm kayıkçılara bu sıkıntının devam etmesi halinde tutuklanacaklarını bildirmişti. Bu nedenle tahliye düzenli bir şekilde tamamlandı.

Yunan mültecilerin tahliyesi sırasında siz ve astlarınız tarafından sağlanan işbirliğini takdir ettiğimizi size ifade etmem için lütfen Yakın Doğu Yardım Cemiyeti ve buradaki temsilcileri adına izin buyurun.

Saygıyla sunulur.
James H. Crutcher
Yönetici
Yakın Doğu Yardım Cemiyeti,
Samsun

Mübadelenin tatbik edilmeye başladığı 1923 sonundan itibaren nakil işlemlerinin tamamlandığı 1925 yılı Ocak ayına kadar Türkiye'den Yunanistan'a toplamda 182.425 kişi gitmiştir. Bu kapsamda Doğu Karadeniz'in üç önemli merkezinden yapılan çıkışların illere göre dağılımı şöyledir: Samsun:26.937, Giresun: 4.315, Trabzon: 4.857. ABD kaynaklarına yansıyan ve toplamda 36.109 kişiye tekabül eden bu rakam Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Rum sayısını ifade etmemektedir.⁴² Çünkü Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra, yani 1922 yılı sonları itibarıyla özellikle şehirlerde yaşayan ve kırsalda da çetecilik faaliyetlerinde bulunanlar değişik yöntemleri bularak ve destekleri alarak bölgeyi terk etmiş; ya İstanbul ve Doğu Trakya'ya ya da doğrudan Yunanistan'a göç etmişti. Belgelere yansıyan miktarlar daha çok iç bölgelerde yaşayan ve Karma Komisyon marifetiyle nakil işlemi gerçekleştirilenlerdir.

30 Ocak 1923'te imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nde İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar etkilenmeyecekti. Lozan Antlaşması'yla birlikte Gökçeada ve Bozcaada'daki Rumlar da mübadeleden muaf tutulmuştu. Bunların dışında kalan ve mübadele kapsamına alınıp Yunanistan'a gitmiş olan insanların sayısı yaklaşık 1.200.000, Türkiye'ye gelen Müslümanların sayısı ise 360.000 civarındadır. Yunanistan'da 1928 yılında yapılan nüfus sayımında "Pontus" olarak nitelendirdikleri Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Yunanistan'a 182.169 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır.⁴³

2.1. Cemiyetler

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılan Osmanlı Devleti'nde halk, bağımsızlıklarına karşı yapılan faaliyetlere hiçbir zaman boyun eğmemiştir. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi ahalisi İtilaf devletlerinin de desteklediği Rum ve Ermeni azınlıkların çıkardığı olaylar karşısında gereken tepkiyi göstermiştir. Bu doğrultuda millî bir mücadelenin başlatılması için yurdun çeşitli yerlerinde örgütlenmeye gidilmiş, cemiyetler kurulmuş ve gazeteler çıkartılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan bir süre sonra Trabzon Valiliğine bir yazı yazarak Trabzon'daki cemiyetler hakkında bilgi istemiş, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezî Cemiyeti dışında başka bir cemiyet olup olmadığını sormuştur.⁴⁴

Trabzon vilayeti Mütareke döneminde toplumsal örgütlenmenin en yoğun yaşandığı yerlerden biriydi. Vilayette Millî Mücadele lehinde ve aleyhinde faaliyet gösteren birçok cemiyet kurulmuştur. Bunlardan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC) Millî Mücadele yararına faaliyet gösterirken, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezî Cemiyeti (THAMC), Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Laz Tekamül-i Milliye Cemiyet-i Hayriyesi gibi cemiyetler de Millî Mücadele aleyhine çalışıyordu.

⁴² NARA, Microcopy: 363, Roll: 6, 767.68115/44.

⁴³ Hikmet Öksüz, "Pontusçuluğun Sonu: Nüfus Mübadelesi", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s. 431-433.

⁴⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, s. 348.

2.1.1 Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti vilayetteki Rum ve Ermeni faaliyetlerine cevap verebilmek için kentteki nüfuzlu İttihatçılar tarafından Şubat 1919'da kurulmuştur.⁴⁵ 4 Mart 1919 tarihli *İstikbal* gazetesinin haberine göre cemiyet; Trabzon Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını muhafaza etmek, gerçek verilere dayalı belgelerle savunma yapmak ve Türklerin haklarını korumak için gerekli vasıtaları temin etmek amacıyla kurulmuştur.⁴⁶ 11 kişilik merkez ve 9 kişilik yönetim kurulu üyelerini seçmiştir. Bu üyeler şunlardı:⁴⁷

Tablo 3: Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Yöneticileri

Merkez Kurulu	Yönetim Kurulu ⁴⁸
Barutçuzade Hacı Ahmet	Hafız Mehmet
Eyübzade İzzet	Barutçuzade Faik Ahmet
Eyübzade Ömer Fevzi	Çulhazade Hacı Kadri
Abanozzade Hüseyin Avni	Nemlizade Şevket
Murathanzade Ziya	Subaşızade Münir
Nemlizade Sabri	Zehirzade Zühtü
Hatipzade Emin	Hocazade İbrahim Zühtü
Kazazzade Hüseyin	Kulaksızzade İbrahim
Hacalihafızzade Mehmet Salih	Ustazade Nazmi
Mollabekirzade Mehmet Ali	
Müftüzade Mehmet Bey	

⁴⁵ TMHMC'nin ilk merkez kurulu ile yönetim kurulu 10 Şubat 1919'da gerçekleşen toplantıda belirlenmiş, cemiyetin kuruluşuna dair evraklar da 12 Şubat günü valiliğe teslim edilmiştir. Cemiyete ait evraklar Trabzon Valiliği tarafından 13 Şubat günü onaylanmıştır. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Millî Mücadeleden Demokrasiye*, C. 1, yay. haz. Mustafa Everdi, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s. 78-81. Bu bilgilerden hareketle bazı kaynaklarda cemiyetin 10 Şubat 1919'da, bazılarında ise 12 Şubat 1919'da kurulduğu belirtilmiştir. Bkz. Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 94; Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 10.

⁴⁶ İzzet Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Sempozyumu Bildirileri*, (1988), s. 339.

⁴⁷ Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 10-11.

⁴⁸ Kazım Karabekir'e göre idare heyeti 10 kişiden oluşuyordu. Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 19.

TMHMC'nin ilk kongresi merkez ve kaza delegelerinin katılımı ile 23 Şubat 1919'da yapılmıştır.⁴⁹ Bu kongrede Osmanlı Devleti'nden bağıni koparmamayı vurgulayan TMHMC, İzmir'in işgalinden sonra toplanan ikinci kongresinde daha ciddi önlemlerin alınmasını kararlaştırmıştır.⁵⁰ Trabzon'da yapılan bu iki kongre Türkiye'nin kaderini etkileyen yerel inisiyatifler arasında sayılmaktadır. Bu kongreler bir cemiyet kongresi olma niteliğini aşarak bütün Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin geleceğini etkileyecek karaktere sahip olmuştur. Birincisi Doğu Karadeniz'i kucaklayan bir cemiyetin Osmanlı Devleti'nden ayrılmama üzerine iradesini ortaya koyduğu kararlarla; ikincisi ise silahla karşı koyma, asker toplama ve Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesine öncülük etme gibi önemli çabalarla kendini göstermiştir.⁵¹

Birinci Trabzon Kongresi'nde cemiyet faaliyetleri için 100 bin liralık bir bütçe öngörülmüş, Avrupa'ya bir heyet gönderilmesi ve gönderilecek heyetin tespiti için İstanbul'da görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştı. Buna göre gönderilecek kişiler İtilaf devletlerinin sempatisini kazanmış, özellikle eski elçilerden oluşacaktı. Cemiyet'in fikirlerini *İstikbal* gazetesi yayacaktı. Kongrenin sonunda cemiyetin kuruluş amaçlarını anlatan bir beyanname de açıklanmıştır. Bu beyanname; Wilson İlkeleri'nin ortaya çıkardığı ümitten ve bölgedeki Müslüman ve Hristiyan halkın asırlardır bir arada dostluk içinde yaşadığından bahsedilerek, TMHMC'nin Türkler aleyhine çalışan bazı Rum ve Ermeni grupların iddialarını bilimsel belgelerle çürütmek için kurulduğu anlatılmıştır.⁵²

İzmir'in işgalinin ardından yapılan İkinci Trabzon Kongresi'nde Erzurum'da yapılacak kongreye katılım sağlanması kararı alınmıştı. Bu kapsamda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında birlikte düzenledikleri Erzurum Kongresi, Millî Mücadele'nin programının oluştuğu önemli bir aşama olmuştur.⁵³ Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin sayısı konusunda farklı görüşler vardır. Mazhar Müfit (Kansu) Bey delegelerin listesini 53 (+4) kişi olarak vermiş,⁵⁴ Mahmut Goloğlu da 57 kişilik bir delege listesinden bahsetmiştir.⁵⁵ Genelkurmay Başkanlığı ise delege sayısını 62 göstermiş, bir delegenin eksik olduğunu tespit eden başka bir kaynak ise sayıyı 63'e çıkartmıştır.⁵⁶ Trabzon Vilayeti'nden kongreye katılan delege sayısı kaynaklarda en çok 18 kişi olarak ifade edilmiştir. Bu delegelerin listesi şu şekildedir:

⁴⁹ Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 11.

⁵⁰ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 3, (1989), s. 2028; Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 12-13.

⁵¹ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 113.

⁵² Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 99.

⁵³ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 2.

⁵⁴ Bu eserdeki listede diğer kaynaklardaki listelerden farklı olarak iki Mardin, bir Diyarbakır bir de Elazığ'dan katılan toplam dört delegeden daha bahsedilmiştir. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 78-80.

⁵⁵ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 87-88.

⁵⁶ Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, s. 23-24.

Tablo 4: Erzurum Kongresi'ne Katılan Trabzon Vilayeti Delegeleri⁵⁷

Vilayetteki Bölgesi	Adı Soyadı	Mesleği
Merkez	Hacısalihzade Servet Bey	Eski Mebus
Merkez	Abanozzade Hüseyin Efendi	Eşraftan
Gümüşhane	Kadirbeyzade Zeki Bey	Eşraftan, Tüccar
Kelkit	Osman Efendi	Müftü
Şiran	Hasan Fahri Efendi	Müftü
Maçka	Eyübzade İzzet Bey	Eski Mebus
Rize	Hemşinli Hoca Necati Efendi	<i>Sada-yı Millet</i> Gazetesi Sahibi
Rize	Abaza Hakkı Efendi	Dava Vekili
Of	Yunus Efendi	Merkez Müderrisi (Öğretmen)
Sürmene	Eyübzade Ömer Fevzi Bey	Avukat ve Gazeteci
Sürmene	Kulaçzade Ahmet Efendi	Tüccar
Akçaabat	Serdarzade Hasan Efendi	Çiftçi, İl Genel Meclisi Üyesi
Vakıfkebir	Kellecioğlu Abdullah Hasib Efendi	İdadi (ortaokul) Müdürü
Giresun	Ali Naci Bey	Doktor ve Gazeteci
Giresun	Katipzade İbrahim Hamdi Bey	Mühendis ve Gazeteci
Tirebolu	Yusuf Ziya Efendi	Eski <i>Bucak</i> Müdürü
Ordu	Hasan Efendi	Avukat
Pazar	Ahmed Bey	

Trabzon delegeleri 7 Temmuz'da Erzurum'a varmış ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından düzenlenen bir törenle karşılanmıştı.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa da karşılamaya katılmış ve kısa bir konuşma yapmıştır.⁵⁹ Trabzon delegeleri kongrenin hazırlık sürecinde aktif olarak rol almış, 17-19 Temmuz tarihlerinde Trabzon Vilayeti delegelerini temsilen Eyübzade İzzet Bey ve Erzurum Vilayeti delegelerini temsilen Raif (Dinç) Efendi bir araya gelmiştir. Toplantıda bir çalışma programı hazırlanmış ve yedi maddeden oluşan bu programla kongrenin açılış günü ve sonrasında uygulanacak kurallar ve yöntemler belirlenmiştir.⁶⁰

Erzurum Kongresi'nin açılışından önce Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in kongreye katılıp katılmayacakları ve kongre başkanının kim olacağı sorunları ortaya çıkmıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya aktarılan duruma göre Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılmasının iyi mi kötü mü olduğuna karar verilememiş, sonuç Kâzım Karabekir Paşa'nın iradesine bırakılmıştı. Kâzım Karabekir Paşa bu beklentiye

⁵⁷ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 87-88; Kongreye sonradan katılan Pazar delegesi Ahmed Bey ile birlikte sayı 18'e yükselmiştir. Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, s. 26.

⁵⁸ Haluk Selvi, "Millî Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi", *Türkler*, C. 15, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1618.

⁵⁹ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 76.

⁶⁰ Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, s. 7-8.

verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa'nın sadece delege değil kongreye başkan da yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁶¹ Sonuç olarak Cevat (Dursunoğlu) Bey ve Kazım (Yurdalan) Bey'in istifa etmeleri ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey bu delegelerin yerlerine seçilmiş ve ilk sorun hukuki olarak bu şekilde çözülmüştür.⁶²

Kongrede kimin başkan olacağı meselesi ise özellikle Trabzon delegeleri arasında tartışma konusu olmuştur. Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantıların birinde Sürmene delegesi Ömer Fevzi (Eyyüpoğlu) Bey, milletin içinden doğan bir kongrenin başına tanınmış bir kişinin ya da komutanın getirilmesinin yabancı devletler nezdinde kötü bir etki yapacağını ileri sürmüştür. Ömer Fevzi Bey böyle bir durumun bir kişinin peşinden gitmek anlamını taşıyacağını ve buna karşı olduğunu belirttiikten sonra delegelerin kendi aralarından birini başkan olarak seçmelerini önermiştir.⁶³ Giresun delegesi Ali Naci (Duyduk) Bey de Avrupalılar tarafından sivrilmiş bir şahsın peşinden giden zayıf bir topluluk görüntüsü vermemek için Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar olmayan Ömer Fevzi Bey'i desteklemiştir.⁶⁴ Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları bu ve sonraki faaliyetleri nedeniyle Mustafa Kemal Paşa tarafından düşman casusu olarak görülmüş ve hain olarak nitelenmiştir.⁶⁵ Daha sonra başkanın kim olacağı meselesi ötelenerek başkan vekillerinden birinin mutlaka Trabzonlu olması gerektiği üzerinde durulmuş, aday olarak da Maçka delegesi Eyübzade İzzet Bey ile Trabzon Merkez ilçe delegelerinden Abanozzade Hüseyin Efendi arasında seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat bu iki isim kendi aralarında anlaşamayınca Trabzon delegelerinden yaşlı ve sözü geçer Zeki (Kadirbeyoğlu), Servet (Orkun) ve İzzet beyler Kâzım Karabekir Paşa tarafından çağrılmış ve kongre başkanının Mustafa Kemal Paşa olması için anlaşmaya varılmıştır.⁶⁶

Trabzon delegeleri kongre boyunca kimi zaman çoğunluğun görüşlerine katılmış, kimi zaman da muhalif tutum takınmışlardır. Kongrenin açılışını yapmak için mevcut delegelerden en yaşlısının seçilmesi teamüller gereği idi. Maçka delegesi Eyübzade İzzet Bey delegeler arasındaki en yaşlı kişiydi. Fakat başkanlık yapma hakkını kullanmamış ve açılışı ev sahibi Erzurum delegesi Raif Efendi'nin yapmasını isteyerek iyi niyet örneği

⁶¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 80-81.

⁶² M. Fahrettin Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20 (1991), s. 234-235; Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 155.

⁶³ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 76.

⁶⁴ Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 112.

⁶⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 158. Ömer Fevzi Bey'in kongrenin Trabzon'da toplanmasına engel olduğuna dair iddialar da vardır. Bu iddialara göre İngilizler kongrenin Trabzon'da toplanmaması karşılığında Ömer Fevzi Bey'e İstanbul Valiliğini vaat etmiştir. Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 100. Başka bir görüşe göre ise kongrenin Erzurum'da yapılma isteği Trabzon'un ileri gelen ailelerinden Nemlioğullarından gelmiştir. Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, s. 198.

⁶⁶ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 77; Coşkun Alptekin, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Dergisi*, 1/1 (1978), s. 38; Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler", s. 238.

göstermiştir.⁶⁷ Trabzon delegasyonundan Müftü Hasan (Polat) Efendi de kongrenin açılışında ve kapanışında Arapça bir dua okumuş ve konuşma yapmıştır.⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa bu konuşma üzerine Hasan Efendi'yi tebrik etmiştir.⁶⁹ Kongrenin ilk toplantısına başkan olarak seçilen Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik tepkiler sona ermemiştir. Başkanlık seçiminde Mustafa Kemal Paşa'ya oy vermeyen ve başını Trabzonlu delegelerin çektiği grup, bir kısım Erzurum delegesini de etkilemiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını istemiştir. Heyet-i Temsiliyenin yetkileri belirlenirken yine Trabzon delegeleri tarafından büyük sorumluluk gerektiren kararların bu kadar küçük bir grup tarafından verilemeyeceği, bu kararların alınmasında kongrenin olağan ya da olağanüstü olarak toplantıya çağrılması gerektiği ileri sürülmüştür. Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları bu konuda iki önerge vermiş ve Heyet-i Temsiliye'ye ihtiyaç olmadığını belirtmiştir.⁷⁰ Ayrıca kongre tamamlanmak üzereyken 22 maddelik program taslağını ekledikleri bir önerge daha vermişlerdir. Bu önergede doğu illerinde adem-i merkeziyetçi bir yapılanma inşa edilmesi ve düzenli ordunun yerine milis kuvvetlerin oluşturulması istenmekteydi. Bu teklifleri reddedilen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları kongre sonunda hazırlanan beyannameyi imzalamamış ve kongre kararlarını tanımamıştır. Kongreden sonra da Millî Mücadele aleyhine faaliyetlerini sürdüren Ömer Fevzi Bey Trabzon'da çıkardığı *Selamet* gazetesi ile Erzurum Kongresi aleyhinde yazılar yazmaya devam etmiştir.⁷¹

Erzurum Kongresi'nde alınan kararla Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri birleştirilerek Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş⁷² ve Cemiyet'in idaresi için delegeler arasından Heyet-i Temsiliye üyeleri seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı dokuz kişilik bu idare heyetinde Trabzon delegelerinden İzzet ve Servet Beyler de yer almıştır.⁷³ Fakat bu iki isim 17 ve 23 Ağustos 1919 tarihlerinde iki kez çağrılmalarına rağmen⁷⁴ çalışmalara katılmayı reddetmiş⁷⁵ ve Sivas'ta toplanacak kongreye katılmayarak Trabzon'da muhalefetin ileri gelenleri arasına girmişlerdir.

⁶⁷ Selvi, "Millî Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi", s. 1619.

⁶⁸ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 85; Kongre döneminde Trabzon Vilayeti içerisinde yer alan kazalardan gelen delegeler de zaman zaman ön plana çıkmıştır. Örneğin; Gümüşhane'den delege olan Zeki Bey'in yaptığı uyarıyla, kongrenin reisliğine seçildikten sonra kürsüye askerî üniformayla gelen Mustafa Kemal Paşa sivil kıyafete dönmek zorunda kalmıştır. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 90; Falih Rıfka Atay, *Çankaya*, İstanbul, Bateş A. Ş., 1984, s. 186-188; *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Haz. Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2007, s. 58-60.

⁶⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, haz. Ali Sevim vd., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 60.

⁷⁰ Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 115-117.

⁷¹ Veysel Usta, "Erzurum Kongresi'nin 'Causus'u Ömer Fevzi Bey", *Toplumsal Tarih*, 45 (1997), s. 54.

⁷² Bu tarihten sonra Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC), Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (TMHC) olarak anılmaya başlanmıştır. Bkz. Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 47.

⁷³ Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, s. 14-15.

⁷⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 3, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 277, 293.

⁷⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 188; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C. 1, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 137.

Erzurum Kongresi'nde seçilen dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye üyelerinden dört tanesi Sivas Kongresi'ne katılmamıştı. Beş üye ile birlikte Sivas Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki heyete buradaki çalışmalar neticesinde yedi kişi daha ilave edilmiştir. Kongreye katılan delege sayısı konusunda ise farklı görüşler vardır. Mehmet Arif Bey'e göre bu sayı 31 iken,⁷⁶ Mazhar Müfit Bey'e göre 29,⁷⁷ Mahmut Goloğlu'na göre ise 36'dır.⁷⁸ Heyet-i Temsiliyenin Trabzonlu delegeleri İzzet ve Servet Beyler de kongreye katılmamış olmalarına rağmen Heyet-i Temsiliye üyesi oldukları için delegeler arasında sayılmıştır.

Sivas Kongresi esnasında Heyet-i Temsiliye'ye yeni üyeler seçilmesi, İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi ve başvurulacak makam olarak Heyet-i Temsiliye'nin gösterilmesi, Sivas Kongresi'nin genel kongre anlamı kazanması gibi çeşitli nedenlerle birçok yerden tepki gelmiştir. Bu tepkilerden birisi de Trabzon'dan gelmiş, Heyet-i Temsiliye'nin Trabzonlu üyelerinden İzzet ve Servet Beyler gerek Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'ya gerekse Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri telgraflarla itirazlarını iletmiştir.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa tarafından doğrudan Servet Bey'e yazılan cevapta; Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olacağından önceden beri herkes tarafından bilindiği, Erzurum Kongresi kararlarına aykırı bir durumun olmadığı, kendilerinin önereceği başka bir yol varsa bildirilmesi hususlarına değinilmiştir.⁸⁰

Erzurum Kongresi'nden sonra 4 Eylül'de Sivas'ta toplanacak olan kongrenin engellenmesi için birçok faaliyete girişilmiştir. İstanbul Hükûmeti'nin başı çektiği bu faaliyetlerden biri de Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey tarafından yürütülmekteydi. Her fırsatta padişaha bağlılığını ifade eden Mehmet Galip Bey, Trabzon halkının Mustafa Kemal Paşa örgütüyle ilgisinin bulunmadığını vurguluyordu.⁸¹ Mehmet Galip Bey'in Trabzon'da yaptığı propagandalar Kâzım Karabekir Paşa'ya da ulaşmıştı. 4 Ağustos'ta TMHC'nin iki üyesinden gelen mektupta; Mehmet Galip Bey'in İstanbul'da iken aldığı havadislerle dayanarak İtilaf devletleri ile yapılacak barışa Mustafa Kemal Paşa'nın engel olduğunu ileri sürülmekteydi.⁸² Bu sıralarda Karakol Cemiyeti tarafından görevden alınacağına ve yerine ismi gizli tutulan birinin atanacağına dair yazı alan Mehmet Galip Bey hayatından endişe ederek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Mazhar Müfit Bey'e bir mektup göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Mektubunda Karakol Cemiyetini Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği zannıyla hayatından endişe ettiğini ifade eden Mehmet Galip Bey'e teskin edici bir cevap yazılmıştır. Mehmet Galip Bey'in Millî

⁷⁶ Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı*, İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1987, s. 56.

⁷⁷ Hikmet Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 56.

⁷⁸ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 82-83.

⁷⁹ Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 146.

⁸⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 284-285.

⁸¹ Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.1, s. 137; Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 154-156.

⁸² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 111.

Mücadele aleyhine faaliyetlerinin devam etmesi üzerine tutuklanmasına karar verilmiş ve bu görev Mustafa Kemal Paşa tarafından Trabzon ve Havalisi Kuva-yi Milliye Kumandanı Halit (Karsıalan) Bey'e⁸³ tebliğ edilmiştir.⁸⁴

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (TMHC)'nin İttihatçı üyeleri Trabzon ve Havalisi Kuva-yi Milliye Kumandanı Halit Bey'in yönetiminden de rahatsızdı. Erzurum Kongresi sırasında ve sonrasında muhalefetine devam eden Ömer Fevzi Bey'in susturulması gerektiğini düşünen Halit Bey, bu fikrini Kâzım Karabekir Paşa'ya da bildirmişti. Trabzon'da kendini emniyette hissetmeyen Ömer Fevzi Bey bir fırsatını bulurak İstanbul'a kaçmış ve muhalefetine sürdürmeye devam etmiştir. Halit Bey'in bu tavrı ve daha sonrasında Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'i tutuklayıp Erzurum'a göndermesi Trabzon'da Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteğin tersine dönmesine yol açmıştır. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen İttihatçılar da duruma kuşkuyla bakmaya başlamış ve Enver Paşa'yı yurda sokma düşüncesini hayata geçirmeye yönelmiştir. Bu kapsamda TMHC'nin yeniden yapılandırıp gençleştirilerek tamamen İttihatçılardan oluşması sağlanmıştır.⁸⁵

Trabzon Valisi Galip Bey'in tutuklanıp Erzurum'a gönderilmesinden sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın emriyle Halit Bey'in yerine Rüştü (Soydan) Bey atanmış ve Trabzon'un muhalif tutumu giderek değişmeye başlamıştır.⁸⁶ Yeni Vali Ali Haydar Bey'in atanması ile nispeten sakin bir döneme geçilmiştir. Fakat 22 Ocak 1920'ye kadar süren Ali Haydar Bey döneminden sonra Trabzon Vilayeti'ne vali olarak Hamit (Kapancı) Bey'in atanması yeniden muhalefet hareketlerini hızlandırmıştır. İttihatçı kimliği ile tanınan Hamit Bey 17 Şubat'ta göreve başlamıştır. Hamit Bey'in İngilizlerle anlaşarak Trabzon sahilinde biriken cephanenin sevkini durdurması⁸⁷ ve İngilizlerin sevkiyattan haberdar oluşu tepkiyle karşılanmıştır.⁸⁸ Kâzım Karabekir Paşa duruma müdahale edip gerekli sevkiyatın yapılmasını sağlamıştır.⁸⁹ Hamit Bey'in bir İngiliz torpidosuyla Giresun'a gitmesi de Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Hamit Bey hakkında şüphe uyandırmıştı. Hamit Bey'in bu davranışı üzerine gerek askerî gerekse mülki görevlilerin İngiliz gemilerine binmemeleri için talimat verilmiştir.⁹⁰

⁸³ Halit Bey'in Millî Mücadele dönemindeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Çakıcı, "Millî Mücadele Yıllarında Mühim Bir Sima: Deli Halit Paşa", *Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına 4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 24-27 Kasım 2022 Bildiriler*, ed. Hanefi Bostan-Osman Akalan. Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 2022, s. 54-65.

⁸⁴ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, s. 140, 301-302.

⁸⁵ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, (1984): s. 165.

⁸⁶ Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 155-157.

⁸⁷ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika: 672, 7/26, 1958.

⁸⁸ Halit Eken, *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, s. 113-119.

⁸⁹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika: 664, 7/26, 1958.

⁹⁰ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika: 672, 7/26, 1958.

Trabzon Vilayeti Osmanlı Devleti'ndeki ilk demokratik faaliyetlerden itibaren sürece düzenli olarak katılım gösteren vilayetlerden birisi olmuştur. İlk Meclis-i Mebusan'a ikisi Müslüman biri gayrimüslim olmak üzere üç mebusla dâhil olmuştur.⁹¹ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 yılında yapılan seçimlerde sekiz mebus, 1912 seçimlerinde yedi mebus, 1914 seçimlerinde yedi mebus ile yasama faaliyetlerinde temsil edilmiştir.⁹² Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Millî Mücadele ile birlikte demokratik faaliyetlerin yeniden başlaması gündeme gelmiş, 20-22 Ekim 1919'daki Amasya Görüşmelerinden sonra Meclis-i Mebusan'ın açılması kararlaştırılmıştı. 12 Ocak 1920'de açılan son Meclis-i Mebusan da Trabzon'dan yedi mebus⁹³ yer almıştır. İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması sonrasında Millî Mücadele'nin merkezi olarak belirlenen Ankara'da yeni bir meclis kurulmasına karar verilmiştir. 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan genelgede Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağı, dağıtılan Meclis-i Mebusan'dan gelebilecek vekiller ile birlikte yeni yapılacak seçimlerle belirlenecek mebusların bu meclise katılacağı bildirilmiştir.⁹⁴

Trabzon Valisi Hamit Bey'in yeni açılacak meclise gidecek mebusların belirlenmesi için yapılması gereken seçimleri engellemesi, şehirdeki muhalefeti bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Zira İttihat ve Terakki erkânından Talat Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Hamit Bey Karakol Cemiyeti için de uzun süre çalışmıştır.⁹⁵ Trabzon'daki İttihatçı kesimler İngilizlerden çekindikleri için Fetvahanede toplanıp seçimlerin ertelenmesi kararını almıştı. Vali Hamit Bey'e iletilen bu talebe Hamit Bey de iştirak etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta erteleme kararını açıklamıştır. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 26 Mart 1920 tarihli telgrafta seçimlerin yapılmasını istemiştir.⁹⁶ Yine Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Mart'ta Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği başka bir telgrafta da Hamit Bey'in tutumunun Canik ve benzeri yerlerde tereddütlere yol açtığı, bu nedenle de ilgilinin hızlı ve kati olarak hareket etmesi konusunda uyarılması talep edilmiştir.⁹⁷

⁹¹ Bu mebuslar, Dindarlardan Tahirağazade Hacı Emin Efendi, Eyüpzadelerden Ali Efendi ve Yorgaki Karvonidi Efendi'dir. Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1 (2006), s. 263-265.

⁹² 1908 Seçimleri: Mehmed Emin Efendi, Mahmud İmameddin Efendi, Falcıade Mahmud Bey, Eyüboğlu İzzet Bey, Matyo Kofidi Efendi, Mahmud Mazhar Bey, Ali Naki Efendi, Ali Osman Bey. 1912 Seçimleri: Eyüboğlu İzzet Bey, Nemlizade Hacı Osman Bey, Matyo Kofidi Efendi, Hafız Mehmed Bey, Mahmud Memduh Bey, Ali Osman Bey, Servet Bey. 1914 Seçimleri: Matyo Kofidi Efendi, Mahmud Bey, Hafız Mehmed Bey, Ali Osman Bey, Naci Bey, Servet Bey, Yorgi Efendi. Feroz Ahmed ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1976), s. 277.

⁹³ Ali Şükrü Bey, Ali Şefik Bey, Eşref Bey, Hüsrev Bey, İsmail Bey, Hasan Hüsnu Bey, Muhtar Bey.

⁹⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 626-628.

⁹⁵ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 14.

⁹⁶ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika: 680, 7/26, 1958.

⁹⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 7, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 241.

Trabzon'da baskılar üzerine Nisan başında seçim hazırlıklarına başlanmıştır. *İstikbal* gazetesinde İstanbul'daki yasama, yürütme ve yargı erklerinin şehrin işgaliyle birlikte devletin kontrolünden çıktığı, bu nedenle de olağanüstü bir meclisin toplanmasının zaruret haline geldiği belirtilmişti. Ayrıca bu şartlar altında hali hazırda faaliyetlerine devam eden Heyet-i Temsiliye'nin meclis haline dönüşmesi gerekliliğinin anlaşılabilir bir durum olduğu savunuluyordu.⁹⁸ Nitekim İstanbul'un işgali sadece üç erki devre dışı bırakmamış aynı zamanda Halifeyi de özgürlüğünden mahrum hale getirmişti. *İstikbal* gazetesi Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasını Türk ve Müslümanlarca kutsal sayılan değerlerin aleyhine bir faaliyet olarak görmüş, İtilaf devletlerinin amaçlarından birinin halifeyi milletin başına geçmekten alıkoymak olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁹

İlk Meclis için 10 Nisan'da yapılan seçimlerde nüfusuna oranla Trabzon'un payına yedi mebus düşmekteydi. Meclis-i Mebusan'dan gelen iki mebus dışında beş mebus daha seçilmişti. Bunlardan İzzet Bey Ankara'ya yolculuğu sırasında eşkıyalar tarafından öldürülmüş,¹⁰⁰ Sabri Bey sağlık nedeniyle, Faik Bey temyiz hukuku azalığını, Hamit Bey ise Trabzon Valiliğini tercih ederek istifa etmiştir. Trabzon mebuslarının sayısının üçe düşmesi üzerine 9 Ocak 1921'de yapılan ara seçimle dört mebus daha seçilmiştir.¹⁰¹

Tablo 5: İlk TBMM'deki Trabzon Mebusları¹⁰²

İlk Seçimle Gelenler	Meclis-i Mebusandan Gelenler	Ara Seçimle Gelenler
Recai Bey	Ali Şükrü Bey	Celalettin Bey
Sabri Bey	Hüsrev Bey	Hafız Mehmet Bey
Faik Bey		Hasan Bey
İzzet Bey		Nebizade Hamdi Bey
Hamit Bey		

⁹⁸ Faik Ahmed, "Meclis'in Fevkalade İntihabı Münasebetiyle", *İstikbal*, 7 Nisan 1920, s. 1.

⁹⁹ Faik Ahmed, "Yine İntihab Meselesi", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, s. 1

¹⁰⁰ Trabzon'dan Ankara'ya ulaşmak için iki şehri birbirine bağlayan bir karayolu ya da demir yolu mevcut değildi. Deniz yolu ile Samsun veya İstanbul'a kadar gidilip buradan Ankara'ya gitmek mümkündü fakat bu güzergâhta da İtilaf devletleri'nin kontrolü vardı. Durum böyle iken Trabzon mebusları güçlükle Ankara'ya ulaşmış, Faik Bey ve İzzet Bey geri kalmışlardı. Diğer şehirlerden yola çıkan birkaç mebusla birlikte grup Çarşamba'ya varmış, iç kesimlere doğru ilerlerken eşkıyanın baskınına uğramıştır. Ortaya çıkan çatışmada Trabzon mebusu Eyüpzade İzzet Bey ve Gümüşhane mebusu Alemdarzade Ziya Bey şehit edilmiştir. Aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyelerinden birisi olan Eyüpzade İzzet Bey büyük bir törenle defnedilmiştir. Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, s. 212-214.

¹⁰¹ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 96.

¹⁰² *TBMM Albümü 1920-2010*, ed. Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel, C: 1, Ankara 2010, s. 59-61; Engin Çağdaş Bulut, "1950-1980 Yılları Arasında Trabzon'un Ankara'da Temsili", *Trabzon Tarihi*, C. 1, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan, Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022, s. 626.

Mustafa Kemal Paşa Trabzon Valisi Hamit Bey'e 3 Mayıs 1920'de gönderdiği bir telgraf ile kendisinin izinli sayılacağını bildirmiş, fakat seçilen diğer mebusların ivedilikle Meclis'e gönderilmesini istemiştir.¹⁰³ Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılışı Trabzon'daki Ortahisar Camisi'nde manevi bir atmosferde idrak edilmiştir.¹⁰⁴

2.1.2. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

Millî Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren cemiyetlerden biri olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (THAMC), 1919 yılının Ocak ayında İstanbul'da kurulmuştur. Şatırzade Hasan Hicabi ve altı kişi tarafından kurulan cemiyetin Rize ve Of'ta şubeleri bulunmaktaydı. Fransızlar tarafından desteklenen bu cemiyet halkın çoğunluğu tarafından benimsenmemiş ve etkili olamamıştır.¹⁰⁵ Cemiyet, görüş olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemekte ve Kuva-yı Milliye'ye karşı hareket etmekteydi. Amaçları adem-i merkezîyetçi bir yapılanmayla Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir bölge oluşturmaktı.¹⁰⁶ Nitekim ilan edilen programının ilk maddesinde bu amaç belirtilmiş, başka bir maddesinde de ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen İttihatçıların yargılanmasının takipçisi olunacağı söylenmiştir.¹⁰⁷ İttihatçılara karşı cemiyetin gösterdiği düşmanlık, beyannamelerinde ve gazetelerde yayımlattıkları tüm yazılarda görülmektedir.¹⁰⁸

Cemiyetin, *İkdam* gazetesinde "Trabzon Bizimdir" başlığıyla yayımlanan yazısında Trabzon Vilayeti'ndeki olayların sebebi olarak İttihat ve Terakki Partisi görülüyordu. Rum ve Ermeni nüfusun tehciri ve Müslüman halkın muhacirlik günleri sırasında yaşadığı sıkıntıların sorumluluğunun İttihatçılara yüklendiği yazıda, Trabzon vilayeti ve havalisinin Osmanlı'ya bağlı kalmak şartıyla özerk olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰⁹ THAMC'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi İngiliz yanlısı bir politika izlediği, bu politikanın Erzurum Kongresi'ndeki bazı Trabzonlu üyeler arasında da etkili olduğu görülmüştür. Kongrede Trabzon Merkez, Sürmene, Giresun ve Tirebolu delegeleri arasında hazırlanan 22 maddelik programda İngiliz hayranlığı göze çarpmıştır.¹¹⁰ Yukarıda bahsi geçen Pontus meselesinde de Trabzon Metropoliti Hrisantos ile görüşmeler yapan cemiyetin, Ermenilerin bölgedeki toprak taleplerine karşı çıkararak bir muhtıra yayınladığı da bilinmektedir. Bu muhtırada da İttihatçılar suçlanmış ve Ermeniler ile İttihatçılar arasında bir bağ olduğu ileri sürülmüştür. 15 Eylül 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisiyle birleşen cemiyetin¹¹¹ faaliyetleri sona ermiştir.

¹⁰³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 8, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s. 172.

¹⁰⁴ "Meclis'in Küşadı", *İstikbal*, 24 Nisan 1920, s. 1.

¹⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi-VI'ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 30-31.

¹⁰⁶ Özkaya, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s. 118-119; Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 54.

¹⁰⁷ "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Programıdır", *Söz*, 25 Ocak 1919, s. 1.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 388-412.

¹⁰⁹ "Trabzon Bizimdir", *İkdam*, 22 Mart 1919, s. 1.

¹¹⁰ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C. 1, Ankara: Tekin Yayınevi, 2006, s. 218.

¹¹¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 2, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 362.

2.2. İttihatçı Faaliyetler

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasının ardından İttihat ve Terakki Hükûmeti dağılmış, parti ileri gelenleri yurtdışına çıkmıştı. Fakat İttihat ve Terakki Partisi'nin güdümündeki cemiyetlerin faaliyetleri sürmekte ve partinin destekçileri varlığını korumaktaydı. İttihatçılar Millî Mücadele'nin yanında bir politika izlemekle birlikte bu mücadeleyi kendilerinin yürütebileceği inancındaydılar. Bu nedenle yurt dışındaki İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenleri Anadolu ile bağlarını hiçbir zaman koparmamış ve daima geri dönmenin planlarını yapmışlardır. Trabzon vilayeti de İttihatçılık eğiliminin olduğu ve İttihatçıların bağlantılarının yoğun olarak bulunduğu yerlerden birisiydi. Henüz 1919 yılının başlarında Trabzon'da İttihatçı faaliyetlerin olduğu gazetelere yansımıştı. Buna göre Trabzon'da gizli olarak faaliyetlerini sürdüren İttihatçılar hükûmet aleyhinde birçok kuru tehdit içeren beyannameleri duvarlara yapıştırmışlardı. Ayrıca Erzurum Murahhası Hilmi Bey'in iki aydır yürüttüğü faaliyetler de İttihatçılık kapsamında değerlendirilmekteydi.¹¹²

TMHC üyelerinin çoğu İttihatçıların destekçilerinden oluşmaktaydı. Esasen TMHC'nin Trabzon'daki muhalefetin odağı oluşu Erzurum Kongresi günlerinden beri kendini belli etmişti. Cemiyet'in üye kadrosu dışındaki iki danışman üyenin durumları da bunu teyit eder niteliktedir. Bu üyelerden biri Kayıkçılar Kâhyası Yahya, diğeri ise ünlü İttihatçılardan Küçük Talat (Muşkara) Bey'dir.¹¹³ Ayrıca TMHC'nin İttihatçılık yaptığı ve maddi konulardaki suiistimalleri üzerine yapılan şikâyetler neticesinde 1921 yılında Ali Sait Paşa başkanlığında bir soruşturma heyeti oluşturulmuş ve Trabzon'da faaliyete başlamıştır. Bu heyetin hazırladığı raporda TMHC'nin İttihatçılık yaptığı ve Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirmeye çalıştığı belirlenmiştir.¹¹⁴ Ele geçirilen mali bilgilere göre cemiyet bütçesinden Halil (Kut) Paşa ve Küçük Talat gibi İttihatçılara para aktarıldığı ortaya çıkmıştır.¹¹⁵

Trabzon'daki İttihatçılardan bazılarının temel motivasyonları İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden canlandırmak ve Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirerek millî hareketin başına geçirmektir. Nitekim Millî Mücadele döneminde Trabzon'daki Tümen Komutanı Nuri Bey, Enver Paşa'ya saygılı, alay komutanlarından Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'nın eski yaveri ve onun kardeşi Nail Bey ise İttihatçıların ileri gelenlerindendi. TMHC Başkanı Hacı Ahmet Bey Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Trabzon temsilcisi idi. Son olarak Trabzon'da mühim bir etkiye sahip olan Kâhya Yahya ise daha önce İttihatçılarla çalışmış ve bu dönemde de çalışmaya devam ediyordu.¹¹⁶ Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'ya

¹¹² "Trabzon'da İttihatçı Faaliyet", *Söz*, 10 Şubat 1919, s. 2.

¹¹³ Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İstanbul: Arma Yayınları, 2002, s. 27; Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982, s. 111-112.

¹¹⁴ Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", s. 2029.

¹¹⁵ Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 368-374.

¹¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi - IV Cumhuriyete Doğru*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 293.

yazdığı bir mektupta Trabzon'da çoğunluk üzerinde nüfuz sahibi olduklarını, Giresun'daki Topal Osman Ağa'nın da kendilerine bağlı olduğunu bildirmişti. Bu isimlere dışarıdan gelerek katılan İttihat ve Terakki Partisi genel merkez üyesi Küçük Talat Bey gibi İttihatçıların da eklenmesi muhalefeti daha da kuvvetli hale getirmiştir. Enver Paşa bu kişilerle Trabzon'daki İtalyan Konsolosluğu aracılığıyla haberleşiyordu. Bizzat Küçük Talat Bey'den Enver Paşa'ya giden bir mektupta Trabzon'da Enver Paşa tarafından taltif edilmesi istenen isimler şöyle sıralanmıştı: Hafızade Ömer, Kâhya Yahya, TMHC başkanı Hacı Ahmet Bey, Hafızade Hakkı ve Hafız Mahmut Efendi.¹¹⁷

Enver Paşa'nın Batum'a gelmiş olması¹¹⁸ bu bölgeye çok yakın olan Trabzon ile haberleşmesini sağlamaktaydı. Kayıkçılar Kâhya'sı Yahya'nın Trabzon iskelesindeki hâkimiyeti Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi için Trabzon'u uygun hale getiriyordu.¹¹⁹ Eylül 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Enver Paşa'ya yakın olarak bilinen Küçük Talat ve Nail Beyler Trabzon'a gelmişti.¹²⁰ Fakat Küçük Talat Bey'in buradaki faaliyetleri hoş karşılanmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa, 22 Mart 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafta Trabzon'da ikamet etmekte olan Küçük Talat ve beraberindekilerin hareketlerine dikkat edilmesi gerektiğini, hatta bunların Trabzon'dan çıkarılarak daha iç mıntukalara gönderilmesini önermekteydi.¹²¹ Küçük Talat Bey, Trabzon'da *Bozuk Parti* adıyla bir cemiyet kurmuş ve bu cemiyetin üyeleri TMHC'nin üyelerinden oluşmuştur. Halil Paşa'dan elde edilen bir mektupta Enver Paşa ve arkadaşları için hükûmeti devirmek gayesiyle bir örgüt kurulduğu ve Kâhya Yahya'nın da cemiyetin en etkili üyelerinden olduğu yazılmıştı. Bahsi geçen bu cemiyet Bozuk Parti idi.¹²²

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da rahatsızlığını bahane göstererek Şubat 1921'de Trabzon'a gelmişti. Henüz iskelede iken Anadolu'daki hükûmet tarafından istenmediği kendisine bildirilmiş ve sınır dışına çıkması istenmiştir. Bu isteğin gerekçesi ise Bolşevik olarak nitelenmesi ve Enver Paşa ile olan bağının İttihat ve Terakki'nin yeniden ortaya çıktığı fikrine yol açacağı endişesiydi.¹²³ Halil Paşa, sağlık sorunlarını ve ailesini bahane ederek Trabzon'da kalmayı başardı. Fakat daha sonra bu seyahatin siyasi hedefleri olduğu anlaşılmış, Enver Paşa'nın Rusya'da kurduğu *Halk Şuralar Fırkasıyla* ilişkili faaliyetleri üzerine sınır dışına çıkarılmasında ısrar edilmiştir.¹²⁴ Halil Paşa'nın Trabzon'da ikametine izin verilmemesi Trabzon eşrafi arasında infial yaratmış ve

¹¹⁷ Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, s. 116, 154-156.

¹¹⁸ *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*, Kutu: 324, Gömlek: 19, Belge No: 19-2001.

¹¹⁹ Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti", s. 171-175.

¹²⁰ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 229-230.

¹²¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, haz. Ziver Öktem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 77-79.

¹²² Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 105.

¹²³ Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*, s. 181-182.

¹²⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, s. 194.

Trabzonlular Paşa'nın gönderilmesine razı olmayacaklarını beyan etmiştir. Hatta Trabzon'daki tümenin bin tüfekli askerî gücüne karşın üç bin tüfekle karşı koyabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bir müddet sonra ikna edilen Halil Paşa Trabzon'dan çıkarılmış, Küçük Talat Bey de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.¹²⁵

Enver Paşa'nın Trabzon'daki etkisi Halil Paşa ve Küçük Talat Beylerin uzaklaştırılması ile ortadan kalkmamıştır. TBMM'deki Enver Paşa taraftarı grup arasında Trabzon mebuslarının çoğunluğu da bulunmaktaydı. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey Enver Paşa ile görüşmek üzere Batum'a gitmiş,¹²⁶ bu gelişmeler sonucunda Enver Paşa'nın etkisiyle daha kuvvetli bir mücadele için Trabzon Valisi Naci Bey görevden alınarak yerine Hazım (Tepeyran) Bey atanmıştı. Hazım Bey'in 26 Ağustos 1921'de göreve başlamasından hemen sonra Ekim ayında Trabzon'daki 13. Fırka Kumandanlığına Seyfi (Düzgören) Bey yerine Kars'taki Süvari Fırkası Kumandanı Sami (Karaman) Bey getirilmişti. Bu sırada, Eylül 1920'de Enver Paşa'nın Kâhya Yahya'ya yazmış olduğu bir mektup ele geçirilmişti. Bu mektuba göre Küçük Talat ve Kâhya Yahya'nın faaliyet ve propagandaları neticesinde TMHC merkezi İttihatçıların eline geçmiştir. Ayrıca hapishaneden firar ettirilen mahkûmlarla mevcudu bini geçen bir tabur teşkil edilmişti. Enver Paşa'nın emriyle silahlandırılan bu taburun başına *Ali* takma adıyla geçecek olan Enver Paşa, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gidecekti. Burada Halit Bey'in fırkasından faydalanılarak bir hükûmet darbesi yapılacak Mustafa Kemal Paşa başkumandanlıktan indirilerek yerine Enver Paşa geçirilecekti.¹²⁷

13. Fırka Kumandanı Sami Bey Kasım ayı başında Trabzon'a gelir gelmez Kâhya Yahya'nın üzerine gitmiştir. Bu takibat üzerine TMHC Başkanı Hacı Ahmet Bey tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen bir telgrafta Kâhya Yahya'nın faydalı icraatlarından ve vatanseverliğinden bahsedilmiş, hakkında önemli bir suçlama yoksa takibatın kaldırılmasını istemiştir. Hacı Ahmet Bey benzer bir telgrafi TBMM'ye de göndermiştir.¹²⁸ Yine Hacı Ahmet Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta da hak ve kanunların üzerinde kovuşturma yapıldığı iddiası dile getirilmiş, Mustafa Kemal Paşa da bu telgrafa cevaben acil olarak bu uygulamaların madde madde kendisine bildirilmesini istemiştir.¹²⁹

Ahmet Bey'in bu girişimleri olaya Mustafa Kemal Paşa'yı da dâhil etmiş, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve 13. Fırka Kumandanı Sami Bey arasında birçok yazışma gerçekleşmiştir. Sami Bey, TMHC Başkanı Hacı Ahmet Bey'i Kâhya Yahya'nın benzeri bir kişi olarak nitelemiş ve TMHC'nin hâlâ Küçük Talat'ın etkisi altında olduğunu bildirmiştir.¹³⁰

¹²⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1/3.22.15, 24.05.1921; "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 2 Kasım 1944, s. 7; Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 230-232.

¹²⁶ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 243.

¹²⁷ Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 27; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 326.

¹²⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s. 191-208.

¹²⁹ Tülay Duran, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 11 (1997), s. 25.

¹³⁰ Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 46.

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir cephelerinde gerilemesi üzerine Batum'da olan Enver Paşa Anadolu'ya girmek için doğru zamanın geldiğine inanmıştı. Bu amaçla bir kongre düzenlenmesi için kendi adamlarından Hacı Sami'yi Trabzon'a göndermişti. Fakat Batum'da başlayan kongrenin toplandığı sırada Sakarya Zaferi haberinin ulaşmasıyla Enver Paşa ümitsizliğe düşmüş ve Batum'dan ayrılarak Buhara'ya geçmiştir.¹³¹ 5-8 Eylül tarihleri arasında düzenlenen bu kongrenin *Halk Şuralar Fırkası* adı altında değil İttihat ve Terakki Fırkası adıyla düzenlenmesi durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.¹³² Bu sıralarda TBMM'deki İttihatçı grup ile Mustafa Kemal Paşa aralarında anlaşarak Anadolu'ya girmemesi için ikna edilmek üzere Enver Paşa'ya bir temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Zira Enver Paşa'nın Türkiye dâhiline gelmesi memleketin birliğini bozabilecek bir mahiyet taşımaktaydı.¹³³ Bu nedenle ünlü bir İttihatçı olan Ardahan Mebusu Hilmi Bey 15 Kasım'da Trabzon'a gelmiştir.¹³⁴ Elinde, anlaşma gereği Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'daki Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya yazılmış bir mektup vardı. Hilmi Bey, 13. Fırka Kumandanı Sami Bey'in izin vermemesiyle yoluna devam edememiş, Enver Paşa'nın çoktan Türkistan'a döndüğünün öğrenilmesiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine görevinin iptal edildiği yazılmıştır. Hilmi Bey'in şikâyet amaçlı çektiği telgraflardan sonra TMHC de Sami Bey'in aleyhine faaliyete geçmiş ve durumu protesto etmiştir.¹³⁵

Enver Paşa'nın Türkistan'a dönmesinden sonra Trabzon'daki muhalefet bir süre daha devam etmiştir. Sami Bey'in teklifi üzerine TMHC'nin merkez heyetinin halkın güven ve hürmetine layık, hükûmete sadık kişilerden oluşturulması gerektiği Kâzım Karabekir Paşa tarafından kabul görmüş ve Ankara'ya yazılmıştı.¹³⁶ Ali Sait Paşa'nın TMHC hakkında yürüttüğü soruşturma sırasında merkez heyeti üyelerini istifaya davet etmesi, Ali Şükrü Bey aracılığıyla kabul edilmiş ve heyet istifa etmiştir.¹³⁷ 25 Ocak 1922'de gerçekleşen istifalar *İstikbal* gazetesinde üzüntü duyulan bir olay olarak; iç ve dış cereyanlar karşısında memleketin kurtuluşu için çalışan sadık, namuslu ve daima takdir edilen heyetin istifası olarak nitelenmiştir.¹³⁸ Bunun üzerine yeniden seçim çalışmaları başlamış, eski merkez heyetin kendini kazalar üzerinden yeniden seçtirmeye çalıştığı ortaya çıkmıştır. Fakat merkez heyeti, yetkilerini tayin edilecek bir heyete devretmiş ve böylece vilayet tarafından teşkil edilen heyet sayesinde TMHC fiilen ortadan kalkmıştır.¹³⁹ Yerine Murathanzade Ziya Bey'in başkanlığında *Heyet-i Müteşebbise* adıyla

¹³¹ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 238.

¹³² Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul Bağlam Yayınları, 1987, s. 233.

¹³³ *TİTE*, Kutu: 326, Gömlek: 25, Belge No: 25-1001.

¹³⁴ "Hilmi Bey", *İstikbal*, 16 Teşrinisani 1921, s. 2.

¹³⁵ Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 235-236; Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 32-42.

¹³⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s. 203-205.

¹³⁷ Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti", s. 178.

¹³⁸ "Bir İstifa", *İstikbal*, 27 Kanunusani 1922, s. 2.

¹³⁹ Uğur Üçüncü, "Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon", *Trabzon Tarihi*, C. 1, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022, s. 564; Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 55.

bir fırka kurulmuştur. Mustafa Reşit Bey, kendisinin de faal fırkanın üyesi olduğunu belirttikten sonra diğer üyelerin Kazazade Hüseyin, Ticaret Odası Başkanı Hacı Hami, Hacıkadzade Arif Bey ve belediye meclis üyesi Nuhoğlu Arif Beyler olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰ TMHC döneminin bitmesiyle muhalefet alanı Trabzon'dan Ankara'daki Meclis'e kaymıştır.

2.4. Mitingler ve Kutlamalar

TMHC'nin Trabzon'da düzenlediği iki kongre arasında, 19 Nisan 1919'da Trabzon'a gelen Kâzım Karabekir Paşa TMHC üyelerini hiçbir devletin nüfuzu altında olmayan namuskâr insanlar olarak tanımlamıştır.¹⁴¹ İttihatçı görüşe yakın olan bu cemiyet üyeleri Millî Mücadele'nin destekçisi olmuş fakat İzmir'in işgali sonrasında miting gerçekleştirmekten çekinmiştir. Miting sırasında Rumların uygunsuz davranışlarda bulunabileceği ve bu minvalde olumsuz olayların ortaya çıkabileceği endişesi ile böylesi bir etkinlikten vazgeçilmişti. Bunun yanında işgale verilecek tepkilerin kararlaştırıldığı toplantıda iki Rum'un bulunması da millî gösterilerin planlanmasında ciddiyetsiz davranıldığını göstermekteydi.¹⁴² Başka bir kaynağa göre ise planlanan mitingden vazgeçilmesinin nedeni İttihatçı aleyhtarı olarak bilinen dönemin Trabzon Valisi Galip Bey ile yapılan görüşmenin sonucudur.¹⁴³ İzmir'in işgaline karşı Trabzon'da gösterilen ilk tepkilerdeki eksiklik üç yıl sonra 15 Mayıs 1922'de Belediye Meydanı'nda yapılan mitingde halkın İzmir'in haksız işgalini telin etmesiyle doldurulmuştur.¹⁴⁴

Trabzon'da ilk miting Meclis-i Mebusan'ın açıldığı günlerde 20 Ocak 1920 Perşembe günü yapılmıştır. Millet Bahçesi'nde yapılan bu mitingde ilk olarak TMHC'nin yayın organı *İstikbal* gazetesinin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Bey söz almıştır. Daha sonra sırasıyla Öğretmen Okulu Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu) Bey, Avukat Salih Zeki (Tuğtekin) Bey ve Beyanzade Behram Bey konuşmuştur. İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin devriye gezdiği bir ortamda yapılan konuşmalarda memleketin Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson Prensipleri'ne aykırı olarak işgal edildiğinden bahsedilerek, tek Türk kalıncaya kadar toprakların savunulacağını altı çizilmiştir. Mitingin amacı alınan bu direniş kararını bütün dünyaya ilan etmektir. 23 Nisan

¹⁴⁰ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, s. 228. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin talimatnamesinde yapılan değişiklik 23 Nisan 1922 tarihli *İstikbal* gazetesinde yer almıştır. Sonraki günlerde de bu talimatnamenin TMHC üzerindeki yansması konulu yazılara yer verilmiştir. Buna göre TMHC'nin bir Heyet-i Müteşebbise tarafından idare edilmesi hem talimatnamenin ruhuna hem de idarenin ruhuna aykırı idi. Heyet-i Müteşebbise ancak teşkilata sahip olmayan bölgelerde olabilirdi ve Trabzon sahip olduğu teşkilatla bu yerlerden birisi değildi. *İstikbal*'e göre TMHC merkez heyeti istifa etmiş olsa da yerine yeni bir heyet seçilene kadar görevine devam etmeliydi. "Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti", *İstikbal*, 23 Nisan 1922, s. 2; "Heyet-i Müteşebbise Meselesi", *İstikbal*, 24 Nisan 1922, s. 2; Yine Heyet-i Müteşebbise Meselesi", *İstikbal*, 26 Nisan 1922, s. 2. Gazete, THMC'nin istifa eden heyetinin yeni bir seçim yapılması taraftarı olduğunu da okuyucuya aktarmıştır. Ebülhamid Hüsnü, "İyi Muhakeme Edelim", *İstikbal*, 26 Nisan 1922, s. 1.

¹⁴¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 20.

¹⁴² Gazi Mustafa Kemal, *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, s. 82.

¹⁴³ Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Ankara: Altınpost Yayınları, 2012, s. 75.

¹⁴⁴ Mesut Çapa ve Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon: Serander Yayınları, 2004, s. 153.

1920'deki TBMM'nin açılış gününde de Güzelhisar'da bir miting yapılmıştı. Mustafa Reşit Bey mitingde yaptığı konuşmada TBMM'nin büyüklüğünden bahsetmiş; Meclisi'n kuracağı hükûmetin düşmanları yenilgiye uğratması, bağımsızlığın sağlanması için hükûmetin etrafında daha büyük ve güçlü bir inançla toplanılması gerektiği hususlarının altını çizmiştir.¹⁴⁵

1921 yılına gelindiğinde Trabzon'da miting yapma konusundaki endişeler ortadan kalkmış ve bu tarihten Millî Mücadele'nin sonuna kadar şehirde çok sayıda miting ve gösteri gerçekleşmiştir. Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri ile millî heyecan artmış, Sakarya Savaşı'nın başlaması ile yeniden mitingler düzenlenmiştir.

İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Trabzon'da bütün mağaza ve dükkânlar süslenmiştir. Halk da İkinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasını sevinç gösterileriyle kutlamıştır.¹⁴⁶ Trabzonlular İnönü Zaferlerinden sonra TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafları göndermiştir. Yine kazanılan bu zafer nedeniyle Kavak Meydanı'nın adı İnönü Meydanı olarak değiştirilmiştir. İkinci İnönü Zaferi'nin haber alınmasından sonra 1 Nisan 1921'den itibaren şehrin her tarafı bayraklarla donatılmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 3 Nisan akşamında büyük bir fener alayı düzenlemiştir. Asker, jandarma, polis ve öğrenciler Zağanos (Atapark) Meydanı'nda toplanmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından hazırlanan fenerleri alarak, bando eşliğinde Türk zaferini yücelten marşlar okumuştur. Faik Ahmet Bey, kazanılan zaferin önemi ve Türk askerinin kahramanlığına dair bir konuşma yapmıştır. 24 Ağustos 1921'de Millet Bahçesi'nde yapılan mitingde Darüleytam öğrencileri şiir okumuş, *İstikbal* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Ebul Hamid Hüsnü ve Avukat Salih Zeki Beyler birer konuşma yapmıştır. Konuşmalardan sonra dua ile miting sona ermiş ve ardından TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekilmiştir.¹⁴⁷ Bu telgrafta Trabzon'da ulema, eşraf, tüccar ve ahaliden oluşan kalabalığın bir araya gelerek sebep olduğu fecaatlerden dolayı Yunanistan'a tepki gösterilmiş ve Millî Mücadele'nin başarılı olması yolunda başkumandanın emrinde buldukları iletilmiştir. Ayrıca Misak-ı Millî dışında hiçbir sınırın tanınmayacağı ve zaferden emin olduğu da vurgulanmıştır. Benzer telgraflar Of, Sürmene ve Maçka'dan da gönderilmiştir.¹⁴⁸

Mitingler 1921 yılının sonbaharında da devam etmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra 12 Eylül 1921'de İnönü Meydanı'nda düzenlenen mitingde Batum mebusu Edib (Dinç) ve Ali Rıza (Acara) Beyler ile Trabzon'a gelen Ağaoğlu Ahmet Bey halka hitap etmiştir.¹⁴⁹ Darüleytam öğrencileri bando ile İzmir'in onuruna binaen Sarızeybek ve iki öğrenci de bıçak horonu oynamıştır. 13 Eylül'de Trabzon şehri

¹⁴⁵ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, s. 210-215.

¹⁴⁶ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 314.

¹⁴⁷ Çapa ve Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, s. 151-153.

¹⁴⁸ Haluk Selvi ve Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2013, s. 365-368.

¹⁴⁹ Çapa ve Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, s. 153.

baştanbaşa donatılmış ve İnönü Meydanı'nda resmigeçit töreni yapılmıştır. Gece ise her taraf ışıklandırılmış ve fener alayları düzenlenmiştir.¹⁵⁰ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti riyasetinden TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafi çekilmiştir.¹⁵¹ Sakarya Meydan Muharebesi kutlamaları devam ederken bu zaferin kazanılması için şehit olanlar da unutulmamıştır. Bu bağlamda alayı ile Giresun'dan cepheye giden ve savaş sırasında başına isabet eden bir şarapnel parçasından dolayı ağır yaralanarak şehit olan 42. Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan Bey'in haberi Trabzon'da büyük bir üzüntü yaşatmıştır.¹⁵²

1922 Ağustos-Eylül aylarında Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılması ve İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması tüm yurttaki olduğu gibi Trabzon'da da büyük bir sevinç havası yaratmıştır. Bu sevinç havası kutlama ve şenliklerle taçlandırılmıştır. Trabzon'da çıkan *İstikbal* gazetesi de şehirde yapılan kutlama ve şenliklere geniş yer vermiştir. Büyük Taarruz'un kazanıldığını öğrenen halk 7 Eylül 1922'de Zağanos Meydanı'nda toplanmıştır. Buradan Hükûmet Meydanı'na doğru yürüyüşe geçen halk şiirler okumuştur. Belediye Meydanı'na ulaşan halk burada da şiirler okuduktan sonra o dönemde Darülmualimin Müdürü Mustafa Reşit Bey'in Millî Mücadele sürecini içeren konuşmasını dinledikten sonra Güzelhisar'a gitmiştir. Mustafa Reşit Bey anılarında konuşmasına "kaçıyorlar" diyerek başladığını ifade etmiştir.¹⁵³ Kâzım Karabekir Paşa ve maiyetinin gelmesinden sonra *İstikbal* gazetesinin başyazarı olan Faik Ahmet Bey, zaferin önemine binaen bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında tarihin ve gelecek kuşakların zulme nasıl galip gelecekleri hususunda bu zaferden ders çıkarmaları gerektiğini belirtmiş ve kahraman Türk ordusuna duyduğu saygı ve minneti dile getirmiştir.¹⁵⁴ Faik Ahmet Bey'den sonra Kâzım Karabekir Paşa da bir konuşma yapmıştır. Karabekir Paşa, Trabzonluların bu samimi coşku ve vatanseverliklerini Batı Cephesi'nde bulunan gazilere iletteceğini ifade etmiştir. Asker ve öğrencilerin resmi geçitlerinden sonra halk, Kunduracılar Çarşısı'nı takiben tekrar Zağanos Meydanı'na dönmüştür.¹⁵⁵ Mitinge halkın yanı sıra aralarında Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon Valisi Hazım Bey, Galip Paşa, Kolordu Komutanı Ali Said Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey'in de bulunduğu askerî ve mülki erkân da katılmıştır. Ayrıca Güzelhisar'daki törenden sonra İnönü Meydanı'nda toplanan halka Avukat Zeki Bey ile Öğretmen Hıfzırâhman Raşid (Öymen) Bey de hitap etmiştir.¹⁵⁶

15 Mayıs 1919'dan beri Yunan işgali altında bulunan İzmir'in Türk ordusu tarafından geri alınması Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden duyulan sevinci ikiye katlamıştır. Ankara ve İstanbul'da da İzmir'in geri alınmasından sonra şenlik ve kutlama etkinlikleri

¹⁵⁰ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 317.

¹⁵¹ "Tebrik Telgrafnamesi", *İstikbal*, 13 Eylül 1337/1921, s. 1.

¹⁵² "Alparslan'ın Şehadeti", *İstikbal*, 30 Eylül 1337/1921, s. 2.

¹⁵³ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıda Mektupları*, s. 231.

¹⁵⁴ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 318.

¹⁵⁵ "Dün Bütün Trabzon Taşkın Bir Sürür İçindeydi", *İstikbal*, 8 Eylül 1338/1922, s. 1.

¹⁵⁶ Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 45.

düzenlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Ankara'da silah ve toplar atılmış, yürüyüşler düzenlenmiştir. Gündüz başlayan kutlama etkinlikleri gecenin geç saatlerine kadar devam etmiş ve halk, bayraklarla donatılan şehirde sabaha kadar eğlenmiştir. Genç-yaşlı kadın-erkek toplumun her kesiminden zafer şenliklerine katılım gerçekleşmiştir. Zafere dair yapılan konuşmalardan sonra kurbanlar kesilmiş ve resmigeçit töreni düzenlenmiştir.¹⁵⁷ İstanbul'daki kutlamalarda Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı bir eylem gerçekleştirilmiştir. İzmir'in geri alınmasını duyan halk, Fatih Meydanı'nda toplanarak Türk ordusunun daima muzaffer olması için dua etmiştir. Vatan düşmanı olarak görülen Ali Kemal Bey'in matbaası dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra İngilizlerin silah atılmasını yasaklamış olmasına rağmen Türk ordusunun zaferi ve İzmir'in geri alınmasının yarattığı coşku ve heyecanla sürekli havaya ateş edilmiştir.¹⁵⁸

İzmir'in geri alınmasından duyulan sevinç ve coşkuya ilişkin Trabzon'da o güne kadar eş görülmemiş şenlikler ve kutlamalar yapılmıştır. 13 Eylül 1922'de Trabzon'da resmî bir kutlama töreni tertip edilmiştir. Bu törene Trabzon halkının her kesiminden katılım sağlanmıştır. Şehirde, İnönü Meydanı ve Güzelhisar arasındaki alan, çarşı ve özellikle Kunduracılar Caddesi eşine az rastlanır bir şekilde süslenmiştir. Uzun süren bir mücadelenin ardından kazanılan zafer, Trabzon'da büyük bir sevinç yaratmış ve Trabzon halkı bu sevinci doyusya yaşamıştır. Şehrin süslenen caddelerinde Zağanos'tan Güzelhisar'a doğru yürüyüş yapan halk hep bir ağızdan tekbirler getirerek, ilahiler okumuştur. Bunların yanı sıra şenliklerde havai fişek gösterileri de yapılmıştır. Zafer şenliklerine katılanlar kurban kesiminden sonra resmigeçit törenine de katılmıştır. Törene Kâzım Karabekir Paşa, o dönemde Trabzon Valisi olan Vali Hazım Bey, Kolordu Komutanı Ali Said Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey, askerî ve mülki yetkililer katılmıştır. 101 pare top atışı yapılmış ve ardından halk İnönü Meydanı'na geçerek burada toplanmıştır. Burada öğrenciler tarafından spor etkinlikleri ve gösterileri düzenlenmiştir.¹⁵⁹

2.5. Basın

Trabzon'da basın ve yayın faaliyetleri Osmanlı Devleti döneminden başlayan uzun bir geçmişe sahiptir. Anadolu'daki ilk matbaa olan Trabzon Vilayet Matbaası 1865 yılında Trabzon'da açılmış¹⁶⁰ ve şehirde basılan ilk Türkçe gazete de *Trabzon* gazetesi olmuştur.¹⁶¹ Azınlıklara ait gazetelerin de basıldığı Trabzon'da tüm ülkede olduğu gibi II. Meşrutiyet'ten sonra basılı eserlerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde şehirde sekiz adet matbaanın kurulduğu tespit edilmiştir. Bunlardan dördü Türklere, ikişer tanesi ise Rumlara ve Ermenilere aitti. 1869-1916

¹⁵⁷ "Ankara'da Güzel İzmir Şenlikleri", *İstikbal*, 13 Eylül 1922, s. 2.

¹⁵⁸ "İzmir'in İstirdadı Üzerine İstanbul'da Cûş-u Huruş", *İstikbal*, 11 Eylül 1922, s. 1.

¹⁵⁹ "Spor Eğlenceleri", *İstikbal*, 20 Eylül 1922, s. 2.

¹⁶⁰ Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, C.1, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, 2010, s. 615.

¹⁶¹ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, s. 28.

yılları arasında 21'i Türk, 20'si Rum, 9'u da Ermenilere ait olmak üzere 50 adet gazete ve derginin bahsi geçen sekiz matbaada basıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶² Rus işgali döneminde eskiden kalan matbaalar ya el değiştirmiş ya da kapatılmıştır. Bunlardan Trabzon Vilayet Matbaası tahrip edilirken, İkbâl Matbaası'nın herhangi bir faaliyeti bulunamamıştır. Serasi, Mihailidi ve Mirkoviç matbaaları ise devredilene kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Rumların bölgeden ayrılmasından sonra geride kalan matbaaları Türklerin eline geçmiştir.

Millî Mücadele döneminde Trabzon'daki matbaalara yenileri eklenmiş, eskiden azınlıklara ait olan Serasi, Mihailidi ve Mirkoviç matbaaları *Yeni Yol*, *Turan* ve *Hürmet* matbaaları ismiyle Türkler tarafından işletilmiştir.¹⁶³ 1919-1922 yılları arasındaki dönemde Trabzon'da on gazete ve sekiz adet dergi yayımlanmaya başlanmış ya da önceden başlayan yayım faaliyetini sürdürmüştür.

Tablo 6: 1919-1922 Yılları Arasında Trabzon'da Çıkan Türkçe Gazete ve Dergiler¹⁶⁴

Adı	Türü	İlk Yayın Yılı	Sahibi ¹⁶⁵
İkbâl	Gazete	1909/19	Eyyüzbade Osman Nuri
Yeşil Yurd	Gazete	1918	Hüseyin Avni Bey
Selamet	Gazete	1918	Eyyüzbade Ömer Fevzi
İstikbal	Gazete	1918	Faik Ahmet Bey
Kaygu	Dergi	1918	Mustafa Cavid Bey
İğne	Dergi	1919	Yunus-zade Tevfik
Hür	Dergi	1919	-
Eş	Dergi	1920	-
Nur	Dergi	1920	Beyan-zade Behram Bey
Güleryüz	Gazete	1921	-
Fecir	Gazete	1921	M. Hayri Bey
Genç Anadolu	Dergi	1921	Nizameddin Bey
Yeni Mektep	Dergi	1922	Hıfzırrahman Raşid Bey
Hak	Gazete	1922	Hulusi İbrahim Bey
Kahkaha	Gazete	1922	Esat Ömer Eyyubi
Zafer	Gazete	1922	Hatip-zade Kemal
Düşünceler	Dergi	1922	Mehmed Edib-Namık Hüsnü
Güzel Trabzon	Gazete	1922	Ali Becil Bey

¹⁶² Mustafa Yazıcı, *Trabzon Bâb-ı Âlîsi*, Trabzon: Top-Kar Matbaacılık, 2008, s. 91-92.

¹⁶³ Engin Çağdaş Bulut, "Trabzon'da Basın-Yayın", *Trabzon Tarihi*, C. 2, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan, Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022, s. 492.

¹⁶⁴ Orhan Koloğlu, *Türk Basını Kuvayı Milliye'den Günümüze*, Ankara 1993, s. 48-49; Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, s. 689-690.

¹⁶⁵ Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını-1*, s. 191-258.

Millî Mücadele döneminde Trabzon'da çıkan ilk gazete *Yeşil Yurd* gazetesidir. Siyasi bir gazete olan ve Hüseyin Avni Bey tarafından çıkarılan *Yeşil Yurd* gazetesi haftada iki defa ve iki sayfa olarak çıkmıştır.¹⁶⁶ *İkbal* gazetesi II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamında yayım hayatına başlamış, fakat Rus işgali yıllarında (1916-1918) yayımına ara vermiştir. Osman Nuri Eyüboğlu'nun sahibi olduğu gazete 1919 yılında yeniden yayımlanmaya başlanmış, 1935 yılında da ismini *Olca* olarak değiştirmiştir.¹⁶⁷

Trabzon'da muhalif bir gazete olarak *Selamet* gazetesi, Erzurum Kongresi'ndeki muhalif tavrıyla ön plana çıkan Ömer Fevzi Bey tarafından ilk olarak 1918 yılında çıkartılmıştır. Kongreden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında aleyhte yazılar yazan Ömer Fevzi Bey,¹⁶⁸ Trabzon'daki İhtiyat Zabitan Cemiyeti'nde konferanslar vererek toplantılar yapmış, insanları padişaha ve sadrazamı Damat Ferit Paşa'ya sadık kalmaya çağırmıştır.¹⁶⁹ Trabzon'dan ayrıldıktan sonra da bu faaliyetlerini sürdürmüş ve 150'likler listesinde yer alarak yurtdışında sürgün hayatı yaşamıştır. Ömer Fevzi Bey'in bu faaliyetleri Trabzon şehrinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ve Damat Ferit Paşa Hükûmeti taraftarlarınca destek bulmuştur. Bu kişilere örnek olarak Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey (1919) gösterilebilir.¹⁷⁰

1918 yılının Aralık ayında yayım hayatına başlayan *İstikbal* gazetesi, Rum yanlısı *Epohi*¹⁷¹ gazetesinin de basıldığı Mihailidi Matbaası'nda basılıyordu. Bu durum millî gayelerle halkı kurtuluşa yönlendiren gazetenin yayım politikasını zorlaştırıyordu.¹⁷² Faik Ahmet Bey'in sahibi olduğu ve başyazarlığını üstlendiği gazete, yayım hayatına kesintisiz devam edebilmek için Rumların Pontusçu faaliyetlerinden bahsetmiyor fakat millî birliğe dönük yayınlar yapıyordu. Daha özgür bir politika izlenebilmesi için halktan toplanan yardımlarla 1920 yılında *İstikbal* Matbaası açılmıştır.¹⁷³ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayım organı olan *İstikbal* gazetesi, başlarda haftada iki kez, 27 Ocak 1920'den sonra Cumartesi hariç altı gün, 1923'ten sonra da haftanın her günü yayımlanmıştır.¹⁷⁴ *İstikbal* gazetesi kendisini "siyasi, bilimsel, hür düşünceli *Türk gazetesi*" olarak tanımlamış ve günlük 500 adet satışa ulaşmıştır.¹⁷⁵ 11 Mayıs 1925'te kapatılana kadar 1426 sayısı yayımlanan¹⁷⁶ *İstikbal* gazetesinin başyazarı Faik Ahmet

¹⁶⁶ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, s. 189.

¹⁶⁷ Hüseyin Albayrak, *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Millî Mücadele Basını (1918-1923)*, Trabzon: Ortahisar Belediyesi Yayınları, 2019, s. 254.

¹⁶⁸ Usta, "Erzurum Kongresi'nin 'Casus'u Ömer Fevzi Bey", s. 54.

¹⁶⁹ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 139-140.

¹⁷⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 4, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 142, 158.

¹⁷¹ Epohi Gazetesinde Pontus yanlısı yayınlar yapıyordu. Pontus Kongresi Başkanı Konstantinidis imzasıyla Marsilya'dan gönderilen bir mektup bu gazetede yayımlanmıştı. Mektuba göre Pontus konusu İngiltere basınında iyi karşılanmış, Venizelos da 20-30 sene içerisinde çözüleceğini vaat etmiştir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 45-46.

¹⁷² Cumhuriyet Odabaşoğlu, *Trabzon Millî Mücadele Yılları Basını 1919-1925*, Trabzon, 1993, s. 9, 98.

¹⁷³ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 83-84.

¹⁷⁴ Hüseyin Albayrak, "Cumhuriyet Öncesi Basın", *Trabzon*, Trabzon, t.y., s. 366.

¹⁷⁵ *Cumhuriyet Basını*, Ankara, 1998, s. 42.

¹⁷⁶ Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, C.1, s. 161.

Bey bir yazısında gazetenin kuruluş amacını; Millî Mücadele'yi desteklemek, İstanbul Hükûmeti'nin mağlubiyeti kabullenen kararlarının karşısında durmak, Türklüğü savunmak, bağımsızlık mücadelesiyle istenenleri hem iç hem dış dünyaya açıkça ilan edebilmek, düşmanların niyetlerini ve planlarını ortaya çıkarıp halka anlatabilmek olarak açıklamıştır.¹⁷⁷

Trabzon'u temsilen *İstikbal* ve *İkbal* gazeteleri Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan daha önce millî kurtuluş hareketlerinin içerisine yer almıştır. 7-9 Ocak 1919'da yapılan İkinci Büyük Ardahan Kongresi'nde Trabzon'daki *İstikbal* ve *İkbal* gazetelerinin Batum'daki *Sadâ-yi Millet* ve Erzurum'daki *Albayrak* gazeteleri ile birlikte Millî Mücadele uğruna içeridekileri uyarmak, dışarıdakilere de çeşitli yayınlar ve resmî delegeler vasıtasıyla millî hakları tanıtmak yönünde yayın yapmaları kararlaştırılmıştı.¹⁷⁸ *İstikbal* gazetesi özellikle kendi matbaasını kurduktan sonra Millî Mücadele'nin kuvvetli bir temsilcisi olmuştur. Pontus sorununda Rumlara iki yolları olduğundan bahseden Faik Ahmet Bey, bunlardan birinin Türk ve Osmanlı olmaya sadakatle bağlı olarak Türk topraklarında ve Türk idaresinde yaşamak; ikincisi ise Yunanistan'a göç etmeleri olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İttihatçı eğilimlerle hareket etmesi üzerine cemiyetin yayın organı olan *İstikbal* gazetesi de zaman zaman muhalif yazılara yer vermekteydi. Cemiyet'in fiilen kapanmasıyla muhalefet TBMM'ye taşınmıştı. TBMM'deki muhalif İkinci Grubun öne çıkmış isimlerinden olan Ali Şükrü Bey'in Trabzon'daki sözcüsü halini alan *İstikbal* gazetesine karşı siyasi bir hamle olarak *Güzel Trabzon* gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. TBMM'deki Birinci Grup tarafından finanse edilen gazete, bu grubun sözcüsü konumundaydı. Ali Becil (Pulat) Bey'in sahibi olduğu *Güzel Trabzon* gazetesi 1 Nisan 1922'de yayımlanmaya başlamış ve Mihailidi Matbaası'nda basılmıştır.¹⁸⁰

1922 yılında *İstikbal* gazetesi ile *İkbal* ve *Güzel Trabzon* gazeteleri arasında karşılıklı atışmalar yaşanmıştır. *Güzel Trabzon* birçok sayısında TMHC'nin yöneticilerini Envercilik taraftarı olmakla, Küçük Talat Bey ve Halil Paşa'nın talimatıyla hareket etmekle ve yolsuzlukla suçlamıştır. *İkbal* gazetesinin TMHC üzerinden ileri sürdüğü iddialara karşı cemiyet üyelerini savunan *İstikbal* gazetesi,¹⁸¹ *Güzel Trabzon* gazetesinin iddialarına da ayrıca yanıt vermiştir. 24 Nisan 1922'de *İstikbal*'de yer alan bir yazıda Kâhya Yahya'nın Sivas'ta beraat etmesinin göz ardı edilerek suçlamada bulunulmasının boşa bir çaba olduğu belirtilmiştir. *Güzel Trabzon* gazetesinin Halil Paşa ve Küçük Talat Bey konularındaki iddialarına karşı da TMHC'nin Halil Paşa ile hiç temas etmediği,

¹⁷⁷ Faik Ahmed, "Maksadımız Emelimiz", *İstikbal*, 27 Ocak 1921, s. 1.

¹⁷⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Anadolu'da İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Millî – Şura Hükümeti)", *Türk Kültürü*, 72, (1968), s 961.

¹⁷⁹ Faik Ahmed, "Rumların Talebi", *İstikbal*, 26 Nisan 1921, s. 1.

¹⁸⁰ Albayrak, *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Millî Mücadele Basını (1918-1923)*, s. 328-335.

¹⁸¹ "Son Söz", *İstikbal*, 3 Nisan 1922, s. 2.

sadece Halil Paşa'nın uzaklaşması için TMHC Başkanı'nın bir kez görüştüğü yazılmıştır. Küçük Talat Bey ise İstikbal'e göre Trabzon'a geldiği sıralarda zararlı biri değildi. Daha sonraları değişen tavrı nedeniyle onu ilk kez uzaklaştıran TMHC olmuştur.¹⁸²

TMHC'nin merkez heyetinin istifası ve yerine bir Heyet-i Müteşebbise atanması uzun süre Trabzon basınının gündeminde yer almış ve tartışmalara neden olmuştur. *Güzel Trabzon* gazetesinin Müdafaa-i Hukuk heyeti hakkında söylediklerine karşı *İstikbal* gazetesi bir cevap verme ihtiyacı hissetmiştir. Buna göre *Güzel Trabzon*'daki kuru iddialara karşı *İstikbal* gazetesi belgelerle karşılık vermiş ve zamanı geldiğinde bu belgelerin de yayımlanabileceğini belirtmiştir.¹⁸³

2.6. Askerî Gelişmeler

2.6.1. Kâzım Karabekir Paşa'nın Trabzon'a Gelişi

Trabzon tarih boyunca sahip olduğu ticari fonksiyonunun avantajı sebebiyle dışa açık bir şehir konumunda olmuştur. Burada yaşayanların bir bölümü yükseköğrenim görmüş, gerek ülke içerisindeki olayları gerekse dünya kamuoyunu takip eden ve bu kapsamda değerlendirmeler yapabilen aydın bir zümreden oluşmaktaydı. Millî hareketin henüz başlarında Trabzon'da yaşayan aydınlar, vatanın ve milletin işgal güçlerinin saldırılarından kurtarılması için üzerlerine düşen sorumluluğun farkındalığı ile hareket etmiştir. Bu bağlamda ülkeye yönelik tehdit ve işgal faaliyetlerinden halkın haberdar edilmesi için gazeteler çıkarmış, cemiyetler kurmuş ve kongreler düzenlemiştir.¹⁸⁴

Millî Mücadele öncesinde ve Millî Mücadele sırasında Trabzon'a yönelik belli başlı tehditler vardı. Bunların başında Rum ve Ermenilerin Trabzon ve çevresine yönelik emelleri gelmekteydi. Yine Karadeniz, İtilaf devletleri donanmalarının denetimi altında bulunduğu için Trabzon'a asker çıkarılabileceği ve bölgenin işgal edilebileceği düşünülmekteydi. Nitekim Karadeniz gezisi sonunda yazdığı bir raporunda İngiliz Deniz Subayı Heathcote-Smith, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun iç bölgelerinden Trabzon sahillerine tahıl ürünlerinin gelmesini engellediğini ve İtilaf devletlerine karşı tutumu sebebiyle Trabzon'un işgal edilmesini istemiştir.¹⁸⁵ Her ne kadar bu istekten vazgeçilse de bahsi geçen isteğin yarattığı hava ve işgal kuvvetlerinin bölgeye yönelik faaliyetleri Millî Mücadele temsilcilerini birtakım önlemler almaya yöneltmiştir. Söz konusu önlemlerin alınmasında Trabzon ve çevresinin İtilaf devletleri ve Pontus çetelerine karşı korunması önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda yerel direniş kuvvetlerinin yanı sıra 1919 yılı başlarında X. ve XV. Tümenlerden birer alay geçici olarak, III. Kafkas Tümeni ise Millî Mücadele boyunca, Trabzon ve çevresinin korunması için görevlendirilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸² "Garip Bir İsnad", *İstikbal*, 24 Nisan 1922, s. 1.

¹⁸³ "Artık Kabak Tadı Verdi", *İstikbal*, 7 Mayıs 1922, s. 2.

¹⁸⁴ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 80-81.

¹⁸⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 487.

¹⁸⁶ *Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 251.

Harbiye Nezareti, IX. Ordu Komutanlığı görevini yürüten Yakup Şevki Paşa'yı azlederek, yerine Kâzım Karabekir Paşa'yı atamıştır. Söz konusu atamayla 3 Nisan 1919 tarihinde Doğu bölgesine yönelik de bir düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda IX. Ordu lağvedilerek, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutan olarak görevlendirildiği XV. Kolordu kurulmuştur.¹⁸⁷ Bahsi geçen düzenleme ile Trabzon Vilayeti XV. Kolordunun yetki alanı içerisinde kalmıştır. Kâzım Karabekir Paşa yeni görev yeri olan Erzurum'a giderken¹⁸⁸ Gülcemal vapurunda Trabzon'a vali olarak atanan Mehmet Galip Bey ile birlikte seyahat etmiştir. 19 Nisan 1919'da Trabzon'a çıkan Kâzım Karabekir Paşa, bölgenin durumu, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyelerinin gelişen olaylar karşısındaki tutumu ve çalışmaları hakkında kendileriyle görüşmüştür.¹⁸⁹ Kâzım Karabekir Paşa, cemiyet üyelerinin hâlihazırdaki durumdan dolayı üzgün ve kaygılı olduklarını, bütün ümitlerini Avrupa'ya gönderilecek heyete¹⁹⁰ bağladıklarını ve İngiliz donanmasının hem şehir hem de ülkenin geleceği açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini düşündüklerini belirtmiştir.¹⁹¹

Kâzım Karabekir Paşa heyet üyelerini dinledikten sonra İtilaf kuvvetlerinden korkmamaları gerektiğini vurgulamış ve onlara elbirliği ile karşısındaki gailenin üstesinden gelebileceklerine yönelik telkinlerde bulunmuş ve moral vermiştir. Görüşmede heyet ileri gelenleri, en önemli mesele olarak görülen askerî depolardaki silahların akıbetinin ne olacağını Karabekir'e sormuştur. Zira Mondros Mütarekesi gereğince silahların önemli bir bölümünün İtilaf devletlerine teslim edilmesi gerekmektedir. Heyet üyeleri, silahların teslim edilmemesi durumunda İngilizlerin şehri bombardıman, hatta işgal etmesinden çekinmekteydi. Karabekir askerî depolardaki silah ve cephanelerin teslim edilmeyeceğini dolayısıyla bu malzemelerin kaçırılması ve saklanması gerektiğini söylemiştir. Bir süre sonra Mondros Mütarekesi'nin silahların teslim edilmesi hususundaki hükümlerini denetlemekle görevli olan İngiliz subayı Farrell Trabzon'a gelmiş ve silahların teslim edilmesini istemiştir. Trabzonlular söz konusu silahları daha önce kaçırdıklarından Farrell'a Trabzon'da fazla silah ve cephane olmadığını söylemişlerdir.¹⁹²

Kâzım Karabekir Paşa 19 Nisan-30 Nisan 1919 tarihleri arasında Trabzon'da kalmıştır. Bu süre içerisinde Trabzon'daki kıtaat, mektep ve ambarları denetlemiştir. Bunun yanında Samsun ve çevresindeki asayişin kötü olması gerekçesiyle III. Kolordunun bir müfrezesini Samsun'a göndermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın tespitlerine göre İngilizler Trabzon'da her şeyi kontrol altına almıştı ve şehirdeki Fransız temsilci şiddetli

¹⁸⁷ *Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 245.

¹⁸⁸ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu*, s. 187.

¹⁸⁹ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 31.

¹⁹⁰ 23 Şubat 1919'da Trabzon'da yapılan kongreden sonra İstanbul'a üç kişiden oluşan bir heyet gönderilmiştir. İstanbul'a gönderilmesinin amacı İstanbul'dan Avrupa'ya gidecek heyete dâhil olmaları ve Trabzon'un müdafaa edilmesini sağlamaktır. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 19.

¹⁹¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, s. 19.

¹⁹² Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 32.

bir Türk aleyhtarıydı. Ayrıca Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adında birkaç kişiden oluşan bir cemiyet bulunduğunu ve bunların da Fransız temsilcinin nüfuzunda olduğunu fakat İhtiyat Zabitleri Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin ise namuskar insanlar olduğunu tespit etmiş ve ona göre tutum takınmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon'da iskele ambarında sandıklara yerleştirilmiş ve İngilizler tarafından görülmüş birçok top kamasından işe yarayacak olanları ayırtmış, ambarlarda bulunan malzemelerden faydalanılacak olanların iç kısımlara doğru taşınması için de ilgili kişilere talimat vermiştir.¹⁹³

Kâzım Karabekir Paşa Trabzon'da bulunduğu sırada 27 Nisan 1919'da Trabzon'a bir Yunan savaş gemisi gelmiştir. Yunan askerlerinden bazıları karaya çıkmış ve nöbet tutan bir Türk askerinin elinden silahını almak istemiştir. Silahını vermek istemeyen, kendisini ve nöbet yerini korumak isteyen Türk askeri silahını ateşleyerek bir Yunan askerini öldürmüştür. Söz konusu olay karşısında Trabzon'daki yabancılar büyük bir tepki göstermiştir. İngiliz ve Fransız temsilciler Kâzım Karabekir Paşa'ya giderek Yunan askerini öldüren askerin cezalandırılmasını istemiştir. Karabekir Paşa, Türk askerinin görevini yerine getirmeye çalıştığı ve kendini savunmak amacıyla meşru müdafaa hakkını kullandığını, dolayısıyla askerin cezalandırılmasının mümkün olmadığını söyleyerek olayı kapatmıştır. Olay kapandıktan sonra Yunan savaş gemisi Trabzon'dan ayrılmıştır.¹⁹⁴

28 Nisan'da limana gelen bir yolcu gemisinden Trabzon'a dört yüz Rum göçmeni çıkmıştır. Bunların daha önce Trabzon'dan Sohum'a giden ve oradaki Bolşeviklerden kaçarak Trabzon'a dönen Rumlar olduğu iddia edilmekteydi. Benzer iddialarla Trabzon ve çevresine getirilen Rumların bölgedeki Rum çetelerine katılarak bir Pontus Devleti kurmak amacıyla faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bu faaliyetlerin farkında olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti üyeleri bölgedeki Kuva-yı Milliye birlikleri ve ordu birlikleri ile temas kurarak bahsi geçen faaliyetlere karşı tedbir almaktaydı.¹⁹⁵

Kâzım Karabekir Paşa 30 Nisan'da Trabzon'dan ayrılarak yeni görev yeri olan Erzurum'a geçmiştir. Trabzon'da kaldığı süre boyunca bölge halkına telkinlerde bulunarak mücadele azimlerinin ve maneviyatlarının güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle bölgedeki ambarlarda bulunan silah ve askerî teçhizatın saklanması hususundaki tutumunun altının çizilmesi gerekir. Zira Türkler Millî Mücadele'nin askerî safhasında bu malzemelerden oldukça faydalanmıştır. Erzurum'a geçtikten sonra Trabzon ve çevresine yönelik tehditlere karşı bölgenin daha etkili korunması amacıyla buradaki askerî teşkilatlanmada birtakım düzenlemeler yapmıştır.

¹⁹³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 20.

¹⁹⁴ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 34.

¹⁹⁵ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 34-35.

2.6.2. Halit Bey'in Trabzon'a Gönderilmesi ve Buradaki Faaliyetleri

Trabzon ve çevresindeki Pontus çetelerine karşı ortaya çıkan Kuva-yı Milliye birliklerinin faaliyetleri, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden sonra hız kazanmıştır. İzmir'in işgali, Trabzon ve Samsun'un da aynı akıbete uğrayabileceği kanaatini uyandırmıştı. Zira İtilaf devletleri ve Yunan donanmaları Karadeniz'de denetim faaliyetleri yürütmekte ve özellikle Trabzon ve Samsun limanları önlerinde sıklıkla görülmekteydi. Söz konusu tehlikenin farkındalığı ile Mustafa Kemal Paşa 29 Mayıs 1919'da Havza'dan XV. Kolordu Komutanlığına yazdığı şifreli telgrafta İtilaf devletlerinin Doğu illeri ile Samsun ve Trabzon bölgelerinde bir işgal hareketine başlayabileceklerini yazmıştır. Aynı telgrafta bu bölgelere yönelik olası bir işgal hareketine karşı alınması gereken önlemler üzerinde durulmuştur.¹⁹⁶ Bu bağlamda XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Trabzon ve çevresinde yukarıda bahsi geçen faaliyetlere karşı III. Kafkas Tümeni karargâhının ve birliklerinin Tortum'dan Trabzon'a nakledilmesini uygun görmüştür.¹⁹⁷ Komutanlığına Halit Bey'in getirildiği III. Kafkas Tümenine bağlı birlikler 7., 8., ve 11. Kafkas Piyade Alayları ve 3. Süvari ve Sıhhiye Birlikleriydi.¹⁹⁸ Tümen birliklerine 16 Mayıs 1919 tarihinde verilen emirde Tortum'da bulunan 8. Alayın Gümüşhane'ye, 11. Alayın İspir üzerinden Hopa'ya, Zivin bölgesinde bulunan 7. Alayın ise Erzurum üzerinden Trabzon'a hareket etmeleri gerektiği bildirilmişti. Söz konusu değişikliklerin yanı sıra daha önce Trabzon ve civarında bulunan fakat sonradan Samsun bölgesine nakledilen V. Kafkas Tümeninin Trabzon ve Hamsiköy'de bırakmış olduğu birlikler III. Kafkas Tümeninin bir taburu tarafından değiştirilmiş ve Sürmene'ye de 20 kişilik bir müfreze gönderilmiştir. Trabzon'daki III. Kafkas Tümeni 7. Alayının 1. ve 3. Taburları Cevizlik (Maçka) ve Hamsiköy'e intikal ettirilmiştir.¹⁹⁹

Trabzon ve çevresine yönelik olarak yapılan askerî düzenlemeler, bölgede faaliyet gösteren Pontus çetelerine ve yine buraya yapılabilecek muhtemel bir çıkarmaya karşı bölgenin savunulmasına yönelikti. Trabzon'da millî teşkilatlanmaya karşı muhalif bir tavır sergileyen Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in burada millî teşebbüs ve kararları uygulamadığı tespit edilmiş ve buna karşı da önlem alınmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa Torul'da bulunan ve henüz tümeninin başına geçmemiş olan Halit Bey'in Trabzon ve çevresinde millî teşkilat kurmak amacıyla görevlendirilmesini uygun bulduğunu Eylül 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazmıştır.²⁰⁰ Bunun yanında millî harekete karşı tutumu ve Trabzon'un merkezi ile haberleşmeyi engellediği gerekçesiyle

¹⁹⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 27-28.

¹⁹⁷ Özel, Millî Mücadele'de Trabzon, s. 171.

¹⁹⁸ Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), III'ncü Cilt, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 45.

¹⁹⁹ Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), III'ncü Cilt, s. 45-58.

²⁰⁰ İbrahim Özkan, Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021, s.192-193.

Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Halit Bey tarafından tutuklanarak Erzurum'a gönderilmiştir.²⁰¹ Böylelikle sözü edilen valinin olumsuz tutumu ve Trabzon'da yarattığı gergin hava da ortadan kalkmış oldu.

Trabzon ve Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görevlendirilen Halit Bey İngilizler tarafından Ardahan ve Ahıska'daki Ermeni meselesiyle ilgili olarak arandığından tümenini iç kesimde bulunan Torul'dan yönetmekteydi. Trabzon ve çevresine yönelik millî teşkilatlanma muvazzaf subaylar ve yerel liderlerin işbirliği ile yürütülmüştür. Burada halkın teşkilatlanma düzeni genel hatlarıyla şu şekilde belirlenmiştir: Yüzbaşı Rahmi komutasındaki I. Grup, Hopa-Pazar bölgesinde, komutanı tespit edilemeyen II. Grup, Çayeli (Mapavri)- Rize- Of bölgesinde teşkilatlanmıştı. Bu iki grup 5.000 silahlıdan oluşmaktaydı. Bunlara Binbaşı Bekir komuta ettiği için bu gruplar Binbaşı Bekir Grubu olarak da adlandırılmıştır. Söz konusu gruplardaki millî kuvvetleri gerektiği zaman idare edecek halkın ileri gelenleri Rize'den Mataracı Mehmet, Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Tuzcuoğlu Halit Ağa; Pazar'dan Talatorzade Fevzi, Of'tan Sarı Alioğullarından Fevzi, Çakıroğullarından Hüsnü, Rüstem ve İsmail Ağalardan oluşmaktaydı. III. Grup; Sürmene-Trabzon-Polathane-Hamsiköy bölgesinde teşkilatlanmıştı. Haydar Efe komutasında olan grup 2.500 silahlıdan oluşmaktaydı. IV. Grup, Gümüşhane-Torul-Şiran-Kelkit bölgesinde teşkilatlanmıştı. Komutasını Teğmen İbrahim'in yürüttüğü grup 1.000 silahlıdan ibaretti.²⁰² Yukarıda da belirtildiği gibi Mustafa Kemal Paşa bahsi geçen teşkilatların komutanı olarak Halit Bey'in atanmasını uygun bulduğunu Kâzım Karabekir Paşa'ya yazmıştır. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Halit Bey'in bölgede millî teşkilat kurmak amacıyla görevlendirilmesine ilişkin yazısına 20 Eylül 1919'da cevap vermiştir. Karabekir Paşa, hem sert ve asabi mizacı hem de İngilizler tarafından teslimi istenen Halit Bey'in söz konusu görev için uygun olmadığını belirtmiş ve IX. Tümen Komutanı Rüştü Bey'i III. Tümen Komutanlığı vekilliği ile Trabzon'a gönderdiğini ifade etmiştir.²⁰³ Kâzım Karabekir Paşa tarafından III. Tümen Komutanlığıyla görevlendirilen Rüştü Bey 26 Eylül 1919'da Trabzon'a varmış ve burada şehrin ileri gelenleri ile görüşmüştür. Görüşmeden bir süre sonra Defterdar Ahmet Emin Bey vali vekili olarak görevlendirilmiştir. Rüştü Bey'in Trabzon'a geldikten sonraki faaliyetleri şehirdeki siyasi havayı değiştirmiştir. Daha önce de değinildiği gibi Mehmet Galip Bey'in tutumundan kaynaklanan anlaşmazlıklar giderilmiş, Halit Bey'in bazı olaylar karşısındaki baskıcı davranışları yerini daha ılımlı bir havaya bırakmıştır.²⁰⁴

İngilizler Anadolu'da gerçekleşen olayları başından itibaren takip etmekteydi. Dolayısıyla Millî Mücadele'den yana olan Halit Bey'in Mayıs 1919'da III. Tümenin başında Trabzon bölgesine gönderilmesine şiddetle karşı çıkmış ve görevinden alınmasını istemişlerdi. İstanbul Hükûmeti de İngilizlerin belirtilen kapsamdaki talebini kabul etmiş ve Halit Bey'i onlara teslim etmek üzere İstanbul'a çağırmıştır. Kâzım Karabekir Paşa 16

²⁰¹ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 127-128.

²⁰² *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III'ncü Cilt, s. 60-61.

²⁰³ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 128-129;149.

²⁰⁴ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 143.

Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda Halit Bey'in çok değerli bir vatan evladı olduğunu ve Ermenilerin teviziratu uğruna feda edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Halit Bey, Karabekir Paşa tarafından Bayburt'a gönderilerek orada saklanması temin edilmiştir.²⁰⁵ Böylelikle Halit Bey'in görevinden alındığı algısı yaratılmış ve İngilizlerin Halit Bey'e ilişkin şikâyet ve taleplerinin önü kesilmiştir. Halit Bey Bayburt'a geçmesine rağmen tümenini buradan idare etmeye devam etmiştir.²⁰⁶ Bu kapsamda gizli bir şekilde Trabzon'a gelip gittiği ve buradaki muhalif kişi ya da grupları kontrol ya da baskı altında tutmaya çalıştığı bilinmektedir.

Halit Bey'in Trabzon'daki Mebusan Meclisi seçimleri sırasında seçimlere müdahalede bulunduğu bazı kaynaklarda dile getirilmiştir. Gerçekten de Halit Bey, Trabzon'daki bazı kişilerin Mustafa Kemal Paşa ile olan görüş ayrılıklarını kendine has yöntemleriyle halletmek istemiş, İzzet ve Servet Bey'leri yıldırmaya çalışmıştır. Trabzon'dan Gümüşhane'ye gitmekte olan Zeki Bey'i Torul'da yakalatarak, yanına getirtmek gibi baskıcı faaliyetlerde de bulunmuştur.²⁰⁷ Bunun yanı sıra İzzet Bey, Servet Bey ve Zeki Bey ile mücadele eden Halit Bey bu kişileri Kur'an'a el bastırarak, onların Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy kullandırdığı ileri sürülmüştür. Aynı şekilde Halit Bey'in Maçka yöresinde de seçimlere müdahalede bulunduğu iddia edilmiştir.²⁰⁸ Ayrıca Halit Bey, Trabzon'daki Selamet gazetesini çıkaran Ömer Fevzi Bey'in muhalif fikirlerini ve faaliyetlerini eleştirerek, 1919 yılının Ağustos ayı sonlarına doğru Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede "... Zamanın ehemmiyetine binaen bu herifi susturmak azmindeyim" şeklinde yazmıştır. Halit Bey aynı konuda benzer bir yazıyı da Trabzon Mevki Kumandanı ve Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'e göndermiştir. Halit Bey'in gelişen olaylar karşısında kendine özgü bu davranışları Trabzon'daki siyasi havayı germiştir. Her ne kadar Halit Bey tarafından talep edilen faaliyetlerin gerçekleştirilmesine izin verilme de bu tutumunun yarattığı algıdan etkilenen kişilerden bazıları şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰⁹

Halit Bey'in seçimlere müdahale etmesinin İstanbul'da duyulması üzerine Harbiye Nezareti Kâzım Karabekir Paşa'yı uyararak konuya ilişkin bölgede gerekli tedbirleri almasını istemiştir. Karabekir Paşa da bölgede seçimlerin özgür bir şekilde yapılmasını, seçimlere müdahale etmemesini ve bölgeden ayrılması gerektiğini 22 Kasım 1919'da Halit Bey'e yazmıştır. Fakat Halit Bey bahsi geçen uyarıyı dikkate almamış ve seçimlere müdahale etmeye devam etmiştir. Hatta Trabzon ile hiçbir alakası olmayan Hüsrev (Gerede) Bey'in Maçka'dan mebus seçilmesini sağlamıştır.²¹⁰ Hem seçimlere müdahale

²⁰⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 51.

²⁰⁶ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 49.

²⁰⁷ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 143.

²⁰⁸ Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 197.

²⁰⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 184-186.

²¹⁰ Hüsrev Bey'in seçim mazbatasının kabulü görüşmeleri sırasında da seçimlere müdahale edilmesi ve Hüsrev Bey'in Maçka'dan mebus seçilmesi hususu Mebusan Meclis'inde tartışma konusu olmuştur. Kendisinin Trabzonlu olmadığı gerekçesiyle aday gösterilmemesi gerektiği dile getirilmesine karşın yapılan oylamada Hüsrev Bey'in mazbatasını kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, Cilt: 1, İçtima: 1, 9 Şubat 1336 (1920), s. 67-69.

edilmesi hem de Hüsrev Bey'in Maçka'dan mebus seçilmesi sonucunda Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine birçok şikâyet dilekçesi yazılmıştır. Bu dilekçelerin bir bölümü de Trabzon'daki Mebusan Meclisi seçimlerine müdahale ettiği öne sürülen Topal Osman Ağa ile ilgili idi. Söz konusu dilekçelerin İstanbul Hükûmeti tarafından dikkate alınması sonucu seçimlerin adil bir şekilde yapılıp yapılmadığının araştırılması ve Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere müdahalesinin olup olmadığının araştırılması amacıyla Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından iki teftiş heyeti oluşturulmuştur. Heyetlerden Ferik Hurşit Paşa riyasetinde olanı Ege ve İç Anadolu bölgesi, Ferik Mustafa Paşa'nın riyasetinde olanı ise Doğu bölgesine gönderilmiştir. Heyet'in Trabzon'a gelmesinden sonraki ilk faaliyeti Ömer Fevzi Bey'in haklarının korunması ve şehrin eski valisi Mehmet Galip Bey'in Trabzon'dan ayrılmak zorunda kalmasının araştırılması olmuştur. Heyet daha sonra Trabzon'da yapılan seçimlerle ilgili şikâyetlerin doğru olup olmadığını araştırmıştır.²¹¹

Teftiş heyetinin yaptığı araştırmalar neticesinde ortaya çıkan rapora göre Trabzon'da seçimlere müdahale edildiği ve bu kapsamda bilhassa Halit Bey'in rolünün büyük olduğu ifade edilmiştir. Bu durum Harbiye Nezareti tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılmış ve Halit Bey hakkında gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.²¹² Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği cevapta Halit Bey hakkında dile getirilen şikâyetleri III. Fırka Kumandanı Rüştü Bey vasıtasıyla araştırdığını, yapılan araştırma sonucunda Halit Bey'in seçimlere müdahalede bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca bahsi geçen şikâyetlerin Maçka'da seçimi kaybedenler tarafından yapıldığını vurgulamıştır. Yine de yeni bir tahkikat yaptıracağını ve Halit Bey'in suçlu bulunması durumunda gerekli işlemlerin yapılacağını ifade etmiştir.²¹³

Halit Bey'in Trabzon'daki seçimlere müdahale ettiğinin düşünülmesi sebebiyle Trabzon Valisi buradaki seçimleri birtakım bahaneler ile geciktirmiştir. Zira bu sıralarda Bayburt'ta baş gösteren Şeyh Eşref isyanının bastırılması için Halit Bey'in Bayburt'a gönderileceği haberi Trabzon'da yayılmaya başlamıştır. Neticede Halit Bey Aralık 1919'un başlarında Trabzon'dan ayrılarak Bayburt'a gitmiştir. Böylece Mebusan Meclisi seçimleri yapmış ve muhalifler Trabzon'daki seçimleri kazanmıştır.²¹⁴

Halit Bey'in Trabzon ve çevresindeki faaliyetlerine gerek Zigana'dan gerekse Trabzon'dan topladığı gençlere talimler yaptırması ve onları muhtemel bir silahlı mücadeleye karşı hazırlaması da onun vatan müdafaasındaki aktif ve atılgan tutumuna örnek olarak gösterilebilir.²¹⁵

²¹¹ Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 198-199.

²¹² Gürsoy Solmaz, *Deli Halid Paşa*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 75-76.

²¹³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 479-481.

²¹⁴ Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 198.

²¹⁵ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 261.

2.6.3. Şeyh Eşref Ayaklanmasının Bastırılması

Millî Mücadele yıllarında millî hareketi ve millî birliği olumsuz yönde etkileyen birtakım ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Millî Mücadele'nin henüz başlarında Bayburt'un Hart Kazası merkezinde belirtilen bağlamda bir ayaklanma olmuştur. Söz konusu ayaklanma Trabzon'u da yakından ilgilendirmekteydi. Zira ayaklanmaya Of ve Sürmene'den birçok kişi katılmıştır.²¹⁶ Kritik bir dönemde böyle bir ayaklanmanın olması ve belirli bir süre kontrol altına alınamaması ayaklanmayı daha da önemli kılmıştır. Ayaklanmanın ortaya çıktığı Hart, Bayburt'un 20 kilometre kuzey batısında bulunan bir köydü.²¹⁷ Burada Şeyh Eşref adında bir kişi çevresine *mehdilik* telkinlerinde bulunmaktaydı. Fikirlerinin, etrafına toplanan kişiler tarafından benimsenmesi sonucu 400 civarında silahlı avaneye sahip olmuştur. Kâzım Karabekir Paşa, meseleye ilişkin hazırladığı raporda Şeyh Eşref'in "...Cenab-ı Hakk tarafından şeriatın ilasına memur olduğunu her tarafa işaa ve bu suretle âlem-i İslam'ı kendisine rabt etmek sevdasına düştüğünü..." vurgulamıştır. Hatta bahsi geçen raporda Şeyh Eşref'in fikirlerini daha ileriye götürerek Padişah'a, bütün zabitan, asker ve memurin ile ulemaya küfür isnat ettiği ve hepsinin kâfir olduğunu dile getirdiği belirtilmiştir.²¹⁸ Bu durumdan üzüntüye kapılan Bayburt müftüsü ve din adamları, Şeyh Eşref'i getirip sorguya çekmek için bir heyet kurmuştur. Sözü edilen heyet Hart'a giderek Şeyh Eşref'i 26 Ekim 1919'da Bayburt'a gelmek üzere davet etmiş ancak Şeyh Eşref bu davete icabet etmemiştir.²¹⁹ Bayburt Kaymakamı bu durumu Erzurum Valisi'ne bildirmiştir. Yapılan değerlendirmede Şeyh Eşref'i tutumundan vazgeçirmek üzere, Bayburt'ta bulunan 28. Alay'dan 50 kişilik müfreze oluşturulmuş ve Binbaşı Nuri Bey komutasında Hart'a gönderilmiştir.²²⁰ Müfrezeyi güler yüzle karşılayan Şeyh Eşref, kendisinin ve müritlerinin Millî Mücadele'ye karşı olmadığını, ne emredilirse kabul edeceğini söylemiş ve heyeti köyde ağırlamak istediğini ifade etmiştir. Müfreze komutanı Nuri Bey de Şeyh'e inanıp hiçbir güvenlik tedbiri almadan geceyi köyde geçirmeyi kabul etmiştir. Ancak Şeyh daha önceden tertip ettiği planı devreye sokmuştur. Söz konusu plan çerçevesinde müfreze komutanı Nuri Bey öldürülmüştür. Askerlerden bazıları serbest bırakılmış bazıları ise esir alınmıştır.²²¹ Bu olay kısa bir süre içerisinde çevreye yayılmış, yöre ve çevresinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. 9 Aralık 1919'da bu defa Bayburt Askerlik Dairesi Başkanı Yarbay Hasan Lütfi komutasında 30'ar kişiden oluşan iki piyade bölüğü ile 4 hafif makineli tüfekten müteşekkil bir birlik bölgeye gönderilmiştir. Fakat Şeyh Eşref ve müritleri bu birliği de esir almıştır.²²²

²¹⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 451-453; Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 180-181.

²¹⁷ *Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, VI'ncı Cilt, Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1974, s. 60.

²¹⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 452.

²¹⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 274.

²²⁰ *Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 62.

²²¹ Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s. 38-39.

²²² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 453.

Şeyh Eşref, üzerine gönderilen birlikleri etkisiz hale getirdiğinden dolayı daha da cesaretlenerek, kendisine kurşun işlemeyeceğini, ahir zamanda geleceği müjdelenen mehdi olduğunu her şeye ve her yere hâkim olacağını dillendirmeye başlamıştır. Bu tür söylemleri etrafında toplananların sayısını arttırmış ve özellikle Bayburt, Sürmene ve Of bölgelerinde Şeyh Eşref'in etkisinin hızla yayılmasına sebep olmuştur.²²³ Şeyh Eşref mehdiliğini ilan ettikten sonra havi beyannamelerini çevre köylere ve Sürmene dolaylarına göndermiştir. Olayın gittikçe vahim bir hal alacağını öngören Kâzım Karabekir Paşa'nın talimatıyla Şeyh Eşref'in yola getirilmesi amacıyla nasihat heyetleri kurulmuş ve bunlar Şeyh Eşref'i ikna etmeye çalışmıştır. Müslüman kanı dökülmemesi ve olayın suhuletle çözülmesi için böyle bir siyaset takip edilmiştir.²²⁴ Kâzım Karabekir Paşa nasihat heyetlerinin yanı sıra olayın kökünden halledilebilmesi için Bayburt'a aynı zamanda askerî kıtalar da sevk etmeye karar vermiştir. Şeyh Eşref öncelikle nasihat heyetleri ile yola getirilmeye çalışılmış, fakat nasihat heyetlerini dinlemeyerek savaşaacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine IX. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey görevlendirilerek Hart'a gönderilmiştir.²²⁵

Ayaklanma başlayınca Şeyh Eşref'in Sürmene civarından edindiği müritlerin silahlı bir şekilde Hart'a doğru harekete geçtiği haber alınınca Halit Bey, Karadeniz sahilinden yola çıkan müritler ile Hart'takilerin birleşmesini önlemek amacıyla bir taburunu bu bölgeye yerleştirmiştir. Ardından da 24 Aralık 1919'da köyü kuşatmış ve Şeyh Eşref'e teslim olması için haber göndermiştir.²²⁶ Fakat Şeyh Eşref daha önce olduğu gibi teslim olmayı reddetmiştir. Bunun üzerine köye iki top ateşi açılarak Şeyh ve müritlerinin durumun ciddiyetini anlamaları beklenmiştir. Çatışmalar sırasında bir top ilk atışta ateş almamış ve bu durum müritleri tarafından Şeyh Eşref'in kerametine yorulmuştur. Şeyh Eşref'in "bana kurşun işlemez, top atsalar da işlemez" şeklindeki propagandalarına neredeyse ayaklanmayı bastırmak amacıyla giden askerler bile inanacaktı.²²⁷ Bunun üzerine topun başına Halit Bey geçmiş, "bu seferde ateş almazsa ben de gidip onun müridi olacağım" diyerek topu ateşlemiş ve top ateş almıştır. Devam eden çatışmalar sırasındaki top atışlarında Şeyh Eşref'in kendisi dâhil olmak üzere iki kızı, iki oğlu ve yanındaki beş müridi etkisiz hale getirilmiş ve diğerlerinin de direnme gücü kırılmıştır.²²⁸ Böylelikle Şey Eşref ayaklanması bastırılmış ve bu ayaklanmaya katılanların ileri gelenlerinden 76 kişi tevkif edilerek yargılanmak üzere Erzurum'a sevk edilmiştir. Ayaklanmaya fiilen katılmayanlar ve af dileyenler ise affedilmiştir.²²⁹ Çatışmalar sırasında bir subay ile 18 er şehit olmuş ve 43 kişi de yaralanmıştır.²³⁰

²²³ Özkan, *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman*, s. 208.

²²⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 453.

²²⁵ Özkan, *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman*, s. 208; Uğur Üçüncü, "Millî Mücadele Yıllarında Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", *Zamanın İzleri İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*, ed. Temel Öztürk, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 84.

²²⁶ Alaattin Uca ve Aytunç Ülker, "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", *Gazi Akademik Bakış*, 10(19), 2016, s. 86.

²²⁷ Solmaz, *Deli Halid Paşa*, s. 73-75.

²²⁸ *Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 65.

²²⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 453.

²³⁰ *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III'ncü Cilt, s. 29.

Halit Bey, Şeyh Eşref ayaklanmasının bastırılmasından sonra 1 Ocak 1920 tarihinde “Hart olayı, yalancı peygamberle oğullarının ve kendisine bağlı adamlarından bazılarının öldürülmesi ve Hart’ın teslim alınmasıyla sonuçlanmıştır” şeklinde bir telgraf çekerek, durumu Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Hart olayında elde ettiği başarıdan dolayı Halit Bey’i kutlamıştır.²³¹ Halit Bey’in Şeyh Eşref ayaklanmasını bastırması memleketin doğu bölgelerinde büyük bir etki yapmış ve bundan sonra bu tür olayların çıkmasının önlenmesinde caydırıcı olmuştur. Bunun yanı sıra bahsi geçen ayaklanmanın bastırılması ve suçluların cezalandırılması Millî Mücadele’ye destek veren halkın maneviyatının yükselmesini olumlu yönde etkilemiştir.²³²

2.6.4. Kâhya Yahya Olayı

Trabzon’da kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin iki danışman üyesinden biri olan Kâhya Yahya hem bahsi geçen cemiyet ile irtibatı hem de İttihatçılar ile bağı olması nedeniyle bölgede söz sahibi bir kişiydi. Kayıkçılar kâhyası olarak da bilinen Yahya, sahip olduğu konum itibarıyla Trabzon’da ticaret işleri ve şehrin dışarıyla ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak görülmekteydi. Mustafa Suphi ile arkadaşlarının öldürülmesi olayı ile ilişkili olduğunun iddia edilmesi bölgedeki nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Cemiyet, Yahya’nın iskeledeki mevkiinden istifade ederek, buradaki ticaretten pay almaktaydı. Zaten sözü edilen durumu kolaylaştırmak için Kâhya Yahya’yı cemiyete danışman üye olarak dâhil etmişti.²³³ Fakat Yahya da cemiyete dayanarak şehirde nüfuzunu artırmış ve kendisine “iskele hükûmeti” dedirtecek kadar güç oluşturmuştur.²³⁴ Bunların yanı sıra Kâhya Yahya’nın vergi şeklinde topladığı paralardan şahsi servetini de büyüttüğü düşünülmektedir. Zira Trabzon’da vilayet makamının hususi arabası yokken Kâhya Yahya’nın kendisine ait bir arabası vardı.²³⁵ Bunun yanında yereldeki hükûmet görevlilerinin acizinden faydalanarak, tahliye ettirdiği mahkûmlardan ve firar eden askerlerden oluşan bir tabur kurmuştu.²³⁶

Trabzon bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra Doğu’dan ya da Kafkasya bölgesinden Anadolu’ya geçişte önemli bir stratejik nokta olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Millî Mücadele hareketi içerisinde yer almak ya da bu mücadelenin başarısız olması ihtimaline karşı hazırda bekleyen Enver Paşa ve arkadaşları, Anadolu’ya geçmek için Trabzon üzerinden hareket etmeyi düşünmekteydi. Hatta burada Enver Paşa’ya bağlı bazı kişilerin bu bağlamda birtakım faaliyetler içerisinde olduğu da bilinmektedir. Kâhya Yahya’nın da sözü edilen kişiler arasında olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira Enver Paşa Batum’a geldiğinde, Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya’ya yazmış olduğu bir mektubun kendisine iletilmesini istemiştir. Bu dönemde Kâzım Karabekir Paşa tarafından Trabzon’daki XIII. Fırka Kumandanlığına atanan Sami Sabit (Karaman) Bey’in ifade

²³¹ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 275.

²³² Özkan, *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman*, s. 210.

²³³ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon’daki Faaliyetleri*, s. 181.

²³⁴ Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, s. 27.

²³⁵ Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 106.

²³⁶ Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, s. 30-31.

ettiğine göre; Enver Paşa, Ali takma adıyla Kâhya Yahya'nın oluşturmuş olduğu taburun başına geçecek, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gidecek ve burada Halit Bey'in fırkasına katılacaktı. Böylece bir hükümet darbesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı alaşağı ederek, liderliği ele geçirecekti.²³⁷ Söz konusu mektup Trabzon'da Enver Paşa'nın bir kuryesinin yakalanması sonucu ele geçirilmiş ve o sırada Fırka Komutanı olan Seyfi Bey tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilmişti. Bu durum Enver Paşa'nın ciddi anlamda Anadolu'ya geçmek istediğine ve bu kapsamda faaliyetler yürütüldüğüne işaret etmekteydi.²³⁸ Kâhya Yahya da hayata geçirilmesi düşünülen bu planın içerisinde yer almaktaydı. Dolayısıyla Kâhya Yahya Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlamaya yönelik olarak faaliyet yürütmekle de suçlanmaktaydı.²³⁹

Kâhya Yahya'nın bahsedilen bağlamdaki faaliyetleri sebebiyle hakkında tutuklama emri verilmesine rağmen dönemin Trabzon Fırka Komutanı Seyfi Bey'in, emri yerine getiremediği görülmektedir. Kâzım Karabekir Paşa, Enver Paşa ve arkadaşlarının yukarıda bahsi geçen planlarını engellemek ve Trabzon'daki faaliyetlerini kontrol altına almak için Sami Sabit Bey'i Trabzon'a XIII. Fırka Komutanı olarak göndermiştir. Sabit Bey 31 Ekim 1921'de Trabzon'a gelmiş ve tahkikata başlamıştır. Yaptığı araştırmalar neticesinde Trabzon'daki asıl tehlikenin Kâhya Yahya olduğunu Kâzım Karabekir Paşa'ya rapor etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa da Kâhya Yahya ve adamlarının tutuklanarak Erzurum'a gönderilmesini Sami Sabit Bey'e yazmıştır.²⁴⁰ Hakkındaki tutuklama emrinden haberi olan Kâhya Yahya gizlenmişti. Sami Sabit Bey de Kâhya Yahya'ya ulaşmak amacıyla ona en yakın olan kişileri tevkif etmiştir. Bu çalışmalar sırasında Kâhya Yahya'nın Çömlekçi Mahallesi'nde olduğu istihbaratı alınmış ve mahalle 160 askerle kuşatılmış, fakat Kâhya Yahya yakalanamamıştır. Bu sıralarda, yani Kâhya'nın takibatının devam ettiği esnada Ardahan Mebusu Hilmi ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyler, bahsi geçen takibatı durdurmaya çalışmıştır.²⁴¹ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi Kâzım Karabekir Paşa'ya Kâhya Yahya'nın bir takibata maruz kaldığının anlaşıldığını, fakat istenildiğinde teslim olabilecek olan Kâhya'nın bu denli bir kovuşturmayla maruz bırakılmasına gerek olmadığını belirtmiştir. Ayrıca sözü edilen şahsın vatan için birçok fedakârlıkta bulunduğu da vurgu yapılmıştır.²⁴² Buna mukabil Sami Sabit Bey Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi hakkında oldukça olumsuz düşüncelere sahipti. Hatta Sami Sabit Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdiğine göre Hacı Ahmet Efendi yarı resmî bir maske altında Kâhya Yahya'nın ikinci nüshası idi.²⁴³ Bunun yanında Sami Sabit Bey, 26 Kasım 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Kâhya Yahya'ya çok ağır

²³⁷ Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, s. 27.

²³⁸ Uğur Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, Trabzon: Serander Yayınları, 2015, s. 197.

²³⁹ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 158.

²⁴⁰ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 202.

²⁴¹ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 242.

²⁴² Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s. 191-193.

²⁴³ Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 304.

suçlamalar yöneltmiştir.²⁴⁴ Yine Sami Sabit Bey tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya çekilen telgrafta Yahya'nın 9 adamını yakalandığı ancak bu gelişmelerden dolayı kendisinin yakalanmasının zorlaştığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kâhya Yahya'ya bir şaki muamelesi yapılacağını, hatta müsaade edilirse Yahya'nın emlakinin müsadere edilmesinin de göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Karabekir Paşa Kâhya'nın emlakinin müsadere edilmesi gibi bir faaliyetten uzak durulmasını istemiştir.²⁴⁵

Sami Sabit Bey 1922 başlarında Karabekir Paşa'ya bir mektup daha göndermiştir. Söz konusu mektupta; Trabzon'da İttihatçıların *Bozuk Parti* adıyla bir teşkilat kurdukları, bu teşkilat vasıtasıyla mevcut hükûmetin devrilerek Enver Paşa'nın ülkeye sokulacağı ve böylelikle yeni liderin Enver Paşa olacağı yönünde bilgiler yer almaktadır. Aynı mektupta Kâhya Yahya'nın aldığı vergilerden, rüsumat memurlarını dövdüğünden ve adamlarının Santa Rum Eşkiyası çete reisi Efkalidi ile ortak hareket ettiğinden bahsedilmekteydi. Bütün bunların Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilmesinin ardından Kâhya Yahya olayının daha fazla üzerine düşülmüştür.²⁴⁶ Takibatın devam ettiği sırada Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi'nin hesabı araştırılırken Barutçuzade Hoca Ahmet Efendi ve Kâhya Yahya'nın zimmelerine para geçirdikleri gündeme getirilmiştir. Kâhya Yahya böyle bir şey yapmadığını kanıtlamak amacıyla ortaya çıkıp defterlerini göstermiş, ardından da tutuklanmıştır. Adliye Vekâleti Kâhya Yahya meselesinin halledilmesi için mahkemesinin 21 Ocak 1922'de Sivas'ta yapılmasına karar vermiştir. Dönemin Trabzon Valisi Hazım Bey'e göre Kâhya Yahya'nın Trabzon'da yargılanması bazı dedikodulara sebep olabilirdi. Bahsi geçen dedikodulara mahal vermemek için mahkemesinin Sivas'ta yapılması düşünülmüştür.²⁴⁷ Bu kapsamda Kâhya Yahya halktan gizli bir şekilde limana getirilmiş ve sıkı güvenlik önlemleri altında 12 Ocak 1922'de Samsun'a doğru yola çıkarılmıştır. Fakat Samsun Mutasarrıfı tarafından serbest bırakılan Kâhya Yahya birkaç gün burada dolaştıktan sonra beraberinde muhafız olmadan Sivas'a gitmiştir.²⁴⁸

Kâhya Yahya ve kendisinden önce tutuklanan arkadaşlarının Sivas Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmasına başlanmıştır. Savcılık, Kâhya Yahya hakkında 11 maddeden oluşan bir iddianame hazırlamıştır. Söz konusu iddialar; Mustafa Suphi'nin öldürülmesi, Enver Paşa taraftarlığı, kaçakçılık ve usulsüz vergi toplamak gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Kâhya Yahya, Enver Paşa ile yakın ilişki içerisinde olması ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine yardım ettiği şüphesi gerekçesiyle tutuklanmıştır.²⁴⁹ Her ne kadar Enver Paşa Anadolu'ya geçemese de hem Kâhya Yahya'nın hem de Trabzon'da İttihatçılara yakın kişi ya da grupların bu tür faaliyetleri olduğu bilinmektedir.

²⁴⁴ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 243.

²⁴⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s. 199-200.

²⁴⁶ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 192.

²⁴⁷ Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 122.

²⁴⁸ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 230.

²⁴⁹ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 232.

Trabzon Valisi Hazım Bey, Trabzon'dan ihraç edilen hayvan ve diğer ticari mallardan "Müdafaa-i Hukuk hissesi" namına alınan paralar ile ilgili şikâyetler üzerine konuyu araştırmıştır. Araştırma sonucunda duyulan şüphe üzerine Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti hesaplarının incelenmesi gerektiğini Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmiştir. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, Hazım Bey'e 17 Aralık 1921 tarihli bir şifre ile gönderdiği yazıda bahsi geçen cemiyetin merkez heyeti hakkında öteden beri dile getirilen şikâyetlerin tahkik edilmesi amacıyla kendisi ve Elviye-yi Selâse tahkikatına memur edilen Ali Sait Paşa başkanlığındaki heyetin konuyla ilgili tahkikat yapmalarını ve sonucun da bildirilmesini istemiştir.²⁵⁰ Bunun yanında Fevzi Paşa, Ali Sait Paşa'ya gönderdiği bir emir ile Elviye-yi Selâse işinden önce Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine yönelik tahkikat ile görevlendirildiğini ve ikinci bir emirle de Trabzon meselesinin öncelikle halledilmesini bildirmiştir. Ayrıca söz konusu meseleleri Hazım Bey ve Gümüşhane muhasebecisi Kamil Efendi ile birlikte halletmesi gerektiğini kendisine iletmiştir.²⁵¹ Ali Sait Paşa Trabzon'a gittikten sonra 20 Aralık 1921'de Hazım Bey ile birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin binasına giderek görevleri ile ilgili bilgi vermiştir. Böylece "Trabzon meselesi" Kâhya Yahya kovuşturmasının ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti tahkikatı ile yeni bir boyut kazanmıştır.²⁵²

Kâhya Yahya olayı ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Merkez Heyeti'nin faaliyetlerinin araştırılması sürecinde Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey de Trabzon'a gelmiştir. 2 Şubat 1922 tarihinde Ankara'dan ayrılan Ali Fethi Bey, Samsun ve çevresindeki Pontus meselesini incelemek amacıyla önce Samsun'a gitmişti.²⁵³ Buradaki incelemelerinden sonra Trabzon'daki hem Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin hem de Kâhya Yahya olayının detaylarını anlamak amacıyla 9 Mart 1922 tarihinde beraberinde Jandarma Genel Kumandanı Galip Bey bulunduğu halde Tebriz vapuru ile Trabzon'a varmıştır.²⁵⁴ Ali Fethi Bey'in Trabzon'a geleceği *İstikbal* gazetesi tarafından bir gün önceden "Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendi Bugün Geliyor" başlığı ile duyurulmuştur.²⁵⁵ Ali Fethi Bey ve mahiyetindeki heyet Trabzon'da gösterişli bir şekilde karşılanmıştır. Ali Fethi Bey motorla iskeleye çıktıktan sonra kendisini karşılamaya gelenler ile görüşmüş ve ardından da halkın alkışları arasında belediye binasına geçmiştir.²⁵⁶ Ali Fethi Bey Trabzon'daki görüşmelerinden sonra Tahkik Heyeti ile temasa geçmiştir. Tahkik Heyeti başkanı Ali Sait Paşa ile görüşen Dâhiliye Vekili yukarıda belirtilen meselelere ilişkin raporun bir an önce tamamlanması talimatını vermiştir. Ardından da Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Ali Fethi Bey'in talimatıyla raporun hazırlanmasına hız verilmiş ve tahkikat tamamlanarak, tahkikata ilişkin rapor ve

²⁵⁰ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 245.

²⁵¹ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2/1, İzmir, (1984), s. 177.

²⁵² Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 246.

²⁵³ "Dâhiliye Vekâletinin Seyahati", *İstikbal*, 3 Şubat 1338/1922, s. 1.

²⁵⁴ "Dâhiliye Vekili Fethi Bey Şehrimizde", *İstikbal*, 10 Mart 1338/1922, s. 1.

²⁵⁵ "Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendi Bugün Geliyor", *İstikbal*, 9 Mart 1338/1922, s. 2.

²⁵⁶ "Dâhiliye Vekili Fethi Bey Şehrimizde", *İstikbal*, 10 Mart 1338/1922, s. 1.

evraklar Samsun'da bulunan Dâhiliye Vekiline ulaştırılmıştır.²⁵⁷ Ali Fethi Bey de bahsi geçen rapor ve evrakları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Genel Merkezine teslim etmiştir. Böylece Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin hesaplarına dair iddialara yönelik karar bu cemiyetin genel merkezine bırakılmıştır.²⁵⁸

Kâhya Yahya kovuşturması sırasında Trabzon'daki XIII. Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey'in bazı vatandaşları mağdur ettiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda sözü edilen vatandaşlar, mağduriyetlerini valiliğe ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyet'ine iletmışlerdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Kâhya Yahya kovuşturmasından fazlasıyla rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Sami Sabit Bey'i kovuşturma sırasında yaptığı kanunsuz uygulamalar gerekçesiyle TBMM başkanlığı ile Dâhiliye Vekâleti'ne şikâyet etmiş ve bir tahkik heyeti kurulmasını istemiştir. Buna mukabil Sami Sabit Bey taraftarları da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti aleyhinde valiliğe ve Dâhiliye Vekâleti'ne şikâyetlerde bulunmuştur. Bunun üzerine hükûmet bir tahkik heyeti oluşturmuş ve Trabzon'a göndermiştir. Heyet hem Kâhya Yahya kovuşturması hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin hesapları hakkında bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporda gerek Kâhya Yahya gerekse Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyet'ine yönelik birçok ithamlarda bulunulması merkez heyetini oldukça rahatsız etmiştir. Dolayısıyla bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Trabzon mebuslarına iletilmiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalifliğinin de etkisiyle Trabzon'da gerçekleşen olaylarda tavrını Kâhya Yahya ve arkadaşlarından yana koymuştur. Ali Şükrü Bey belirtilen konuda hükûmeti eleştirmesinin yanı sıra TBMM başkanlığına Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey hakkında 11 maddelik bir gensoru önerisi vermiştir. Gensorunun gerekçesine bakıldığında, Ali Fethi Bey'in Malta'daki tutukluluğuna dikkat çekilerek, uzun bir süre Türkiye'den ayrı kaldığı için memleketin ve milletin sorunlarına vakıf olamadığına vurgu yapılmıştır. Bu nedenle de yine Trabzon'da özellikle Kâhya Yahya kovuşturması sırasında kanunsuz uygulamalara başvurulduğuna atfen Ali Fethi Bey'in bu uygulamalara göz yumduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla kanunsuz uygulamalara karşı sessiz kalan ve ülkenin sorunlarını gerektiği gibi analiz edemeyen Ali Fethi Bey'in Dâhiliye Vekâleti'nde kalmasının uygun olmayacağı belirtilmiştir.²⁵⁹ TBMM'de gensoruya ilişkin yapılan görüşmelerde gensoru reddedilmiş ve meclisin Ali Fethi Bey'e güveninin olduğu anlaşılmıştır.²⁶⁰

Görüldüğü gibi Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti hesaplarının araştırılması ve Kâhya Yahya olayı kovuşturması neredeyse iç içe geçmiştir. Bu kovuşturmanın mahiyeti Kâhya Yahya'nın bahsi geçen cemiyetin hem danışman üyesi olması ve hem de aynı cemiyet mensuplarıyla yakın temaslarının bulunmasıyla birlikte düşünüldüğünde bir nebze anlaşılabilir. Kâhya Yahya ve arkadaşları tahliye olduktan sonra Samsun'a geçmişlerdi. Trabzon'a dönmelerine izin verilince 4 Mayıs 1922

²⁵⁷ Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti", s. 186.

²⁵⁸ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 281.

²⁵⁹ Üçüncü, *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, s. 288.

²⁶⁰ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 252.

tarihinde Kosova adlı İtalyan vapuru ile Trabzon'a gelmişlerdir.²⁶¹ Kâhya Yahya Trabzon'a geldikten sonra daha önceden yaptığı kâhyalık görevini yürütmeye başlamış ve kısa süre içinde eski nüfuzunu kazanmıştır. Fakat aynı zamanda Trabzon'a döndükten sonra eski yaşantısına nazaran çok daha kuruntulu olmuş ve mesai arkadaşlarına ağır küfürler etmiştir. Bunun yanında "Sanki bütün işlerde ben tek başıma mıydım; her şeyi olduğu gibi ortaya dökceğim" gibi ifadeler kullanmıştır.²⁶² Kâhya Yahya'nın bahsi geçen ifadesiyle Mustafa Suphi olayını kastettiği muhtemel görünmektedir. Kâhya Yahya belirtilen ifadesinden bir süre sonra bir suikast sonucu öldürülmüştür. Kayıkçılar Kâhyası olarak bilinen Yahya Sivas'tan gelmiş olan misafiri Sivas Sanayi Mektebi Muallimlerinden İstanbullu İzzet Bey ve muhafızı Mustafa ile birlikte otomobille Trabzon'un Soğuksu mevkiindeki yazlık köşküne giderken Polita köyüne giden yol üzerinde kimlikleri belirlenemeyen üç kişi tarafından saldırıya uğramıştır. Söz konusu saldırıda Kâhya Yahya, muhafızı/şoförü ve misafiri İzzet Bey hayatını kaybetmiştir.²⁶³ *İstikbal* gazetesi Kâhya Yahya ve arkadaşlarının öldürülmesi olayını "Soğuksu Suikastı ve Masum Kurbanları" şeklinde başköşeden vermiştir.²⁶⁴ Olayın ardından başlatılan soruşturmada olayın faillerinin bir türlü ortaya çıkarılamaması sonucunda bir tahkik heyeti oluşturulmuştur. Ancak tahkik heyeti de Kâhya Yahya ve arkadaşlarının katillerini tespit edememiştir. Kâhya Yahya ve arkadaşlarının öldürülmesinden yaklaşık elli beş yıl sonra yayımlanan İsmail Hakkı Tekçe'nin anıları, olayın faillerinin İsmail Hakkı (Tekçe) Efendi ve Topal Osman'ın iki fedaisi olduğuna işaret etmekteydi.²⁶⁵

2.6.5. Karadeniz'de Türk-Yunan Mücadelesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf devletleri İstanbul ve Boğazları kontrol altına almıştı. Sonraki süreçte ise Karadeniz'e donanma çıkartarak, sahil şeridinde bulunan şehirlerde denetim faaliyetlerini başlatmışlardı. İtilaf devletlerinin söz konusu denetim faaliyetleri, Sovyet Hükûmeti'nin göndereceği silah, cephane ve askerî teçhizatın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne ulaşmasını engellemeye yönelikti. Bu bağlamda Karadeniz'deki limanlara giriş çıkışların kontrol altında tutulması hususunda en etkin görev üstlenen devlet İngiltere idi. İngiltere'den sonra ise sırasıyla Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gelmekteydi. Yunan donanması ise İtilaf devletlerinin desteği ile Karadeniz'e 1919 yılından itibaren açılmıştır. İngiltere tarafından maddi ve manevi anlamda desteklenen Yunan kuvvetleri 1919 yılının Mayıs ayında önce İzmir'e çıkmış, ardından da Yunan donanması Karadeniz'de karakol faaliyetlerini yürütmeye başlamıştı.²⁶⁶

²⁶¹ "Yahya Efendi ve Rüfekasının Muvasalatı", *İstikbal*, 5 Mayıs 1338/1922, s. 2.

²⁶² Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, s. 113.

²⁶³ Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, s. 195.

²⁶⁴ "Soğuksu Suikastı ve Masum Kurbanları", *İstikbal*, 5 Temmuz 1338/1922, s. 1.

²⁶⁵ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 259.

²⁶⁶ Rahmi Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, s.112.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ikmal noktalarını denetim altında tutmak isteyen İngiliz ve Yunan donanmaları, Millî Mücadele'nin başlarından itibaren Karadeniz'de etkin olmak istemişlerdi. Bu bağlamda Millî Mücadele'ye destek olmak için gerek İstanbul'dan gerekse Rusya'dan getirilen silah ve cephanelerin TBMM Hükûmeti'ne ulaşmasını engellemek amacıyla Türk limanlarında kontrol ve arama faaliyetleri gerçekleştirilmekteydiler. Yunan gemilerinin Karadeniz'deki faaliyetlerinin iki temel amacı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki bölgede çetecilik faaliyetleri yürüten Pontusçu Rumları desteklemek, ikincisi ise TBMM Hükûmeti'nin ikmal yollarının kapatılmasıydı.²⁶⁷ Dolayısıyla Yunan donanmasına bağlı gemiler hem Pontusçu Rum çetecilerini ihya etmeye hem de silah ve cephane sevkiyatını önlemek için Batı Cephesi'ne yapılan nakliyatın merkezi konumunda bulunan Trabzon Limanı'nı abluka altına almaya çalışıyorlardı. Bu kapsamda Karadeniz sahil şeridinde bulunan Yunan savaş gemileri Türk gemilerini aramalarının yanı sıra İnebolu, Trabzon ve Samsun gibi liman şehirlerini de bombalamışlardı.²⁶⁸ Bununla da yetinmeyip Millî Mücadele boyunca Karadeniz'deki Türk gemilerinden gıda ürünleri ve birtakım eşyaları gasp ederek, korsanlık faaliyetleri de yapmaktaydılar.²⁶⁹

Karadeniz 1920 yılında İtilaf devletleri donanmasının sıkı gözetimi altında bulunmakta ve Trabzon-İnebolu hattı da İngilizlerce kontrol edilmekteydi. İngiliz savaş gemileri Trabzon-Giresun kıyılarına gelip gitmekte, özellikle Trabzon kıyılarında İngiliz ve Amerikan savaş gemileri bulunmaktaydı. 8 Mayıs 1920 tarihinde Amerika'nın Karadeniz filosu komutanı olduğu anlaşılan bir amiral Trabzon valiliğini ziyaret etmişti.²⁷⁰ 21 Mayıs 1920'de Batum istikametinden gelen bir İngiliz dretnotu Trabzon'a asker çıkararak resmigeçit yapma talebinde bulunmuş, fakat buna izin verilmemiştir. Bu dretnot iki gün Trabzon Limanı'nda kaldıktan sonra Batum istikametine doğru hareket etmiştir. 1919 sonları ve 1920 yılı içerisinde Trabzon-Batum ve Samsun-İstanbul arasında seyreden gemiler arasında en çok öne çıkan İtilaf devletleri gemileri; E 22 markalı İngiliz muhribi, T 24 markalı İngiliz muhribi, B markalı Fransız torpidosu, Fransız gambotları ile mayın tarayıcı gemileri, 147, 159 ve 211 No'lu Amerikan muhripleriydi. Bu gemiler Trabzon ve diğer liman ve iskelelerdeki konsolosları ile sık sık temas kurarak bilgi alış-verişinde bulunmaktaydı.²⁷¹

İtilaf devletleri gemilerinin yanı sıra Millî Mücadele boyunca Karadeniz ve Türk sularında kontrol, denetim ve bombardıman faaliyetlerinde bulunan Yunan harp gemileri de bulunmaktaydı. Bunlar; Kalkış ve Lemnos muharebe gemileri, Averoff zırhlı kruvazörü, Helle Hafif kruvazörü, Panther, Jerax, Leon ve Aetos muhripleri, Kerevanos ve

²⁶⁷ İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011, s. 130-132.

²⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi V'nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964, s. 47-48.

²⁶⁹ "Yine Yunan Korsanlığı", *İstikbal*, 24 Ağustos 1921, s.2; "Yunan Korsanlığı" *İkdam*, 9 Mayıs 1922, s. 1

²⁷⁰ Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, s. 324. Amerikalıların savaş gemilerinin durumu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Hikmet Öksüz-İsmail Köse, "Millî Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV, Doğu Karadeniz (16-17 Nisan 2012)*, *Bildiriler Kitabı*, Trabzon, 2012, s.265-284.

²⁷¹ Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1946, s. 20-21.

Neagenea muhripleri, Thyella, Sfendoni, Lonchi ve Naphratuassa muhripleri, Doxa, Aspis, Niki ve Velos muhripleri, Aigli, Thetis, Daphne, Arethusa, Alcyon ve Doris torpidolarıydı.²⁷² Sözü edilen harp gemileri Karadeniz sahil şeridinde hem denetleme hem de karakol faaliyetleri yürütmekteydi.

İngiltere, Yunanistan ile birlikte 1921 yılının Mart ayında Karadeniz ve Boğazlardaki Türk vapurlarına karşı amansız bir karakol faaliyeti sürdürmüş ve Türk sahillerine abluka uygulamaya başlamıştır. Aynı zamanda İngilizler Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin saldırı harekâtını desteklemek amacıyla Yunan kuvvetlerinin faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir politika takip etmiştir.²⁷³ Bu doğrultuda 1921 yılında İngiliz gemilerinin faaliyetlerini Sinop, Samsun ve Trabzon kıyılarında yoğunlaştırdığı görülmektedir. İstanbul'dan kaçırılan ve Rus limanlarından sevk edilen silah, cephane ve askerî teçhizatın Batı Cephesi'ne nakil yolu olan şehirlerin sahillerine yoğun bir abluka uyguladıkları bilinmektedir. Bu bağlamda İtilaf devletlerinin de desteği ile Yunanistan 26 Mart 1921 tarihinde Karadeniz kıyılarına yönelik genel bir abluka uygulayacağını ilan etmiş ve bu kapsamda Karadeniz'de askerî destek ve her türlü lojistik yardım malzemesi taşıyan deniz taşıtlarındaki yüklerin müsadere edileceğini ve gemilerin batırılacağını duyurmuştur. Ayrıca bu deniz taşıtlarındaki subay ve erlerin esir edileceğini açıklamıştır.²⁷⁴ Söz konusu abluka kararından sonra özellikle İngiliz gemileri 28 Temmuz-1 Ağustos 1921 tarihleri arasında Sinop, Samsun, İnebolu, Trabzon ve Rize kıyılarına gelmişlerdir.²⁷⁵ Hatta 26 Ağustos 1921 tarihli bir belgede tayyare gemisinden uçurulan İngiliz ve Fransız uçaklarının Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon ve sair sahil şehirlerine beyannameler attıkları yazmaktadır. Bu beyannamelerde İngilizler, Bolşeviklerin Azerbaycan'da birçok katliam yaptığını ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sadece adının kaldığını ifade etmişlerdir. Bu şekilde Millî Mücadeleyi destekleyen halk Bolşevikler aleyhine kışkırtılmaya çalışılmıştır. Belgede İngilizlerin fitne ve hıyanet kaynağı olduğu ve bu tür propagandaların önüne geçilmesi gerektiği şeklinde bir değerlendirme de yapılmıştır.²⁷⁶

Yunan kuvvetlerinin Kütahya-Eskişehir hattına doğru harekete geçtiği günlerde İnebolu yolu ile Batı Cephesi'ne yapılan nakliyatın engellenmesi amacıyla Kılış zırhlısı ve Panter sınıfı iki torpidobot görevlendirilmiştir. 9 Haziran 1921'de Kılış zırhlısı ile iki muhrip İnebolu önlerine gelmiştir. Karaya çıkan iki Yunan subayı, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak İnebolu'ya silah ve cephane sevk edildiğini, bunlar ile bahriyeye ait bütün nakliye taşıtlarını ve mevcut topların kamalarının teslim edilmesi gerektiği yönünde Türk sivil

²⁷² *Türk İstiklal Harbi V'nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 229.

²⁷³ Rahmi Çiçek, "Millî Mücadele Dönemi'nde İnebolu, Trabzon ve Samsun Bombardımanları", *Karadeniz'de İsyân Mücadele ve Propaganda*, ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek ve Mehmet Okur İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019, s. 184.

²⁷⁴ Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, s. 53; Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 106.

²⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi V'nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 49.

²⁷⁶ *BCA*, 30.10.0.0.54.354.11., 26 Ağustos1337/1921.

ve askerî makamlarına nota vermiştir.²⁷⁷ Söz konusu notanın reddedilmesi üzerine 9 Haziran'da Kalkış zırhlısı ve Panter adlı torpidobot İnebolu'yu topa tutmuştur.²⁷⁸ Bunun yanı sıra 6 Temmuz'dan itibaren iki gemiden oluşan Yunan filosu Trabzon önlerinde karakol faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Trabzon Limanı'na uğrayan ya da buradan geçen kayık ve motorları aramaya başlamışlardır. Trabzon'a gelecek ve buradan Batı Cephesi'ne nakledilecek olan yardımları önlemek ve buradaki Pontusçu çeteleri desteklemek amacıyla 20 Temmuz 1921'de Trabzon'u da bombalamışlardır.²⁷⁹ Yunan donanmasının Karadeniz kıyı şehirlerine yönelik saldırı ve bombardıman faaliyetleri bunlarla da sınırlı değildi. Ereğli ve İnebolu bombardımanının ardından Averof ve bir Yunan torpidosunun Bartın'ın kuzeybatı istikametine doğru seyir ettiği ve bu bölgelerde de birtakım saldırılar düzenlediği görülmektedir. Ayrıca Yunanistan buralardaki Rumlardan Türkler aleyhinde istifade etmeye çalışmıştır.²⁸⁰ Yunan donanmasının belirtilen faaliyetleri üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 12 Haziran 1921 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Karadeniz sahilindeki bütün kazalarda mıntıkayı harp ilanı karar altına alınmıştır.²⁸¹ Bu karar gerek görüldükçe tekrar uygulanmak kaydı ile 8 Kasım 1921'de kaldırılmıştır.²⁸²

Millî Mücadele yıllarında deniz yoluyla yapılan nakliyatta önemli merkezlerden biri de Samsun Limanı'ydı. Yunanistan bu limanı da işlemez hale getirmek, buradaki malzemeleri tahrip etmek ve askerî teçhizat ile cephane nakliyatını baltalamak için Samsun'u da bombardıman etmek istemekteydi. Bu kapsamda Yunan donanması o zamana kadar görülmedik bir gemi kalabalığı ile Boğazlardan Karadeniz'e çıkmıştır. Bu durum Türk kıyılarında bir endişe yaratmış ve Batı'daki limanlar Doğu'daki limanlara bu donanmanın seyrini haber vermiştir. Böylelikle birtakım savunma tedbirleri alınabilecekti. Samsun'da da belirtilen kapsamda tedbirler alınmıştır. Kısa bir süre sonra tedbirlerin boşa gitmediği görülmüştür. Zira Yunan donanması 7 Haziran 1920'de Samsun önlerine gelmiştir. Yunan donanmasında Averof ve Kalkış olmak üzere iki zırhlı, panter modeli iki muhrip, iki yardımcı kruvazör ve dört adet küçük gemi bulunmaktaydı. Samsun Valisi'ne ulaştırılan ultiatomun reddedilmesi üzerine 7 Haziran 1922'de Samsun, Yunan donanması tarafından bombalanmıştır.²⁸³

Karadeniz'de İtilaf devletleri tarafından desteklenen Yunanistan ile TBMM Hükûmeti arasındaki mücadele özellikle Millî Mücadele hareketine silah, cephane ve askerî teçhizat nakliyatının başlamasından itibaren şiddetlenmiştir. Ancak bu durum sadece Karadeniz sahil şeridindeki şehirlerin Yunan donanması tarafından bombalanması ya da Türkler tarafından savunulması şeklinde düşünülmemelidir. Zira taraflar birbirlerine ait

²⁷⁷ Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi)*, s. 107.

²⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi V'nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 48.

²⁷⁹ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, s. 118.

²⁸⁰ BCA, 30.18.1.1.3.28.5., 3 Temmuz 1337/1921.

²⁸¹ BCA, 30.18.1.1.3.28.5., 3 Temmuz 1337/1921.

²⁸² BCA, 30.18.1.1.3.35.18., 8 Teşrinisani 1337/1921.

²⁸³ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, s. 124.

gemileri batırma ya da ele geçirip kullanma şeklinde de mücadele halindeydi. Bunun yanında millî kuvvetlere gönüllü olarak katılan gemiler de bulunmaktaydı. Bunlardan en öne çıkanı elbette ki Alemdar gemisiydi. 23 Ocak 1921'de Kuruçeşme'de demirli duran Alemdar millî kuvvetlere katılmak için harekete geçmiştir. Boğazlarda karakol faaliyetleri yürüten İngiliz gemilerinin önünden geçerken İngilizler Alemdarın yetkililerine nereye gittiklerini sormuştur. Onlar da "Karadeniz'de batmak üzere olan bir gemiyi kurtarmaya" diyerek İngiliz kontrol gemisini atlatmışlardır.²⁸⁴ Kuruçeşme'den ayrılan Alemdar Ereğli'ye gelmiştir. Ereğli'de bir Fransız gambotu tarafından yakalanarak esir edilmiştir.²⁸⁵ Fakat kısa bir süre sonra karakol gemilerinin denetim ve saldırılarına rağmen Trabzon'a kaçırılan Alemdar gemisi, Sovyet Hükûmeti'nin gönderdiği silah, cephane ve askerî teçhizatları Batı Cephesi'ne sevk etmek üzere Novorossiysk Limanı'na hareket etmiştir.²⁸⁶ Bu kapsamda Rüsümat 4 No adlı vapuru da zikretmek gerekmektedir. Rüsümat 4 No'lu vapur İstanbul Hükûmeti tarafından Karadeniz kıyılarındaki kaçakçılığı engellemek için görevlendirilmişti. Ancak bu vapur Ereğli'de bulunduğu sırada gönüllü olarak 10 Haziran 1920'de TBMM Hükûmeti'nin emrine girmiştir.²⁸⁷ Ekim 1920'den itibaren TBMM Hükûmeti adına Rusya'dan sevkiyata başlamıştır. 1921 yılında yine Rusya'dan temin edilen silah ve cephanenin taşınmasında Rüsümat 4 No adlı bu vapur kullanılmıştır. Yunan kuvvetlerinin Sakarya'ya dayanması sonrasında Yunan donanması da Karadeniz'deki karakol ve abluka faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Trabzon'un yanı sıra Samsun da Batı Cephesi'ne silah ve cephane nakledilmesinde önemli limanlardan biriydi. Bu bağlamda Rüsümat 4 No adlı gemi 16-17 Temmuz gecesi Batum'dan yükünü alarak hareket etmiştir. Yunan donanması geminin nakliyat faaliyetini casusları vasıtasıyla öğrenerek, Karadeniz'deki donanmasının bir kısmını Rüsümat 4 No'lu gemiyi yakalamak üzere Batum'a doğru göndermiştir. Durumdan haberdar edilen Rüsümat 4 No'lu geminin mürettebatı gerekli tedbirleri alarak 17 Temmuz akşamı Ordu'ya varmıştır. Yunan donanmasına ait bir muhrip ile bir kruvazörün batıdan doğuya doğru geldiği öğrenilince Rüsümat 4 No yükünü Orduya boşaltmak zorunda kalmıştır.²⁸⁸

Rüsümat 4 No'lu gemi yükünü boşaltmış beklerken 19 Temmuz sabahı bir Yunan muhribi ve bir kruvazörünün Ordu Limanı'na doğru geldiği fark edilmiştir. Rüsümat'ın kumandanı Yüzbaşı Mahmut Gökboro, demir alarak Rüsümat'ı karaya oturtmuş ve baş tarafına gaz döküp ateşlemiştir. Bu şekilde geminin batık ve yanmakta olduğu izlenimi uyandırılmak istenmiştir. Nitekim Yunan gemileri de birkaç top ateşinden sonra buradan ayrılmıştır. Yunan gemileri bölgeden ayrıldıktan sonra Rüsümat Trabzon'a dönmüştür.

²⁸⁴ Erol Mütercimler, *İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları Kurtuluş Savaş'ında Denizden Gelen Destek*, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 1997, s. 191-192.

²⁸⁵ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaş'ında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*, Türkp petrol, C. 1, (1962), s. 218.

²⁸⁶ Erol Mütercimler, *Millî Mücadele'nin Kahraman Gemisi Alemdar*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1989, s. 54; Ruhi Develilioğlu, "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50/347, (1938), s. 54-55.

²⁸⁷ *İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, ed. Soner Polat, Ankara: Dz. İlk. Grp. K.lığı Basımevi, 2008, s. 108.

²⁸⁸ Cevat Ülmen, *Kurtuluş Savaş'ında Karadeniz*, İstanbul: T. C. Deniz Basımevi, 1943, s. 9.

Rüsümat 4 No'lu geminin ikinci seferi ise Trabzon'dan Samsun'a olacaktı. Rüsümat 26 Eylül 1921'de yükünü alarak Trabzon'dan ayrılmıştır. Bu sırada Yunan donanması Rüsümat'ın daha önceki yerinde olmadığını fark etmiş ve aldatıldıklarını anlamışlardı. Dolayısıyla Yunan donanması bir yandan Rüsümat'ı ararken diğer yandan da abluka faaliyetlerini daha da artırmıştı. Karadeniz kıyılarında karakol faaliyetlerini yürütürken ansızın kıyılara yaklaşır, Türklere ait gemi ve motorları yakmaktaydılar. Karşılaşılan güçlüklerle rağmen Rüsümat 28 Eylül'de Samsun'a ulaşabilmeyi başarmıştır. Rüsümat yükünü boşalttıktan sonra Trabzon'a dönüş yolunda 29 Eylül'de Eynesil önlerinde arandığı Yunan muhribi ve kruvazörü tarafından çapraz atışe tutulmuştur. Mürettebatı denize atlamış ve yüzerek karaya çıkabilmiştir. Ancak Rüsümat 4 No'lu gemi artık kullanılmaz hale gelmişti. Yunan donanmasının Karadeniz'deki abluka faaliyetleri sırasında Türk nakliye gemileri içinde küçük kayıklar hariç yakalayıp batırabildiği tek gemi Rüsümat 4 No'lu gemiydi.²⁸⁹ Böylelikle Yunan donanması Millî Mücadele yıllarında Türk deniz gücünün ilk kaybını bu şekilde verdirmiştir. Bütün bunlara rağmen Karadeniz'de Türk kayıkçıları ve TBMM Hükûmeti'nin deniz gücüne bağlı deniz taşıtları silah ve cephane sevkiyatına devam etmiştir.

2.7. Karadeniz'de Lojistik Faaliyetler

2.7.1. Deniz Taşımacılığı Teşkilat'ının Kurulması

Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi Osmanlı deniz kuvvetlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Zira mütarekeye göre Osmanlı deniz kuvvetlerine ait yaklaşık 50 adet gemi İtilaf devletlerinin denetimine geçmişti. Bu gemiler Haliç ve İzmit'te enterne edilmişti.²⁹⁰ Bu duruma bağlı olarak TBMM Hükûmeti'nin deniz gücü oldukça sınırlıydı. Bu nedenle Millî Mücadele yıllarında Batı Cephesi'ne sevk edilen silah, cephane ve askerî teçhizatın taşınması sivil motorlar ve şahıslar eliyle yapılmaktaydı. Fakat bu durum bir süre sonra birtakım kaçakçılık faaliyetlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun yanında nakliyat işlerinin gizli tutulamaması, limanlar ve sevkiyat işlerini yürütenler arasında gerekli işbirliği ve haberleşmenin sağlanamaması yapılan sevkiyatın sekteye uğramasına neden olmaktadır. 10 Temmuz 1920'de Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Umuru Bahriye Müdüriyeti²⁹¹ ve 21 Eylül 1920 tarihinde kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesi²⁹² belirtilen olumsuzlukları ortadan kaldıramamıştı. Sovyet Hükûmeti tarafından gönderilecek olan malzemelerin Trabzon'a nakledilmesi ve Trabzon'a ulaştırılan malzemelerin TBMM Hükûmeti'ne bağlı diğer limanlara sevk edilmesi Trabzon Kaçakçı Müfrezesi'nin görevleri arasındaydı.²⁹³ 26 Ekim 1920 tarihinde Trabzon Kaçakçı Müfrezesi askerî bir makama devredilmiştir. Böylelikle sözü

²⁸⁹ Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, s. 121-123.

²⁹⁰ Hikmet Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Millî Mücadeleye Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 164 (2006), s. 56.

²⁹¹ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 21.

²⁹² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, C. IV, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001, s. 359.

²⁹³ Mütercimler, *İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 85.

edilen müfreze artık Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi olarak hizmet vermeye başlamış²⁹⁴ ve 9 Şubat 1921 tarihinden itibaren de Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına dönüştürülmüştür.²⁹⁵

Silah ve cephane sevkiyatı için kurulan teşkilatlardan biri de Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı idi. 15 Ağustos 1920 tarihinde kurulan bu teşkilat²⁹⁶ Karadeniz sahil şeridinin korunması ve bölgedeki Pontusçu çetelerle mücadele edilmesi kapsamında görevlendirilmiştir.²⁹⁷ Sovyet Hükûmeti tarafından gönderilen malzemelerin nakliyatında genel anlamda yukarıda bahsedilen taşıma teşkilatları kullanılmıştır. Ancak savunma ve kıyıların gözetlenmesi, malzemelerin yüklenmesi ve boşaltılması kapsamında birtakım kuruluşların da oluşturulması zaruri görülmüştür. Aşağıdaki tabloda sözü edilen kuruluşlara yönelik genel hatlarıyla bilgi içermektedir:

Tablo 7: Deniz Taşımacılığı Teşkilatı²⁹⁸

Merkez Liman Reislikleri	Samsun, Zonguldak, Antalya, Mersin, İzmir, İstanbul
Nakliyat-ı Bahriye Komutanlıkları	Trabzon, Ereğli
Deniz Müfrezeleri	Samsun, Amasra, Ereğli, İzmit, Fethiye, Eğridir
Kıyı Gözetleme İstasyonları	Hopa (Absalah), Kemerburnu (Pazar), Kalemevkii (Giresun), Papazburnu (Samsun), Bababurnu (Ereğli), Amasra, Kerempe, İnceburun (Sinop), Akbük
İrkap ve İhraç Komutanlıkları	Trabzon, İnebolu
Deniz Uçak İstasyonu	Amasra
Kıdemli Deniz Subaylıkları	Batum, Tuapse, Novorossiysk

Millî Mücadele'nin başlarında TBMM Hükûmeti'ne bağlı olarak çalışan gemiler Aydın Reis ve Preveze adlı gambotlar idi.²⁹⁹ Bu gemiler İtilaf devletleri temsilcileri tarafından Karadeniz'deki eşkıyalık ve çetecilik faaliyetlerini önlemek amacıyla 1919 yılının Şubat ayında görevlendirilmiştir. Ancak sözü edilen gemiler Millî Mücadele hareketine katılarak, Millî Mücadele'nin deniz taşımacılığı teşkilatının ilk gemileri olmuştur.³⁰⁰ Samsam römorkörü ile millî kuvvetlere bağlı gemiler tarafından 6 Eylül 1920'de el konulan Ereğli'deki bir motorlu mavna da TBMM Hükûmeti'nin deniz gücüne katılmıştır. Samsam römorkörüne Gazal, diğerine de Mebruke adı verilerek, bu deniz taşıtları da 23

²⁹⁴ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*, C. II, (1962), s. 149.

²⁹⁵ *İstiklal Harbinde Bahriyemiz*, s. 52.

²⁹⁶ *İstiklal Harbinde Bahriyemiz*, s. 56.

²⁹⁷ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992, s. 118.

²⁹⁸ Nurettin Çakıcı, "Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2021, s. 154.

²⁹⁹ Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu", s. 63.

³⁰⁰ Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, s. 24-29.

Eylül 1920 tarihinde TBMM Hükûmeti'ne hizmet etmeye başlamıştır.³⁰¹ 29 Eylül 1920 tarihinde Ruslar tarafından gönderilen iki motorgambotun da denemeleri yapılmış ve 9 Ekim'de bunlara da Türk Bayrağı çekilmiştir. 6 Kasım 1920'de Abranosyan Şirketine bağlı gemilerden biri ele geçirilmiş ve bu gemiye de Şahin adı verilmiştir.³⁰²

Millî Mücadele boyunca deniz taşımacılığı büyük bir önem taşımaktaydı. Bu bağlamda kurulan deniz taşımacılığı teşkilatının bünyesindeki deniz taşıtlarının sayısı artırılmaya çalışılmaktaydı. Bazı vapur ya da deniz taşıtı sahipleri Millî Mücadele'ye gönüllü olarak katılmaktaydı. Ancak bunlar yeterli değildi. Dolayısıyla bazı düşman gemilerine el konularak ve bazıları da yakalanarak Millî Mücadele hareketinin deniz gücüne dâhil edilmekteydi. Bu kapsamda Rum Pontus çetesine ait Arslan motoru Rusya'dan getirdiği silah ve cephaneleri Çarşamba sahillerine boşaltırken TBMM Hükûmeti'ne bağlı Preveze gambotu tarafından 28 Haziran 1920'de yakalanmıştır. Sözü edilen Arslan motoru 4 Temmuz 1920 tarihinden itibaren TBMM Hükûmeti'ne hizmet etmeye başlamıştır.³⁰³ Yine Yunan donanmasına bağlı bir motor Rusya'ya giderken Aydın Reis gambotu tarafından yakalanmış ve TBMM Hükûmeti'ne bağlı çalışmak üzere Trabzon'a gönderilmiştir. 120 tonluk taşıma kapasitesine sahip olan bu motora Ayyıldız ismi verilmiştir.³⁰⁴ Yine Yunan donanmasına bağlı Samolet adlı bir motor 13 Aralık 1920 tarihinde Rize açıklarında yakalanmış ve adı Selamet olarak değiştirilmiştir. 60 tonluk taşıma kapasitesine sahip olan Selamet motoru da TBMM Hükûmeti'nin emrinde çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Eylül 1920'de Zonguldak motoru ve Ekim 1920'de de Defni vapuru Millî Mücadele yanlısı Türk denizcileri tarafından ele geçirilmiştir. 1922 yılının başlarında Yunan donanmasına bağlı başka bir gemi olan Enosis de ele geçirilmiş ve adı Trabzon olarak değiştirilmiştir.³⁰⁵

Millî Mücadele boyunca taşımacılıkta kullanılacak olan deniz taşıtları Millî Müdafaa Vekâleti tarafından görevlendirilmiştir. Sevkiyat işleri için kurulan liman reislikleri ve bunlara bağlı teşkilatlar Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak hareket edecek ve nakliyatı yapılacak malzemeler bahsi geçen vekâletin belirlediği liman ya da cepheye taşınacaktı. Bu kapsamda Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının öne çıktığını söylemek mümkündür. TBMM Hükûmeti Doğu Cephesi'nde kazandığı zaferden sonra hem Doğu Cephesi'nden hem de Rusya'dan Batı Cephesi'ne yapılacak olan silah, cephane ve askerî teçhizat sevkiyatı Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.³⁰⁶

³⁰¹ İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri", *Türk Kültürü*, 129(1973), s. 730.

³⁰² *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 18.

³⁰³ Hergüner, *Kurtuluş Savaş'ında Denizciliğimiz*, s. 81.

³⁰⁴ Hergüner, *Kurtuluş Savaş'ında Denizciliğimiz*, s. 82.

³⁰⁵ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaş'ında Denizciler: Enosis'in Zaptı", *Yakın Tarihimiz*, C. II, Türk Petrol, (1962), s. 15-216.

³⁰⁶ Çakıcı, "Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)", s. 157.

Sovyet Rusya tarafından gönderilen silah, cephane ve askerî teçhizat önce Trabzon'a nakledilmekte ve burada belirlenen depo ya da ambarlara boşaltılmaktaydı. Daha sonra merkezden gelen emir doğrultusunda ihtiyaç duyulan bölge ya da cepheye gönderilmekteydi. Malzeme sevkiyatında görev tanımı ve sorumluluk alanı olarak Trabzon'un Doğusu için merkez Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı, Batısı için Ereğli Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı olarak belirlenmiştir. Yardımların daha çok Doğu'dan geldiği düşünülürse Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığının önemi ve etkinliği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Batı Cephesi'ne ulaştırılacak olan silah ve cephaneler Samsun ve İnebolu limanları üzerinden nakledilmekteydi. Ancak söz konusu malzemelerin Samsun ve çevresindeki Pontus çetelerinin eline geçmemesi için daha çok İnebolu limanı kullanılmaktaydı.

Deniz taşımacılığının kurumsal anlamda faaliyete başlaması Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı'nın kuruluşuyla gerçekleşmiştir. 26 Ekim 1920 tarihinde kurulan teşkilatlar Millî Müdafaa Vekâleti'nin belirlediği deniz taşımacılığı talimatı kapsamında sevkiyat işlerine başlamıştır.³⁰⁷ TBMM Hükûmeti'nin deniz gücüne gönüllü katılan ve ele geçirilen yelkenli ve buharlı olmak üzere savaş sonlarına doğru yaklaşık 28 parçalık Türk deniz gücü oluşturulmuştur. Millî Mücadele yıllarında silah, cephane ve askerî teçhizat taşınmasında yer alan deniz taşıtları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁰⁷ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, s. 203-205.

Tablo 8: Deniz Taşımacılığında Kullanılan Deniz Taşıtları³⁰⁸

Taşıt Adı	Kapasite/Ton	Hız/Mil
Aydın Reis Gambotu	502	6-7
Preveze Gambotu	502	6-7
Alemdar	300	10
Amasra Motoru	20	6-7
Arslan Motoru	10	-
Ayyıldız Motoru	70	6
1 Nolu Motorbot	40	20
2 Nolu Motorbot	40	20
Bartın (Motorlu Gemi)	100	-
Batum Römorkörü	300	5
Tecrübe	300	-
Dânâ Yelkenlisi	100	-
Ereğli Motoru	150	6-7
Fulya/Filya Motoru	300-350	-
Gazal Römorkörü	90	8
İnönü Motoru	40	4-5
Kahraman	Yelkenli Mavna	-
Küllük	Yelkenli Mavna	-
Mebruke	90	5
Rüsümât 4 No	300	6
Samsun	3.000	7-8
Şahin	1.250	7-8
Trabzon	1.000	6-7
Zonguldak Motoru	25	6

2.7.2. Sovyet Yardımlarının Sevkiyatında Merkezi Üs: Trabzon

Millî Mücadele hareketinin başlarında Kuva-yı Milliye birlikleri vasıtasıyla vatan toprakları savunulmaya çalışılmıştır. Ancak zamanla bu birliklerin yetersiz kalması, düzenli ordu birliklerinin oluşturulmasını zaruri hale getirmiştir. Bu bağlamda Millî Mücadele temsilcileri öncelikle millî kuvvetlerin ve halkın maddi ve manevi olarak mücadeleye dâhil edilmesi için çaba göstermiştir. Sonraki süreçte uyguladıkları millî

³⁰⁸ M. Celaleddin Orhan, *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001, s. 184; Rahmi Doğanay, "Millî Mücadele'nin Deniz Cephesi", *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002), s.192; Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu", s. 64-65; Çakıcı, "Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)", s. 158-159.

politikalar hem milletin bir ve bütün olmasını sağlamış hem de Millî Mücadele'nin kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.³⁰⁹ Bunların yanı sıra Millî Mücadele temsilcileri Mondros Mütarekesi ile sınırlandırılan silah, cephane ve askerî teçhizat kaynaklarının temini için bir dış desteğe de ihtiyaç duymaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, Bolşevik İhtilali'nden sonra İtilaf devletleri ile çatışma halinde olan Sovyet Rusya,³¹⁰ Millî Mücadele temsilcileri için Batı'ya karşı işbirliği yapılabilecek ve yardım alınabilecek bir devlet olarak görülmekteydi. Zaten Sovyet temsilcileri Bolşevik İhtilali sonrasında yayımladıkları deklarasyonlarda/çağrılarda tüm ezilen ve sömürülen halklar, emperyalizme karşı ortak hareket etmeye davet edilmişti.³¹¹ Bunların yanı sıra Sovyet Rusya gönderdikleri temsilciler vasıtasıyla emperyalistlere yani İtilaf devletlerine karşı mücadele eden ulus ve hükümetler ile temas kurma teşebbüslerinde bulunmuştur. Dolayısıyla Bolşeviklerin Türklerin bağımsızlık mücadelesine düşmanları olan İngilizlere karşı bir hareket olmasından dolayı olumlu bakmaktaydılar.³¹² Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa Havza'da bulunduğu sırada bir Sovyet heyeti kendisine gelerek para, silah, cephane ve askerî teçhizat yardımı yapacaklarını ifade etmesi önemli bir hamle idi. Sözü edilen heyet bunun karşılığında ise düşmanları olan İtilaf devletlerine karşı Millî Mücadele temsilcilerinin Sovyet Rusya ile ortak hareket etmesini istemiştir.³¹³ Sovyet Rusya temsilcilerinin Millî Mücadele hareketi temsilcileri ile temas kurma teşebbüsleri Havza görüşmesi ile sınırlı değildir. Zira Batı Anadolu ve İstanbul üzerinden de temas teşebbüslerinde bulunarak, İtilaf devletlerine karşı Millî Mücadele hareketi temsilcilerini kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır.³¹⁴

³⁰⁹ Millî Mücadele döneminde takip edilen millî politikalar hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Çakıcı, "Millî Mücadele'nin Kazanılmasında "Millî" Politikaların Rolü", *Zamanın İzleri İlkeler, İdeolojiler ve İsyenlar*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 357-373.

³¹⁰ Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet temsilcileri bir iç savaş ile karşı karşıya kalmıştır. İtilaf devletleri Rusya'da Bolşeviklere muhalif olan grupları desteklemekteydi. Bolşevikler de buna misilleme olarak Batılı devletlerin ülkelerindeki işçi kesimlerini destekleyerek, Avrupa'da da bir ihtilalin gerçekleşebileceğini düşünmekteydi. Söz konusu ihtilalin yaratacağı karışıklık sayesinde İtilaf devletleri'nin baskısından kurtulabilmeyi hedeflemişlerdi. Bkz. *TİTE*, Kutu: 324, Gömlek: 22, Belge No: 22-2001.

³¹¹ "Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman İşçilerine", Bkz. *TİTE*, Kutu: 31, Gömlek: 37, Belge No: 37001; "Türkiye'nin İşçi ve Köylülerine", "Türkiyeli İşçi ve Köylülere" gibi deklarasyonlar/çağrılar bu bağlamda kabul edilebilir. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979, s. 35-37; Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, Ankara, 1970, s. 893; Yuriy Veniaminoviç Klyuçnikov ve Andrey Sabanin, *Mejduradnoya Politika Noveyşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva, 1926, s. 94-96; Jane Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924*, Vol. 1, London, 1951, s. 164-167.

³¹² *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi (İSH), ATASE, İSH*, Kutu: 663 Gömlek: 26, Belge No: 2, (6 Mart 1337/1921); *ATASE, İSH*, Kutu: 663, Gömlek: 26, Belge No: 3, (6 Mart 1337/1921); *TİTE*, Kutu: 55, Gömlek: 104, Belge No: 104-a001.

³¹³ Nurettin Çakıcı ve Hikmet Öksüz, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", *1918-1919 Mütarekeden Millî Mücadeleğe Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum 26 Aralık 2019 Bildiriler*, ed. Fatih Mehmet Sancaktar, Abdurrahman Bozkurt ve Ramazan Erhan Güllü. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2020, s. 305-310.

³¹⁴ Taraflar arasında resmî ilişkiler henüz kurulmadan önce Sovyet temsilcilerinin Millî Mücadele hareketiyle temas kurma girişimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Çakıcı ve Hikmet Öksüz, "Bolşevik Ruslar"ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 16, 32(2020), s. 717-746.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra dönemin siyasi konjonktürünü ve Sovyet temsilcilerinin dış politika yönelimlerini değerlendiren hükûmet yetkilileri hem resmî temas kurmak hem de bir anlaşma imzalamak üzere Moskova'ya bir heyet göndermiştir. Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığındaki heyetin Moskova'daki görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Ancak Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey başkanlığında gönderilen ikinci heyet 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır. Taraflar arasındaki görüşmelerde TBMM Hükûmeti'nin ihtiyaç duyduğu para, silah, cephane ve askerî teçhizat konusu da gündeme gelmiştir. Sovyet Hariciye heyeti TBMM Hükûmeti'ne para ve silah desteğinde bulunacağını Türk heyeti temsilcilerine bildirmiştir. 28 Haziran 1920 tarihli bir Sovyet belgesinde Politbüro toplantısında Millî Mücadele hareketine altın ve silah yardımı yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir.³¹⁵

Taraflar arasında resmî ilişkiler henüz kurulmadan önce Halil (Kut) Paşa Sovyetlerin yardım ve anlaşma koşullarını öğrenebilmek ve resmî ilişkilere zemin hazırlamak üzere Moskova'ya gönderilmişti. Halil Paşa Moskova'da Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile üç saatin üzerinde bir görüşme yapmıştır.³¹⁶ Söz konusu görüşmede Sovyetlerin yapacağı askerî yardımlara yönelik olarak 60.000 tüfek ve bunlara yeterli miktarda cephane verileceği kararlaştırılmıştır.³¹⁷ Halil Paşa hatıralarında para hususunda yapılan pazarlıklar sonunda 3.000.000 altın rublede anlaştıklarını ifade etmiştir.³¹⁸ Bekir Sami Bey'in Moskova'daki görüşmelerinde 8.000.000 milyon altın rublede ısrar ettiği Sovyet belgelerinden anlaşılmaktadır.³¹⁹ Yusuf Kemal Bey ise Sovyet Hariciye Heyeti ile görüşmelerinde 150.000.000 altın ruble talep etmiştir. Bu bilgi hem Yusuf Kemal Bey'in³²⁰ hatıralarında hem de Sovyet belgelerinde geçmektedir.³²¹ Sovyet Dış Politika Belgelerinde TBMM Hükûmeti'ne 10.000.000 altın ruble gönderildiği bilinmektedir.³²² Konuyla ilgili gerek Rus kaynakları gerekse Türk kaynakları kullanılarak yapılan yeni bir çalışmada ise Millî Mücadele döneminde Sovyet Rusya tarafından gönderilen mali yardımın tutarı 13.612.000 altın ruble olarak belirtilmiştir.³²³

Sovyet Hükûmeti'nin Millî Mücadele yıllarında TBMM Hükûmeti'ne mali yardımın yanı sıra askerî yardımlar da gönderdiği bilinmektedir. Gönderilenler arasında genel anlamda tabanca, tüfek top, fişek, cephane arabası, deniz taşıtı, tıbbi malzeme, gazyağı, benzin gibi malzemeler bulunmaktadır. Sovyet Dış Politika Belgelerinde 39.275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 62.986.000 adet mermi, 54 adet top, 147.079 adet top mermisi, 4.000

³¹⁵ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi) (RGASPI), Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.*

³¹⁶ *RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1.*

³¹⁷ *RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 2.*

³¹⁸ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2010, s. 247.

³¹⁹ *RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.*

³²⁰ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.216.

³²¹ *RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 34.*

³²² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Tom 3, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, Moskva, 1959, s. 675.*

³²³ Çakıcı, "Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)", s. 226.

adet el bombası, 4.000 adet şarapnel, 1.000 adet bomba, 1.000 adet tapa/fünye, 1.000 adet patlayıcı, 1.000 adet tahliye borusu ve çeşitli askerî teçhizat gönderildiği yazmaktadır.³²⁴

Millî Mücadele sürecinde Sovyet Hükûmeti tarafından gönderilen malzemelerin büyük bir bölümü Trabzon üzerinden Batı Cephesi'ne nakledilmiştir. Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf devletlerinin donanmaları ve Yunan donanması Karadeniz'de denetim ve karakol faaliyetleri yürütmekteydi. 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf devletleri donanması İstanbul'a gelerek Dolmabahçe önünde demirlemiş ve ertesi gün Karadeniz Boğazı müstahkem mevki İtilaf kuvvetlerince işgal edilmişti.³²⁵ Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın Tuapse ve Novorossiysk limanlarından yüklenen malzemeler genellikle sahil şeridini takip ederek Trabzon Limanı'na getirilmekteydi.³²⁶ TBMM Hükûmeti'nin Doğu Cephesi'nde kazandığı zaferden sonra buradaki silah, cephane ve askerî teçhizatın Batı Cephesi'ne nakledilmesi Batum Limanı üzerinden sağlanmıştır. Doğu Cephesi'nden hem askerî malzeme hem de askerler Batum Limanı'ndan Trabzon Limanı'na sevk edilmiştir. Özellikle askerî malzemeler Trabzon'da depo ya da ambarlarda muhafaza edilmiştir. İhtiyaç duyuldukça buradan Samsun Limanı'na, Samsun Limanı'ndan da İnebolu'ya nakledilerek Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştır. Malzemelerin Batı Cephesi'ne ulaştırılmasında Trabzon'un önemli bir rol oynadığının altını çizmek gerekmektedir. Gerek Tuapse, gerek Novorossiysk ve gerekse Kafkasya üzerinden gönderilen para ve askerî malzemenin öncelikle Trabzon'a ulaştırıldığı bilinmektedir. Burada Karadeniz'deki denetim faaliyetleri ve deniz taşıtlarının yoğunluğuna göre bekletiliyor ya da ihtiyaç duyulan bölgeye gönderiliyordu. Bunların dışında Rusya'dan gelen mali yardım da Trabzon üzerinden Ankara'ya ulaştırılmıştır. Bunun için Mustafa Kemal Paşa 3 Ağustos 1921'de Trabzon'daki XIII. Fırka Kumandanı Seyfi Bey'e gönderdiği telgrafta Rusya'dan Trabzon'a gönderilen 1.500.000 altın rublenin Ankara'ya sevk edilmesini istemiştir.³²⁷ Seyfi Bey de cevabi yazısında altınları parça parça seri ve sağlam motorlar ile Ankara'ya göndereceğini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir.³²⁸ Bütün bu gelişmeler Trabzon Limanı'nın Millî Mücadele dönemindeki etkinliğinin ne kadar kapsamlı olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

³²⁴ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 3, s. 675; Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, s. 212-213.

³²⁵ Nurettin Çakıcı, "Türk Kurtuluş Savaşı'na Giden Süreçte Mondros Mütarekesinin Rolü", *Zamanın İzleri Cihan Harbi'nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset*, ed. Temel Öztürk, Bayram Sevinç ve Muzaffer Uzun, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 126.

³²⁶ *ATASE, İSH*, Kutu No: 913, Gömlek No: 55, Belge No: 1, 24 Mart 1337/1921; *ATASE, İSH*, Kutu No: 645, Gömlek No: 2, Belge No: 3, 4 Ağustos 1337/1921; *ATASE, İSH*, Kutu No: 671, Gömlek No: 37, Belge No: 3, 12 Ocak 1337/1921; *RGASPI*, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 9.

³²⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (3 Ağustos 1337/1921).

³²⁸ *CA*, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921).

3. Cumhuriyet'in İlanı ve Trabzon

Millî Mücadele'nin askeri safhası tamamlandıktan sonra 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak boy göstermeye başlamıştır. Millî Mücadele kazanıldıktan sonra önce 13 Ekim 1923'te Ankara başkent olarak kabul edilmiş ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu büyük dönüşümün ardından 26 Ekim 1924 tarih ve 986 numaralı kararnamede, söz konusu tarihin yani Cumhuriyet'in ilan tarihinin 101 pare top atışı ve planlı bir şekilde organize edilen bir program ile kutlanmasına karar verilmiştir.³²⁹ Daha sonra TBMM'ye sunulan kanun teklifinin kabul edilmesiyle 29 Ekim, Cumhuriyet Bayramı olarak ülkenin her köşesinde yapılan merasimler ile kutlanmaya başlanmıştır.³³⁰

Millî Mücadele sürecinde TBMM Hükûmeti ile Trabzon'daki bazı simalar arasında bazı görüş ayrılıkları yaşanmış olmasına karşın Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından sözü edilen ilişkilerde bir yumuşama olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanının Trabzon'daki yankılarına bakıldığında, Ankara'dan gelen haberlerin Trabzon'da başlangıçta bir şaşkınlık yarattığını söylemek mümkündür. Hemen toparlanan vilayetin ileri gelenleri Cumhuriyet'in ilanı haberini halka duyurmak amacıyla harekete geçmiştir.³³¹ Trabzon'un en önde gelen basın organı olan *İstikbal* gazetesinde 1 Kasım 1923'te çıkan bir haberde Cumhuriyet'in bir emri vaki ile kabul ettirildiğine değinilmiş ve bunun gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır.³³² Aynı tarihli başka bir haberde ise Trabzon'da şenliklerin yapıldığı ve şenliklere katılımın sağlandığı ifade edilmiştir.³³³

Cumhuriyet'in ilan edildiği döneme tanıklık eden ve Cumhuriyet'in ilanının Trabzon'da yarattığı havayı gözlemleyen Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu) Bey, 31 Ekim 1923 günü sabahında Boztepe'den top atılmaya başladığını ve Trabzonluların bu topların neden atıldığını öğrenmek için birbirlerinden haber almaya çalışırken; TBMM Hükûmeti'nin bir önceki akşam kabul etmiş olduğu bir kanun ile Türkiye'nin rejiminin artık Cumhuriyet olduğunu ve bundan sonra her yıl bu günün törenle kutlanacağını öğrendiklerini belirtmiştir. Mustafa Reşit Bey, törenin yapılacağı gün halkın törene katılmak için eski hükümet binasının önüne gittiğini, tören sabahında okulların tabur şeklinde dizildiğini dile getirmiş ve Öğretmen Okulu Yurt Bilgisi öğretmeni Avukat Salih Zeki Bey'in

³²⁹ BCA, 30.18.1.1/11.48.17, 26.10.1924.

³³⁰ "Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun", *T. C. Resmî Gazete*, Sayı: 96, 23.04.1925.

³³¹ Muzaffer Başkaya ve Mesut Yılmaz, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Millî Bayram Kutlamaları (1923-1950)", *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018, s. 3203.

³³² Faik Ahmet, "Emri Vaki", *İstikbal*, 1Teşrin-i Sani 1339/1 Kasım 1923, s. 1.

³³³ "Millele Düşen: Cumhuriyeti Tes'id ve Şenlik", *İstikbal*, 1Teşrin-i Sani 1339/1 Kasım 1923, s. 1.

Cumhuriyet rejimini açıklayan bir konuşma yaptığını ifade etmiştir. Mustafa Reşit Bey, Salih Zeki Bey'in konuşmasının ardından halkın alkışları ile törenin bittiğine anılarında yer vermiştir.³³⁴

Cumhuriyet'in birinci yıldönümünde yani 29 Ekim 1924 tarihinde yapılan kutlamalar önceki seneye nazaran çok daha kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Törene katılmak için ilkokul, lise ve öğretmen okullarından gelen öğrenciler Zağanos Meydanında toplanmıştır. Vali, şehrin ileri gelenleri, memurlar ve törene katılmak için gelenler hep birlikte hükümet binasının önüne geçmiştir. Burada Cumhuriyet'in erdemlerine binaen konuşmalar yapılmış ve iki öğrenci de şiir okumuştur. Ardından İl Müftüsü Cudi Efendi tarafından bir dua yapılmış ve Komutanlık Dairesine gidilmiştir. Bunların yanı sıra vilayette resmi tebrik töreni ve akşam olunca da fener alayı düzenlenmiştir.³³⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa Paşa, Millî Mücadele'nin bitirilmesi ve ardından Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte halkla buluşup onlara teşekkür etmek ve yurdun durumunu gözlemlemek için bir dizi yurt gezisine çıkmıştır. 15 Eylül 1924'te Trabzon'a geldiğinde onuruna verilen yemekte yapmış olduğu konuşmada bölgenin mücadele öncesinde içinde bulunduğu durumu ve karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin altını çizdikten sonra Karadeniz halkının Millî Mücadele'ye vermiş olduğu desteği şükranla şu şekilde yâd etmiştir:

"Trabzon ve Trabzonluları temsil eden zât-ı âlileriyle Trabzon'da bir sofrada bulunmaktan pek büyük memnuniyet hissediyorum. Bilhassa bugün yaptıkları hararetli istikbalden, gösterdikleri ciddi samimiyet ve muhabbetten dolayı muhterem Trabzon ahalisine arz etmeyi vazife bildiğim kalbî teşekkürlerimi zât-ı âlilerine hitâb ile izhâra fırsat bulduğumdan çok bahtiyarım.

Efendiler...

Hemen bütün Trabzon halkını yekpâre bir samimiyet kütlesi halinde gördüm. Kadınlarının, çocuklarının, ihtiyarlarının gözlerinde yaş gördüm. Bu ne fart-ı tahassüs, bu ne şefkat, bu ne yüksek ahlakıdır. İtiraf etmeye mecburum ki; bugünkü müşahede ve mahsusâtımın bu kıymetli memleket ve muhterem halkı hakkında bende hâsıl ettiği fikirleri, kanaatleri bugüne kadar hiçbir vasıta bu derece temin edememişti. Emin olabilirsiniz ki, Trabzon ve muhterem Trabzonluları ziyaret etmek senelerden beri bende hâkim olan büyük bir arzu ve derin bir iştihak halinde idi. Beni bu saadetten

³³⁴ Öksüz ve Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu*, s. 232.

³³⁵ Başkaya ve Yılmaz, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Millî Bayram Kutlamaları (1923-1950)" s. 3204.

bugüne kadar mahrum eden, malumunuz olan ahvâl ve şerâit idi. Bugün çok mesudum. Çünkü, beni sevdiğlerimi görmekten meneden bu meş'um şerâit ber-taraf edilmiştir. Çok arzu ederim ki, müteaddit telgraflarla beni görmek arzusunu izhâr eden Trabzon mülhakâtını ve mülhakât ahalisini ziyaretle şeref-yâb olayım. Fakat o kadar zaman tahsise imkân olmayacaktır. Ne yazık ki, onları şimdilik yalnız hürmetle yâd ve selam ve muhabbetlerimi takdim eylemekle iktifa etmek mecburiyetinde bulunuyorum.

Arkadaşlar...

Beş sene evvel ilk defa Samsun'a ayak bastığım zaman bana kuvvet-i kalb veren vatandaşlarımın ilk safında kahraman Trabzonluların bulunduğunu asla unutmayacağım. Sakarya melhame-i kübrâsına Üçüncü Fırka ile yetişen Trabzon evlatlarının meydân-ı muharebede gösterdikleri fedakârlıkların kıymetli hatırası daima dimağimde menkûş kalacaktır. Bu vatanperver halka, o kahraman evlatlara malik olan bu kıymetli memleketimizi bir Ermenistan mahreci veya muhayyel bir Pontus krallığı ülkesi yapmak talep ve tehditleri ne meş'ûm idi. Şüphesiz o kâbuslar ilelebet hayal olmuştur.

Efendiler...

Vatanın vahdetini, hürriyet ve istiklalini temin eden, milletimizi Cumhuriyet idaresine ulaştıran inkılâbımız, iktisadî refah ve saadetimizi medeniyet âleminde lâyük olduğumuz mevkide temin edecektir. Bu feyyaz, ahâlisi zekî, müteşebbis, çalışkan olan Trabzon'umuzu az zamanda dâhile şimendiferle rabt olunmuş, güzel bir rıhtım ve limanla teçhiz edilmiş görmek nuhbe-i âmâlimdir. Trabzon, Türk camiâsında Cumhuriyetin zengin, kavi, hassas pek mühim istinâd menba'larından biridir. Böyle bir Cumhuriyetin şehri elbette istilzâm ettiği bütün esbâb-ı umrân ve terakkiye mâlik olacaktır.

Sözlerime nihayet verirken muhterem Trabzonlulara muhabbet ve hürmetlerimin ve gösterdikleri samimi hissiyattan dolayı teşekkürlerimin iblağına vesâtet buyurmanızı rica ederim."

4. Sonuç

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden sonra Trabzon Vilayeti, dört sancaktan oluşan bir idari alanı kapsıyordu. Vilayet, Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane Sancağı adlı dört sancaktan oluşmaktaydı. 1910 yılında Canik Sancağı müstakil hale getirildi. Ordu ve Giresun Merkez Sancağı (Trabzon) bağlı birer kaza durumundaydı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte oluşturulan yeni idari yapılanmaya kadar durum bu şekildeydi. Yukarıda idari sınırlarını belirtmiş olduğumuz bu bölge yaygın olarak Doğu Karadeniz olarak adlandırılmaktadır. Burası Birinci Dünya Savaşı yıllarında Giresun'un Harşit Deresi'ne kadar Rus işgaline maruz kalmıştı. Bu durum askerî açıdan olduğu kadar sosyolojik

olarak da ağır bir travmaya yol açmış; yüzbinlerce Müslüman ahali yollara düşmüş ve “muhacirlik” denilen olguyu yaklaşık iki yıl boyunca yaşamıştı. Rusya’da 1917’de Ekim Devrimi ile Bolşevikler idareyi ele geçirinca savaşmakta olduğu ülkelerle önce ateşkes arkasından 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk’da barış antlaşmaları imzaladılar. Bu minvalde Osmanlı Hükûmeti ile 18 Aralık 1918’de Erzincan Mütarekesi imzalanmıştı. Mütarekenin imzalanmasından sonra Doğu Karadeniz’de Rus işgaline maruz kalmış topraklar kurtarıldığı gibi Brest-Litovsk Antlaşması ile 1878 sınırlarına kadar geri dönülmüştü. Bu süreçte Trabzon şehri de 24 Şubat 1918’de işgalden kurtarılmış oldu. Kurtuluş sonrasında muhacirlikten dönen kitleler toplumsal yaralarını sararak yeni bir yaşama hazırlanmaya başladılar. Toplumsal yaraları sarmak ve işgalin tahripkârlığını onarmak uzun bir süreyi gerektirmekteydi. Bu barışçıl süre yaşanılmadan bu sefer Birinci Dünya Savaşı’nı Osmanlı Devleti adına sonlandıran ve 30 Ekim 1918’de imzalanan Mütareke süreci başladı. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Doğu Karadeniz’de tatbiki sırasında Rus işgaliyle birlikte Rum ve Türkler arasında bozulan bir arada yaşama kültürü bir darbe daha aldı. Rum azınlığın “Pontusçuluk” hülyasına kapılması ve bunu şimdi dış destekle gerçekleştirebilecek olduklarına dair ortaya koymuş oldukları inanç Türkleri harekete geçirdi ve Millî Mücadele’nin fitili ateşlendi. Kurulan Müdafaa-i Hukuk örgütleri Doğu Karadeniz’de “Pontusçuluk”, Doğu Anadolu’da da “Ermenicilik” faaliyetlerine karşı güç birliği yapma ihtiyacını hissetti ve bu ihtiyaçtan 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi doğdu. Millî Mücadele’nin toplumsal taban tutmasında Erzurum Kongresi çok önemli bir yer tutar ve Türk Millî Mücadelesi’nin deyim yerindeyse manifestosunu teşkil eden “Misak-ı Milli” şekillenmeye başlar. Burada Trabzon ve Erzurum’daki milli teşkilatlanmaların etkisi çok büyüktür. Her iki şehirde milli vicdanı harekete geçiren basın-yayın organları vücuda getirilmiştir. Bu doğrultuda Trabzon’da “İstikbal”, Erzurum’da da “Albayrak” gazeteleri yayın hayatına başlamışlardır. Artık zaman Türk milletinin istikbali için al bayrağı gönderde tutma zamanıydı.

Millî Mücadele döneminde Trabzon şehrinde böylesi bir milli güç oluşurken bunun yanında muhalefet de ortaya çıkmıştır. Trabzon muhalefeti cılız Bolşevik eğilimleri hariç tutarsak iki şekilde kendini göstermiştir: a) İstanbul Hükûmetleriyle irtibatlı olanlar, b) İttihatçı kökten gelenler. Birinci grup muhalefet karargâhını Torul’da konuşlandıran Halit (Deli) Bey tarafından büyük ölçüde etkisizleştirilmiştir. İttihatçı muhalefet ise Kâhya Yahya üzerinden büyümüş ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) tarafından hukuk içerisinde kontrol edilmeye çalışılmıştır.

İstiklal Harbi’nin lideri Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışından 9 Eylül 1922’de Türk ordularının İzmir’e girişine kadar yaklaşık 3,5 yıl devam eden Millî Mücadele döneminde Trabzon şehri yöre halkı ile birlikte bu kutlu sürece omuz vermiştir. Bu destek; ayrılıkçı ve kaos yaratıcı Pontus çetelerine karşı yiğitçe bir mücadele; Batı

Cephesi'nin ikmalinde lojistik bir üs; 1921 yılı başlarından itibaren kazanılan askeri başarılar sonucunda düzenlenen mitinglerle yükselişe geçirilen milli bir ruh şeklinde tezahür etmiştir. Bu ruh 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına; 29 Ekim 1923'te de tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına güç veren kaynakta yerini almıştır.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Archives, National Archives and Research Administration of the United States of America (NARA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskiy İstorii (RGASPI)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmî Yayınlar

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

T.C. Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

İkdam

İstikbal

Söz

Tanin

Kitap ve Makaleler

Ahmed, Feroz ve Dankwart A Rustow. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1976): 245-284.

Akbal, İsmail. *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*. Trabzon: Serander Yayınları, 2008.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

Alan, Gülbadi. "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk". *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. ed. Veysel Usta. Trabzon: Serander Yayınları, 2007: 175-198.

Albayrak, Hüseyin. "Cumhuriyet Öncesi Basın". *Trabzon*. Trabzon, t.y.

_____. *Dünden Bugüne Trabzon Basını*. C.1, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, 2010.

_____. *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Millî Mücadele Basını (1918-1923)*. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Yayınları, 2019.

Alptekin, Coşkun. "Erzurum Kongresi". *Atatürk Dergisi*, 1/1 (1978): 35-49.

- Armaoğlu, Fahir. "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya". *VII. Türk Tarih Kongresi*. C. 2, Ankara, (1970): 893-900.
- Atabey, Figen. *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Atatürk, Kemal. *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 3. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 7. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 8. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. haz. Ali Sevim vd., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Bates A. Ş., 1984.
- Avcıoğlu, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi*. C. 1, Ankara: Tekin Yayınevi, 2006.
- Aybars, Ergün. "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. II (1984): 159-201.
- _____. "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti". *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. C. 3, (1989): 2027-2031.
- Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar Millî Mücadeleden Demokrasiye*. C. 1, yay. haz. Mustafa Everdi. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.
- Başkaya, Muzaffer ve Mesut Yılmaz, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Millî Bayram Kutlamaları (1923-1950)", *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018: 3201-3215.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*. C. 5, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997.
- Beyoğlu, Süleyman. *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Topal Osman Ağa*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2009.
- Biber, Tuğba Eray. "Millî Mücadele Döneminde 'Pontus Cumhuriyeti' Kurma Çalışmaları". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 124/245(2020): 421-434.
- Bulut, Engin Çağdaş. "1950-1980 Yılları Arasında Trabzon'un Ankara'da Temsili". *Trabzon Tarihi*. C. 1, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan. Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022: 625-654.
- Bulut, Engin Çağdaş. "Trabzon'da Basın-Yayın". *Trabzon Tarihi*. C. 2, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan. Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022: 479-507.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 2002.
- Cumhuriyet Basını*. Ankara: 1998 (Yayınevi Yok).

- Çakıcı, Nurettin. "Millî Mücadele'nin Kazanılmasında "Millî" Politikaların Rolü". *Zamanın İzleri İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*. ed. Temel Öztürk. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017:357-373.
- _____. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 4/6 (2018): 331-345.
- _____. "Türk Kurtuluş Savaşı'na Giden Süreçte Mondros Mütarekesinin Rolü". *Zamanın İzleri Cihan Harbi'nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset*. ed. Temel Öztürk, Bayram Sevinç ve Muzaffer Uzun. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019: 121-141.
- _____. "Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2021.
- _____. "Trabzon'da Nüfusun Gelişimi ve Dönüşümü". *Trabzon Tarihi*. C. 2, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan. Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022: 11-48.
- _____. "Millî Mücadele Yıllarında Mühim Bir Sima: Deli Halit Paşa", *Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına: 4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 24-27 Kasım 2022 Bildiriler*. ed. Hanefi Bostan-Osman Akalan. Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, (2022): 54-65.
- Çakıcı, Nurettin ve Hikmet Öksüz. "Bolşevik Ruslar"ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 16, 32 (2020): 717-746.
- Çakıcı, Nurettin ve Hikmet Öksüz. "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığı Altında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme". *1918-1919 Mütarekeden Millî Mücadeleye: Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum 26 Aralık 2019 Bildiriler*. ed. Fatih Mehmet Sancaktar, Abdurrahman Bozkurt ve Ramazan Erhan Güllü. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, (2020): 298-314.
- Çapa, Mesut ve Rahmi Çiçek. *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*. Trabzon: Serander Yayınları, 2004.
- Çapa, Mesut ve Veysel Usta. *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*. Trabzon: T. C. Trabzon Valiliği Yayınları, 1995.
- Çapa, Mesut. *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.
- _____. *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.
- Çiçek, Rahmi. "Millî Mücadele Dönemi'nde İnebolu, Trabzon ve Samsun Bombardımanları". *Karadeniz'de İsyan Mübadele ve Propaganda*. ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek ve Mehmet Okur. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019: 183-198.
- _____. "Trabzon Vilayeti'nde Rum Faaliyetleri ve Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu". *Karadeniz'de İsyan, Mübadele ve Propaganda*". ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Rahmi Çiçek ve Mehmet Okur. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020: 219-235.
- Çil, Yücel. *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- Degras, Jane. *Soviet Documents on Foreign Policy 1917-1924*. Vol. 1, London, 1951.

- Demirel, Ahmet. *İlk Meclisi'n Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Denizli, Hikmet. *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Develilioğlu, Ruhi. "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış". *Deniz Mecmuası*. 50/347(1938): 51-57.
- Doğanay, Rahmi. *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.
- _____. "Millî Mücadele'nin Deniz Cephesi". *Türkler*. C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 183-201.
- Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 3, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1959.
- Duran, Tülay. "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 11(1997): 23-30.
- Ebülhamid Hüsnü, "İyi Muhakeme Edelim". *İstikbal*. 26 Nisan 1922.
- Eken, Halit. *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- Erdoğan, Fahrettin. *Türk Elllerinde Hatıralarım*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Esengin, Kenan. *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- Faik Ahmed. "Maksadımız Emelimiz". *İstikbal*. 27 Ocak 1921.
- Faik Ahmed. "Meclisi'n Fevkalade İntihabı Münasebetiyle". *İstikbal*. 7 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. "Rumların Talebi". *İstikbal*. 26 Nisan 1921.
- Faik Ahmed. "Yılan Hikâyesi". *İstikbal*. 8 Eylül 1920.
- Faik Ahmed. "Yine İntihab Meselesi". *İstikbal*. 10 Nisan 1920.
- Gazi Mustafa Kemal. *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2020.
- Goloğlu, Mahmut. *Cumhuriyete Doğru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- _____. *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- _____. *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Hergüner, Mustafa. *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992.
- Işın, Mithat. *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*. İstanbul: Deniz Basımevi, 1946.
- İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, ed. Soner Polat, Ankara: Dz. İk. Grp. K.lığı Basımevi, 2008.
- Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*. haz. Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2007.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami. *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011.

- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. C. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*. haz. Ziver Öktem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Karaman, Sami Sabit. *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*. İstanbul: Arma Yayınları, 2002.
- Kayabalı, İsmail ve Cemender Arslanoğlu. "İstiklal Harbi'nin Deniz Cepheleri". *Türk Kültürü*. 129(1973): 730-758.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/20 (1991): 223-283.
- _____ "Anadolu'da İlk Türk Cumhuriyeti: Cenubu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Millî - Şura Hükûmeti)". *Türk Kültürü*. 72 (1968): 948-968.
- Kızıltan, Yılmaz. "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 26/1 (2006): 251-272.
- Klyuçnikov, Yuriy Veniaminoviç ve Andrey Sabanin, *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*, Çast 2, İzdanie Litizdata NKİD, Moskva, 1926.
- Koloğlu, Orhan. *Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze*. Ankara, 1993.
- Küçükler, Yüksel ve Hikmet Öksüz. *Tarihi Arka Planıyla Pontus Meselesi*. Ankara: Avrasya İncelemeleri Merkezi Yay., 2017.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. Devre: 4, Cilt: 1, İçtima: 1, 9 Şubat 1336 (1920).
- Miralay Mehmet Arif Bey. *Anadolu İnkılabı*. İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1987.
- Mütercimler, Erol. *Millî Mücadele'nin Kahraman Gemisi Alemdar*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1989.
- _____ *İstiklal Harbinde Sovyet Yardımları Kurtuluş Savaş'ında Denizden Gelen Destek*. İstanbul: Erciyaş Yayınları, 1997.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaş'ında Denizciler: Enosis'in Zaptı". *Yakın Tarihimiz*. C. II, Türk Petrol, 1962: 215-216.
- _____ "İstiklal Savaş'ında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar". *Yakın Tarihimiz*. Türkpetrol, C. 1, 1962: 217-218.
- _____ "İstiklal Savaş'ında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı". *Yakın Tarihimiz*. C. 2, 1962: 149-150.
- Odabaşoğlu, Cumhur. *Trabzon Millî Mücadele Yılları Basını 1919-1925*. Trabzon, 1993.
- Onar, Mustafa. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*. C. 1, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Orhan, M. Celaleddin. *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.

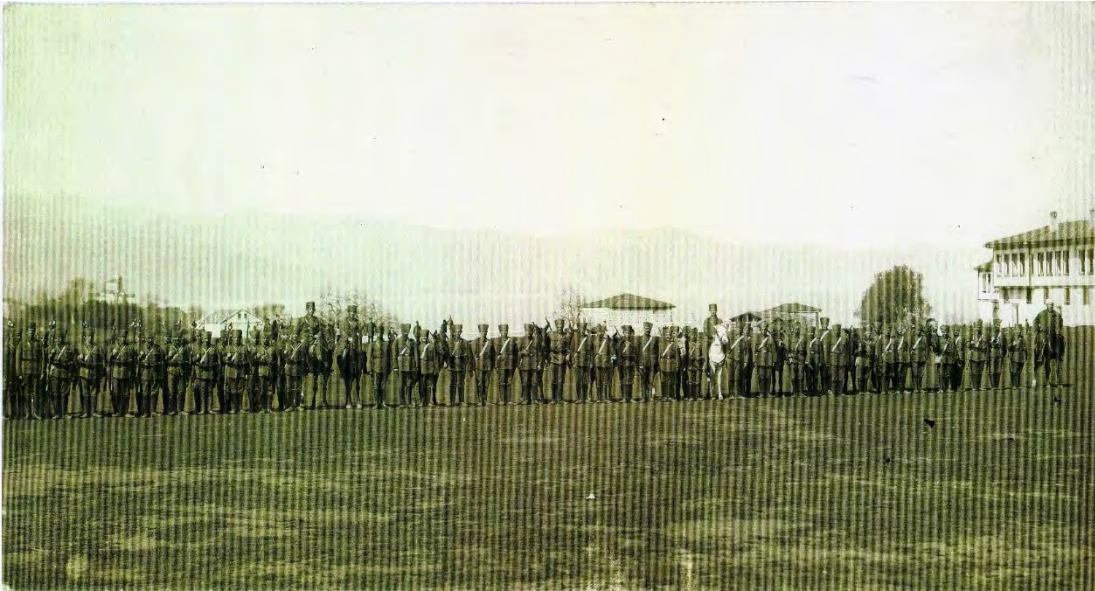
- Öksüz, Hikmet. "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Millî Mücadeleye Katkıları". *Türk Dünyası Araştırmaları*.164 (2006): 55-74.
- _____. "Pontusçuluğun Sonu: Nüfus Mübadelesi". *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. Ed. Veysel Usta. Trabzon: Serander Yayınları, 2007:425-434.
- Öksüz, Hikmet ve Hayati Aktaş. "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması". *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. Trabzon: Serander Yayınları, 2007: 307-334.
- Öksüz, Hikmet ve İsmail Köse, "Millî Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV, Doğu Karadeniz (16-17 Nisan 2012), Bildiriler Kitabı*, Trabzon, (2012): 265-284.
- Öksüz, Hikmet ve Veysel Usta. *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*. Trabzon: Serander Yayınları, 2018.
- Özel, Sabahattin. *Millî Mücadele'de Trabzon*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Özkan, İbrahim. *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Özkaya, Yücel. *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.
- Öztoprak, İzzet. "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Sempozyumu Bildirileri*. (1988): 335-350.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Selvi, Haluk ve Bülent Cırık. *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2013.
- Selvi, Haluk. "Millî Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi". *Türkler*. C. 15, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Solmaz, Gürsoy. *Deli Halid Paşa*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 75-76.
- Sorgun, Taylan. *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*. İstanbul: Destek Yayınevi, 2010.
- Tanör, Bülent. *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- TBMM Albümü 1920-2010*. ed. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel. C: 1, Ankara 2010.
- Tengirşek, Yusuf Kemal. *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım. *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982.
- Tetik, Ahmet. "Çeteler, Venizelos ve Patrikhane". *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. ed. Veysel Usta. Trabzon: Serander Yayınları, 2007:211-223.
- Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler*. C. 2, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

- Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*. III'ncü Cilt, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi V'nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964.
- Türk İstiklâl Harbi-I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1998.
- Türk İstiklal Harbi-II Batı Cephesi 1'nci Kısım*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1994.
- Türk İstiklal Harbi-VI'ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1974.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*. C. IV, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Uca, Alaattin ve Aytunç Ülker. "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı". *Gazi Akademik Bakış*. 10(19), (2016): 79-105.
- Usta, Veysel. "Erzurum Kongresi'nin 'Casus'u Ömer Fevzi Bey". *Toplumsal Tarih*. 45 (1997): 53-58.
- Üçüncü, Uğur. *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*. Ankara: Altınpost Yayınları, 2012.
- _____. *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*. Trabzon: Serander Yayınları, 2015.
- _____. "Millî Mücadele Yıllarında Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı". *Zamanın İzleri İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*. ed. Temel Öztürk. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, (2017): 73-107.
- _____. "Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon". *Trabzon Tarihi*. C. 1, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta ve Kenan İnan. Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2022: 535-569.
- Ülmen, Cevat. *Kurtuluş Savaş'ında Karadeniz*. İstanbul: T. C. Deniz Basımevi, 1943.
- Yamauchi, Masayuki. *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Mustafa. *Trabzon Bâb-ı Âlîsi*. Trabzon: Top-Kar Matbaacılık, 2008.
- Yerasimos, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yılmaz, Hadiye. *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Zürcher, Erik Jan. *Millî Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul Bağlam Yayınları, 1987.

EK 1. 3'ncü Kafkas Fırka Kom. Yb. Nuri ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk üyeleri birlikte

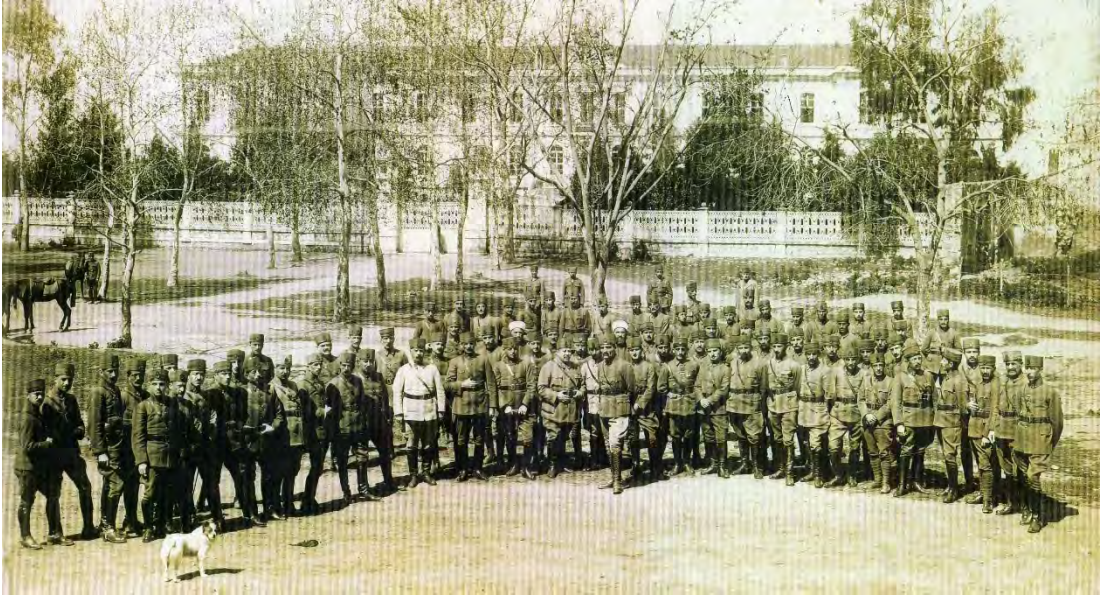
EK 2. Kâzım Karabekir'e Trabzon'da Karşılama Töreni (1922)

EK 3. Kâzım Karabekir'e Trabzon'da Karşılama Töreni (1922)

EK 4. Kâzım Karabekir ve komutanlar Trabzon Lisesi önünde

EK 5. Trabzonlu Milisler

Millî mücadelenin adsız kahramanları... (Ömer Nida arşivi)

EK 6. Öğretmen Okulu Müdürü Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve öğrencileri laboratuvarında

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ | Karadeniz Teknik Üniversitesi |
h.oksuz[at]ktu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3957-9174**

Prof. Dr. Hikmet Öksüz 1965 Trabzon'un Çaykara ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Çaykara'da, liseyi Trabzon'da tamamladıktan sonra 1987 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği programından mezun oldu. 1987-1995 yılları arasında İstanbul Kartal Lisesi'nde öğretmen olarak görev yaptı. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde "Lozan'da Batı Trakya Sorunu" isimli teziyle Yüksek Lisans programını bitirdi. 1996 yılında aynı enstitüde "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası (1923-1938)" isimli teziyle Doktora derecesini aldı.1995 yılından beri Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapan Öksüz, 1999 yılında Yardımcı Doçent, 2003 yılında Doçent, 2008 yılında da Profesör oldu. Yayınlanmış 12 kitabı, 10 kitap editörlüğü ve bilimsel çalışma alanı ile ilgili k.tap bölümü, bildiri ve makale olmak üzere 160'ın üzerinde yayını bulunan Prof. Dr. Hikmet Öksüz, 18 yüksek lisans ve 14 doktora tezinde danışmanlık yapmıştır. 2018-2022 yılları arasında Türk Tarih Kurumu bilim kurulu asli üyesi olarak görev yapan Öksüz ayrıca birçok idari görevde bulunmuştur. Karadeniz Teknik Üniversitesi çatısı altında 2004-2010 yılları arasında Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı, 2010 yılında Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Kurucu Müdürlüğü, 2010-2012 yılları arasında da Edebiyat Fakültesi Kurucu Dekanlığı yapmıştır. Son olarak 2012-2020 yılları arasında da Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Rektör Yardımcısı olarak görev yapan Prof. Dr. Hikmet Öksüz halen Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı'nı yürütmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

**Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ | Karadeniz Technical University |
h.oksuz[at]ktu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3957-9174**

Prof. Dr. Hikmet Öksüz was born in Çaykara, Trabzon in 1965. He completed primary and secondary schools in Çaykara before graduating from high school in Trabzon. He finished Karadeniz Technical University, Fatih Faculty of Education, History Teaching Program in 1987. Between 1987 and 1995 he served at İstanbul Kartal High School as a history teacher. He wrote his master's thesis titled "The Issue of Eastern Thrace at the Lausanne Peace Conference" at İstanbul University, The Institute of Atatürk's Principles and Revolution History from where he was awarded with the title of M.A. in history in 1992. He obtained his doctoral degree from the same institute in 1996 with the Ph.d. thesis named "Türkiye's Balkan Policy during the Ataturk Era (1923-1938)". Since 1995, Öksüz has been a faculty member of the Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of History. He became assistant professor in 1999, associate professor in 2003, and full professor in 2008. Professor Öksüz is the author of 12 books and over 160 scholarly articles, book chapters and symposium papers in his field of study. He also edited 10 books as well as supervising 18 master's and 14 Ph.d. theses. Between 2018-2022 he served as a full member of the Turkish Historical Association added to his other administrative duties throughout the years. At Karadeniz Technical University he served as the chair of the Department of History between 2004 and 2010, the founding director of the Institute of Black Sea Studies in 2010, and the founding Dean of the Faculty of Letters between 2010 and 2012. He last served as the Vice-Rector of Karadeniz Technical University between 2012 and 2020. Currently, he is the head of the History of the Turkish Republic Studies, in the Department of History at Karadeniz Technical University. Prof. Öksüz is married and has three children.

